

Matice slezská odbor Opava
Polskie Towarzystwo turystyczno – Krajoznawcze Opole
OKRESNÍ ÚŘAD JESENÍK - MÄHRISCH SCHLESISCHER SUDETENGEBIRGSVEREIN
OBEC BÍLÁ VODA - OBČANSKÉ SDRUŽENÍ VLASTENECKÝ POUTNÍK

SLEZSKÁ VLASTIVĚDNÁ SYMPOZIA

JESENÍK 1999, 2001

I. SVATOVÁCLAVSKÉ
ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ

JESENÍK 28. – 30. ZÁŘÍ 2001

Antologie přednesených referátů

Matice slezská odbor Opava
Polskie Towarzystwo turystyczno – Krajoznawcze Opole
OKRESNÍ ÚŘAD JESENÍK – MÄHRISCH SCHLESISCHER SUDETENGEBIRGSVEREIN
OBEC BÍLÁ VODA – OBČANSKÉ SDRUŽENÍ VLASTNĚNÝCH ZEMÍ

Knihovna Vlastivědného muzea Jesenicka

03606

ZÁMEČKÉ NÁPĚSTÍ 1, 700 01 JESENÍK
IČO: 640 95 410

SLEZSKÁ VLASTIVĚDNÁ SYMPOZIA

JESENÍK 1999, 2001

I. SVATOVÁCLAVSKÉ
ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ
JESENÍK 28. – 30. ZÁŘÍ 2001

Antologie přednesených referátů

Opava 2002

KNIHOVNA
VLASTIVĚDNEHO MUZEA JESENICE
Biblioteka 1901/2, 790 01 Jesenice

ISBN 80-86511-05-7

OBSAH

Slovo úvodem

5

SLEZSKÉ VLASTIVĚDNÉ SYMPOZIUM – JESENÍK 1999

Jesenicko po roce 1945	Zdeněk Jirásek	7
Vincenc Priessnitz z pohledu historika	Miloš Kočka	9
K historii vzniku turistické organizace na Jesenicku, její činnosti a nejvýznamnějším osobnostem této organizace	Rosalinde Uhlířová	11
Vznik a vývoj české turistiky po roce 1918	Ján Babnič	14
Kulturní památky Jesenicka	Zdeněk Brachtl	18

SLEZSKÉ VLASTIVĚDNÉ SYMPOZIUM – JESENÍK 2001

I. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-NĚMECKO-POLSKÉ SETKÁNÍ 28. – 30. ZÁŘÍ 2001

Das Wirken des Piaristenordens vor dem Hintergrund der Rekatholisierung der Böhmischen Länder	Hermann Hauke	20
Z historie Starého Města pod Sněžníkem	Milada Pisková	25
Dvacátý osmý den měsíce září	Petr Košacký	30
Zur Geschichte des Piaristengymnasiums in Freudenthal (1730–1777)	Bernhard Demel	32
Zasługi pijarów w Polsce	Franciszek Antoni Marek	48
Alternativní přístupy k řešení některých trestních věcí ve středověku	Petr Zahnaš	49
Polscy wykładowcy Wyższego Seminarium Duchownego w Vidnavie	Paweł Szymkowicz	52
Najciekawsze polichromie średniowieczne regionu nyskiego	Tamara Derda	53
Pieniądz zastępczy w latach 1914–1924 w Nysie, Otmuchowie i Paczkowie	Stanisław Wierzbicki – Andrzej Zydek	55
O błogosławionej Siostrze Marii Antoninie Kratochwil (1881–1942), Siostrze Szkolnej de Notre Dame	M. Amata Kupka	57
Obecność Kościoła katolickiego na terenie dawnego Księstwa biskupów wrocławskich	Jan Kopiec	61
Wspomnienia o seminarium duchownym	Ks. Jerzy Pawlik	65
Církev a stát v Československu po roce 1945	Zdeněk Jirásek	71
Církev a tzv. malý dekret na Ostravsku	Andrea Lněničková	73
Umělecká výzdoba piaristických kostelů v českém Slezsku	Marie Schenková	76
Bílá Voda a Jánský Vrch – významná slezská hudební centra v 18. století	Artur Sommer	78
Urody kulturowe Białej Wody w Jesionikach	Petr Andrlé	80

SLEZSKÉ VLASTIVĚDNÉ SYMPOZIUM – JESENÍK 2002

2. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-NĚMECKO-POLSKÉ SETKÁNÍ

Závěrem

Petr Andrlé 83

SLOVO ÚVODEM

Sedmé „Slezské vlastivědné sympozium“, které bylo již tradičně organizováno Maticí slezskou v Opavě a opolským PTTK s přispěním řady dalších občanských sdružení a spolků českých, polských a německých, bylo letos doplněno o význačného partnera - občanské sdružení Vlastenecký poutník. Název sympozia byl rozšířen ve své první části o „1. svatováclavské česko-polsko-německé setkání“. Přesto, že byla zachována původní idea vztahující se k poznání česko-polského pohraničí, zaznamenáváme také určité oživení v lektorském sboru. Je rozšířen o přednášející v německém jazyce. Tento fakt neodporuje tolerantnímu duchu Matice slezské a jeví se jako logický, vzhledem k místu konání a stanovenému tématu: „TŘI STA LET PIARISTŮ V JESENÍKÁCH“. O tom se tedy hovořilo ve dnech 28. - 30. září 2001 v Jeseníku.

Samotné sympozium probíhalo v příjemném prostředí areálu Okresního úřadu v Jeseníku. Osobní záštitu přijala přednostka okresního úřadu Ing. Milena Novotná.

Sborník přednesených referátů je bohatý na informace, odpovídá záměru a konstrukci akce a vystihuje ducha setkání těch, kteří mají co říci k dějinám Jesenicka. Součástí sborníku jsou také některé referáty z jesenického sympozia v roce 1999, o nichž se domníváme, že jsou vhodným doplňkem k historii oblasti.

Významnou součástí sympozia bylo koncertní vystoupení souboru ENSEMBLE DAMIAN. Mladí umělci z Olomouce nám přiblížili působivou hudbu piaristických skladatelů, která uchvátila všechny účastníky sympozia.

Jsme přesvědčeni, že i v příštích letech bude ze strany hlavních garantů vyvinuto úsilí o pokračování v poznávacích aktivitách na české i polské straně hranice. Jsme názoru, že i formát sborníků následných by měl být totožný - přehledný a skladný, k užítku i k potěšení.

Opava, prosinec 2001

Jaroslav Burda
předseda odboru Matice slezské

JESENICKO PO ROCE 1945

Zdeněk Jirásek

Tento příspěvek je pojat jako několik zobecňujících poznámek k poválečnému vývoji jesenického regionu, tedy nynějšího okresu Jeseník. Jeho závěry vycházejí především ze studia dosavadní odborné regionální literatury, opírají se však i o některá zjištění z pramenného materiálu. Přitom nelze přehlédnout, že Jesenícko bylo oblastí, která reprezentovala ve svém vývoji všechny typické rysy českého poválečného pohraničí. Týkalo se to jak složení obyvatelstva a nejrozličnějších populačních posunů, tak jeho hospodářského vývoje. Pozornost bude věnována i nástinu vývoje správního. Pohraniční charakter Jesenicka byl ovšem ještě více umocňován přirozenou komunikační bariérou Hrubého Jeseníku, což i v poválečném vývoji sehrávalo nemalou roli.

Zaměříme se nejprve na shrnutí problematiky vývoje zdejšího obyvatelstva.¹ Obecně lze říci, že právě v době po druhé světové válce se tato sféra vyvíjela ve skutečně revolučních tocích a přirozené faktory populačního vývoje ustupovaly do pozadí. Prioritně šlo o vystěhování, respektive odsun či dle většiny německých badatelů o vyhnání německého obyvatelstva a následné osídlení novým obyvatelstvem, dobově charakterizovaným jako „slovanské“ etnikum.

První výrazné, ovšem pouze dočasné, přesuny tisíců lidí na Jesenícku zaznamenáváme již na přelomu roku 1944 a 1945. Šlo především o civilní německé obyvatelstvo evakuované před frontou ze Slezska. Jesenícko se pro tyto kolony stalo branou ke vstupu do Protektorátu Čechy a Morava, mnohdy i k jejich dalším přesunům do západních oblastí Německa. Mnozí z těchto evakuovaných se však po skončení války navrátili opět přes Jesenícko do svých původních slezských domovů.

Sledovaným regionem v poslední fázi války byly však hnány i mnozí vězni koncentračních táborů. Tyto kruté transporty příznačně nazývané „pochody smrti“ za sebou zanechávaly řadu mrtvých perzekvovaných. Rovněž na Jesenícku nalezlo místo svého posledního odpočinku několik desítek takovýchto nešťastníků.

Bezprostředně po skončení války následoval tzv. divoký odsun. Nevyhnul se ani Jesenícku a v jeho rámci došlo k řadě excesů vůči německému obyvatelstvu. Následovala etapa odsunu organizovaného. Oficiálně bylo z Jesenicka do konce roku 1946 odsunuto 53 250 osob německé národnosti. Ve své domovině zůstalo pouze asi 5 000 Němců ze smíšených rodin, tzv. antifašistů, z tehdy zavedené kategorie specialistů či z osob z různých dalších důvodů z odsunu vyjmutých.

Již v roce 1945 se paralelně s vysídlováním českého pohraničí počalo připravovat jeho pozdější osídlování. Nutno podotknout, že ani na Jesenícku, ani jinde v někdejších Sudetech nebyly původní vize a plány naplněny. Jde-li o sledovaný region, pak kromě českého a slovenského obyvatelstva sem byla umístěna řada rodin tzv. reemigrantů z Volyně a z Rumunska. Od roku 1949 šlo dále o ubytování několika set emigrantů z Řecka, jejichž koncentrace byla zvláště silná v okolí Osoblahy. Do pohraničí se tehdy přistěhovalo i nemálo Cigánů, kteří teprve od počátku 90. let začali být nazýváni Rómové.

Vzhledem ke značnému pohybu ve struktuře novoosídlenců nedisponujeme přesnými čísly a s jistou periodicitou odráží situaci pouze jednotlivé statistiky pořizované při sčítání lidu, což již bylo podrobněji komentováno při jiné příležitosti.² V této souvislosti připomeňme jen politickou orientaci zdejších přistěhovalců, a to podle výsledku voleb z roku 1946. Komunistická strana zde získala 51 % hlasů a Jesenícko se tak začlenilo do známého „rudého pásu pohraničí“. ³ Vysvětlení této skutečnosti je třeba hledat jednak v sociálním složení osídlenců, jednak v obratné politice Ďurišova ministerstva zemědělství, které z právně podivných přidělů půdy dokázalo využít ve volební kampani.

¹ Rudolf Zuber: Rok 1945 na Jesenícku, Severní Morava, 1965, sv. 12, s. 14–20. Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé, řada D, č. 1–16, roč. 27 (1946), s. 140. Sčítání lidu a soupis domů a bytů v Republice československé ke dni 1. března 1950, 1. díl, Praha 1957, s. 77. O volyňských Čechách je k dispozici množství prací Jaroslava Vaculíka, o osudech německé menšiny pak jsou k dispozici především práce Tomáše Staňky.

² Viz např. vystoupení autora toho článku K demografickému vývoji Jesenicka po roce 1945 na mezinárodní konferenci Návraty do dějin v Jeseníku roku 1999 – v tisku.

³ Lubomír Kalusek: K problematice voleb r. 1946 na Jesenícku, Severní Morava, 1978, sv. 35, s. 3–12.

Poválečná výměna obyvatelstva byla skutečně většinová. Šlo o zřetelně diskontinuítní vývojový prvek, který prakticky absolutně převrstvil a umrtvil dosavadní geokulturní tradici „kraje pod Pradědem“.

Pokusme se nyní o zachycení základních trendů hospodářského vývoje sledovaného regionu.⁴ Fakticky šlo o jádro jesenické průmyslové oblasti. V samotném okrese Jeseník se po skončení války nacházelo 122 průmyslových závodů. V odvětvové skladbě dominoval kamenoprůmysl následován průmyslem kovodělným a textilním, výrazné procento zdejších závodů však patřilo do kategorie malých a menších firem. Situaci komplikovala i skutečnost, že většina novoosídlenců se zaměřoval především na práci v zemědělství.

Jesenický průmysl byl tedy v době poválečné formován několika faktory. Především trvalým nedostatkem pracovních sil. Dále pak celostátní hospodářskou politikou preferující především těžký průmysl a jejíž součástí byl i záměr přesunout některé průmyslové kapacity z českého pohraničí na Slovensko v rámci jeho industrializace. Zdejší hospodářský rozvoj byl však rovněž ovlivněn již zmíněnou komunikační „izolací“ okresu. Právě v jesenické průmyslové oblasti došlo ve 40. a 50. letech ke snižování významu průmyslu ve zdejší ekonomické struktuře. Naopak paralelně rostl podíl zemědělství.

Jeho vývoj byl přirozeně determinován zdejší poměrně nízkou bonitou půdy. Jinak jesenické zemědělství kopírovalo celostátní trendy. Po epizodě národních správ a rozdávání půdy v roce 1946 došlo o tři roky později ke kolektivizaci. Jesenícko bylo specifické snad jen relativně velmi vysokým procentem státních statků, které obhospodařovaly až 30% zdejšího půdního fondu.

Připomeňme ještě základní tendence vývoje správního. V roce 1945 zde byl zaveden systém městských a obecních správních komisí, v jejichž čele působila okresní správní komise. Ten se v souvislosti se zpomalujícím se osidlováním dařilo poměrně složitě nahrazovat konstituováním běžných národních výborů. V úplnosti byl tento unifikovaný systém uveden plně v život až po volbách roku 1946.

V letech 1945–1960 existoval okres Jeseník. Od roku 1949 až do roku 1960 byl součástí tehdejšího Olomouckého kraje. Tímto opatřením byl suspendován historický princip příslušnosti Jesenicka ke Slezsku. Ve dnech 17. – 23. února 1959 proběhla v tomto prostoru korektura v průběhu československo-polských státních hranic. Šlo o „narovnávací“ akci připravovanou od roku 1956 a z širšího hlediska šlo spíše o historickou zajímavost. V roce 1960 bylo Jesenícko přičleněno k Severomoravskému kraji a zároveň zaniká samostatný okres Jeseník a oblast byla přičleněna k okresu Šumperk. Další správní změny se odehrály až v 90. letech, kdy bylo zrušeno krajské zřízení a Jeseník se v rámci České republiky stal jediným nově vytvořeným okresem.

Závěrem nad úvahami o poválečném vývoji Jesenicka je možno konstatovat dvě obecné skutečnosti. Po celou dobu neslo toto území všechny charakteristické rysy českého pohraničí. Přitom důsledky prudkého diskontinuítního vývoje v prvních dvou poválečných letech daly zdejšímu kraji zcela jinou civilizační podobu.

⁴ Následující údaje čerpány z Otakar Káňa: *Historické proměny Jesenicka po druhé světové válce (1945–1948)*, Severní Morava, 1975, sv. 29, s. 28–36. Konstantin Brada: *Zemědělství*, In: *Jesenicko. Z kraje pod Pradědem*, Jeseník 1961, s. 126–137. Lubomír Kalusek: *Socializace zemědělství na Jesenícku*, Severní Morava, 1984, sv. 47, s. 3–10.

⁵ Zdeněk Gába: *Poslední změna hranic na Jesenícku*, Severní Morava, 1970, sv. 20, s. 67–68.

VINCENC PRIESSNITZ Z POHLEDU HISTORIKA

Miloš Kočka

Můžeme-li někde mluvit o zázraku, pak je to právě v těchto místech, kde jsme se dnes sešli – v místě zdejších gräfenberských lázní. Tady, kde v r. 1819 stálo jen 18 dřevěných chalup, v neznámém kraji, horami a lesy odříznutém od světa – zde za 20 let poté, v r. 1839 byly světové lázně.

Vídeňský Dr. Selinger napsal v roce 1852:

„Během 20 let se stal Gräfenberg jedním z nejpozoruhodnějších míst na světě. Tvůrcem zázraku byl VINCENC PRIESSNITZ, syn místního chalupníka, nadaný mimořádným talentem pro pozorování přírody, pamětí a intuicí, který dovedl jevy vypořádané v přírodě dát do souvislosti, vyvodit z nich závěry a ty pak prakticky uskutečňovat.

Jeho mládí bylo krušné. Starší bratr, který se měl ujmout hospodářství zemřel, když Vincenkovi bylo 8 let a zanedlouho nato otec-hospodář zcela oslepl. Tak tíha padla na 12 letého chlapce, jeho starší sestru a stárnoucí matku. Do školy ve Frývaldově mohl pak chodit je zřídka: naučil se číst a počítat, psaní mu šlo těžko.

Pak přišlo další neštěstí: šestnáctiletý hoch vyjel na pole sít obilí. Tam se mu splašil kůň, srazil chlapce pod kola vozu, která mu přejela hrudí. Přivolaný ranhojič prohlásil zranění za smrtelné – a přežije-li, že bude do smrti mrzák. – Vincenc Priessnitz se uzdravil. Žebra narovnal přes hranu židle a na hrudí dlouho a trpělivě přikládal obklady namočené ve studené vodě. Prý podle příkladu smy, kterou v lese pozoroval léčit svou ránu pod pramenem vody – pověst.

Sousedé to měli za zázrak. Když pak pouhou studenou vodou léčil jejich dobytek a uzdravil služku souseda – roznesla se o něm pověst a začali přicházet lidé, postupně až z daleka.

Nebylo je kde ubytovat. Tak Vincenc, se svolením otce, v roce 1822 přestěhoval rodnou chalupu v kamenný jednopatrový dům – jediný v osadě – do jedné místnosti umístil necky, vodu dodával domácí pramen – a tu místnost používal k léčení. Tak vznikl první vodoléčebný ústav na světě. Prostý, jednoduchý, ale první!

Důležitým mezníkem v životě a činnosti Vincence Priessnitze byl rok 1826. V něm postavil nový dům pro hosty s 12 obytnými místnostmi a s jídelnou, necky nahradil vanami – ten počín se pokládá za vznik gräfenberských lázní. V témže roce byl Vincenc Priessnitz pozván do Vídně na konzultaci s osobním lékařem arcivévody Antonína, bratra císaře. Od té doby začaly přicházet na Gräfenberg významné osobnosti, které zde poznaly nový, jim neznámý způsob života a vracely se s pověstí o přírodním léčiteli, který vodou, vzduchem, pohybem, oproštěním od všedních starostí vrací zdraví a radost ze života.

V té době Vincenc Priessnitz žádné povolení k léčení nemocných neměl. Podle trestního zákona z r. 1803 bylo léčení nemocných osobou, která k tomu nemá oprávnění a z léčení se dělá živnost, těžkým policejním přestupkem, který se trestal žalářem až do 6 měsíců. Toho využili místní lékaři a ranhojiči, jimž Priessnitz bral chléb, k zahájení trestního stíhání. V r. 1829 byl Priessnitz odsouzen pro neoprávněné léčení. Ihned se odvolal a rozsudek byl zrušen. To Priessnitz měl již své velké příznivce a zanedlouho jeho jméno překročilo i hranice rakouské monarchie. V r. 1834 vydal v Lipsku Christian Oertel obsáhlý leták: „Vincenc Priessnitz aneb svolání ke všem vládám německých států ke zřízení vodoléčebných ústavů“. Leták měl velkou odezvu a württemberská vláda se rozhodla zřídit na svém území vodoléčebný ústav podle Priessnitzova vzoru. Její vyslanec měl však předem ve Vídni vyžádat zprávu o podstatě Priessnitzovy vodoléčby, zejména nejde-li o planý poplach o šarlatánství. Císařský dvůr poslal na Gräfenberg odbornou komisi vedenou významným lékařským odborníkem Dr. Türkheimem, která osm dní na místě zkoumala Priessnitzovu vodoléčbu. Ve svém nálezu komise ji prohlásila za „nový pozoruhodný jev v oblasti zdravotnictví“.

Tento náález uvolnil Priessnitzovi ruce a v r. 1838/9 postavil „Velký léčebný dům“ s prostorným sálem – tento, v němž právě sedíme. Rok 1839 byl sezónou, největší v Priessnitzově éře. Gräfenberg navštívilo přes 1500 lázeňských hostů, z toho 120 lékařů z celé Evropy – ti zde studovali novou léčebnou metodu, aby pak doma zakládali ústavy „podle Priessnitzova vzoru“. Vznikly jich po Evropě celé desítky – mnohé však brzy zanikly: ty, v nichž jejich zřizovatelé hledali především zisk a neřídili se moudrou Priessnitzovou zásadou „následovat přírodu, nic nevynucovat“.

Vincenc Priessnitz byl v lidové mluvě nazýván „vodním doktorem“, v literatuře „lékařským Kolumbem“. Každý Kolumbus potřebuje svou dobu. Priessnitzovou dobou bylo osvícenství. Osvícenství, jež znamenalo převrat v myšlení lidí, osvobodilo od duchovní temnoty, otevřelo brány vědám. Po staletích zanedbávání

tělesné kultury a s ní vši hygieny se Vincenc Priessnitz svou přírodní léčbou stal **praktickým uskutečnitelem návratu člověka k přírodě**. V tom vidím důležitý důvod, proč se jeho vodol léčba – návrat člověka ke své přirozenosti – rozletěla jako spásonosná vlna po Evropě a po světě.

Vincenc Priessnitz se již za svého života dočkal velkého uznání. Vděční Maďaři mu dali vybudovat na zdejší promenádě pomník sochu lva, jako symbol síly jeho vodol léčby, rakouský císař mu v r. 1846 udělil Velkou zlatou medaili se stuhou – nejvyšší vyznamenání pro civilní osobu, jež před ním nikdo ve Slezsku neobdržel. O Priessnitzovi a jeho léčebné metodě bylo napsáno přes 400 knih v řadě jazyků. Také v polské Poznani dal hrabě Edward Raczyński z vděčnosti za uzdravení syna stavět Priessnitzův pomník. Dokončil jej až jeho vnuk.

Pomníky na počest Priessnitze byly stavěny i po jeho smrti: Český pomník se sochou Hygie od sochaře Myslbeka (1874), velké sousoší ve Frýdlantě od sochaře Obetha (1909) a Priessnitzův pomník v nadživotní velikosti v Türkenschanzparku ve Vídni (1911 – za 2. světové války velmi poškozen).

Zhodnotíme-li závěrem význam Vincence Priessnitze a jeho objevů, vidíme, že Vincenc Priessnitz:

- 1) je zakladatelem novodobé vodol léčby – šířeji přírodní léčby – a celého jejího systému,
- 2) zakladatelem lázní Jeseník-Gräfenberg – nyní „Priessnitzovy léčebné lázně a. s.“,
- 3) po rozsáhlém konfliktu donutil tehdejší oficiální lékařství, aby se zabývalo vodol léčbou jako „novým pozoruhodným jevem v oblasti zdravotnictví“ – jak vyslovila císařská komise z Vídne – ,
- 4) zavedl ve své době úplně nový způsob léčení a to ve zcela jiném poměru k pacientu: vyvedl jej z ponurého prostředí do přírody, přiměl k pravidelnému uspořádání denního režimu, vyloučil škodlivé vlivy, oprostil od všedních starostí a čistými přírodními prostředky: vodou, vzduchem, pohybem, vrátil zdraví a radost ze života,
- 5) je po staletích prvním praktickým uskutečnitelem návratu člověka k přírodě,
- 6) jeho zásada „následovat přírodu – nic nevynucovat“ je nadčasovým poselstvím také pro dnešní svět s jeho ekologickými problémy i pro člověka zmítaného hektickým chvatem a nervozitou, přitom toužícího nalézt vnitřní klid a vyrovnanost.

To je podstata, pro kterou Generální konference UNESCO zařadila 200. výročí narození Vincence Priessnitze do Kalendáře kulturních výročí. Těšme se z toho, že je prožíváme v místě Priessnitzova působení.

K HISTORII VZNIKU TURISTICKÉ ORGANIZACE NA JESENICKU, JEJÍ ČINNOSTI A NEJVÝZNAMNĚJŠÍM OSOBNOSTEM TÉTO ORGANIZACE

Rosalinde Uhlířová

Paní a pánové, vážení hosté, milí přátelé,

dovolte mi, abych se ve svém příspěvku krátce zmínila o některých aspektech vzniku turistické organizace na Jesenicku v 19. století, její činnosti a nejvýznamnějších osobnostech, které se o vznik a činnosti této organizace zasloužily. Svůj příspěvek jsem rozčlenila na následující části:

1. okolnosti a podmínky vzniku organizace
2. zakladatelé organizace, jejich profesní zařazení a aktivity v počátečních fázích činnosti, současnost organizace
3. nejvýznamnější horské chaty, vyhlídkové věže a turistické chaty jako výsledek práce organizace

K bodu 1 bych si dovolila ve stručnosti říci toto: V poslední čtvrtině 19. století se i v jesenickém regionu vytvořily podmínky pro vznik turistické organizace. V důsledku společenského vývoje vznikla i zde střední vrstva tvořená převážně úředníky, lékaři, advokáty, učiteli, podnikateli apod. Je pochopitelné, že příslušníci těchto sociálních vrstev začali prosazovat své zájmy a realizovat vize o společenském uplatnění sebe sama svou profesní oblast. Je známou skutečností, že teritorium Jeseníků bylo v 19. století obýváno převážně německým obyvatelstvem, v severních oblastech regionu mělo německé osídlení v dané době takřka absolutní hodnoty. Je tedy logické, že turistický spolek měl výhradně německé členstvo.

Samotná turistika v Jeseníkách měla velmi prosté začátky a vznikala zcela nenápadně z obyčejných procházek vážených měšťanů v okolí měst, parcích a na promenádách. Vznikající turistické hnutí se potýkalo s problémy, o nichž současný turistický průmysl nemá ani poněti. To, co je dnes považováno za samozřejmost, upravenou cestou a turistických značením počínaje a objekty k občerstvení či k přenocování konče, se na počátku 80. let 19. století zdálo obtížně dosažitelným cílem. Vždyť nezapomeňme, že ke vstupu do hor bylo nutno vlastnit povolení vrchnosti. Jen pro ilustraci připomínám, že od zrušení poddanství v rakouské monarchii uplynulo teprve něco málo přes třicet let. Staré pořádky, konvence a právní poměry se měnily jen pozvolna. Nicméně vývoj turismu a jeho obliba u středních vrstev se zastavit nedaly.

Zásadním důvodem pro vznik turistické organizace byly praktické záležitosti, např. značení cest, budování objektů ke stravování a ubytování turistů atd. Majitelé panství ochotně nechali označit cesty vedoucí přes jejich pozemkové majetky, ovšem jen velmi opatrně přistupovali k budovám horských chat (tzv. *Schutzhäuser*). Takové postoje byly ovlivněny tradičními názory a dosavadními zkušenostmi, tedy tím, co lze souhrnně nazvat konzervativismem, ale byly zde i obavy z ekonomického poškození. Myšlenka, že síť horských chat naruší lesní hospodářství, se nedala zahnat tak jednoduše.

K bodu 2 uvedme následující: Vzdor opozičním názorům některých osob vůči rozvoji turismu na Jesenicku se dne 26. dubna 1881 sešla v hotelu Krone skupinka mužů s cílem ustavit turistickou organizaci. Roku 1883 tato organizace dostala název Horský spolek moravskoslezských Sudet a Jeseníků (německy *Mährisch-Slesien sudeten - Gebirgsverein*). Na výše uvedené historické schůzi v hotelu Krone stálo v čele spolku čtrnáct osob, a to:

- nadporučík Johannes Ripper coby prezident spolku
- notář dr. Edmund Rudolph jako zástupce prezidenta
- obchodník Emil Hackenberg jako pokladník
- učitel měšťanské školy Viktor Eichler jako jednatel
- tovární úředník Georg Opelt

- učitel měšťanské školy Adolf Kettner
- lázeňský správce Schmidt z Karlovy Studánky
- majitel lázní v Dolní Lipové Emanuel Schrott
- majitel hotelu Annehof (dnes léčebný dům Wolker) Franz Neugebauer
- cukrář a kavárník Philipo Klein
- hoteliér Edmund Wolf
- učitel měšťanské školy Leopold Faschank
- tovární úředníci August Ruck a Theodor Hansen

Od 2. července 1882 začal vycházet pod názvem *Mittheilungen des mähr.-schles. Sudeten-Gebirgsvereines* první časopis spolku (lze přeložit jako zpravodaj). V roce 1885 byl původní název časopisu přeměněn na *Altvater*. Koncem roku 1880 byly též vypracovány stanovy, které dne 14. února 1881 schválilo ministerstvo vnitra. Podle těchto stanov muselo být vedení spolku v rukou několikačlenného ústředního výboru. Proto byla dne 26. dubna 1881 svolána první plenární schůze, kde byl potřebný orgán, tedy ústřední výbor, zvolen.

Při svém založení vykazoval turistický spolek 208 členů, kteří pocházeli z celého Jesenicka, a to i z velmi vzdálených míst od Jeseníku. Spolek organizoval členy žijící v Šumperku, Javorníku, Šternberku, Olomouci, Brně, ba dokonce i ve Vídni. Stanovy umožňovaly založit samostatnou sekci v místě, kde žilo aspoň dvacet členů spolku. První sekce byla za výše citovaných podmínek založena ve Starém Městě pod Sněžníkem, která se zaregistrovala již 10. července 1881 a měla 35 členů. Z již řečeného vyplývá, že v prvním roce trvání spolku se vytvořila organizační struktura, která s malými obměnami vydržela až do zániku organizace. Celý spolek řídilo ústřední představenstvo v Jeseníku, sekce ovšem měly své vlastní vedení, které bylo voleno na jejich výročních schůzích. V praxi se však činnost sekcí omezovala jen na značení cest v jejich správních okresech. Jejich samostatnost byla omezena především z finančních důvodů.

Již od vzniku spolku existovala myšlenka postavit na Pradědu rozhlednu s menší chatou, kde by turisté našli možnost odpočinku a občerstvení. Dále byla od počátku důsledně realizována myšlenka zřetelného značení turistických cest. Při značení cest byl používán tzv. německý způsob, jenž spočíval v používání dvou různobarevných trojúhelníků, jejichž šipky ukazovaly směr cesty. Později trojúhelníky nahradily kosočtverce, rozdělené barvou na dvě části. Budování a značení cest bylo nesmírně nákladné, kvalita značení utrpěla již po několika deštích, a proto se muselo neustále obnovovat. Náklady na uvedené práce soustavně vyčerpávaly spolkovou pokladnu.

Dále ústřední vedení rozhodlo o používání spolkového znaku. Znak obsahoval slunce vycházející nad Pradědem, spodní okraj byl lemován smrky a na jednom z kopců na znaků stál jelen. Celý znak měl elipsovitý tvar a byl lemován okrajem, v němž byl uveden název spolku a rok jeho založení, tedy 1881. Tento znak je používán dodnes spolkem MSSGV, který byl obnoven po druhé světové válce v Německu. Původní organizace měla dobách své největší slávy 12 000 členů ve čtyřiceti pěti samostatných sekcích. Spravovala 13 horských chat a 3 rozhledny. Po odsunu německého obyvatelstva do Spolkové republiky si organizace zvolila za své sídlo Kirchheim unter Teck u Stuttgartu. Dnes organizace sdružuje přes 4 400 členů v sedmi samostatných sekcích a spravuje čtyři turistické chaty. Organizace vydává šestkrát do roku časopis *Altvater*, v němž se objevují místní zprávy ze čtyřiceti obcí Jesenicka, zejména z okresu Jeseník, informace o každoročních setkáních rodáků a jiných akcích, zprávy a obrázky z Moravy a Slezska a kulturní příspěvky, často dialektu původních německých obyvatel Jeseníků.

K bodu 3 se vyjádřím velmi stručně, poněvadž se jedná o problematiku značně obsáhlou a zaslouží si nepochybně značnou pozornost badatelské veřejnosti. Za jednu z nejvýznamnějších staveb spravovaných turistickou organizací na Jeseníku je původní rozhledna na Pradědu. Byla 32 metrů vysoká, v roce 1912 vysvěcena, v roce 1934 prošla náročnou rekonstrukcí. Za velmi důležitou část tohoto objektu je nutno považovat restauraci a ubytovací prostory. Některé stavby německého horského spolku můžete spatřit na fotkách v těchto materiálech.

Zmiňovaný objekt vlastnila turistická organizace a spravovala ji samostatná sekce v Bruntále. S lítostí musíme konstatovat, že tento objekt již vrchol Pradědu nezdobí, neboť se v padesátých letech vlivem zchátralosti zřítíl a musel být zlikvidován. Zbyla po něm část technické dokumentace, fotografické snímky a kresby více či méně vydařené. Již v roce 1898 byla poškozena věž na Biskupské kupě a o rok později na Zlatém chlumu.

Dále připomínám horské chaty na Červenohorském sedle, a to *Altes Rote-berg - Wirthaus*, což byl jednoduchý hostinec, dále Velkou noclehárnu postavenou v letech 1908–1910 s šedesáti sedmi lůžky a sto dvaceti matracemi. Nelze nevzpomenout chatu Paprsek, otevřenou v roce 1932, která proslula jako dobře vybavená horská chata s restaurací, čtyřiceti dvěma lůžky a čtyřiceti devíti matracemi. Tuto chatu spravovala

sekcce ve Starém Městě pod Sněžníkem. V závěru se zmiňme rovněž o horské chatě Liechtenstein na Kralickém Sněžníku, postavenou v roce 1922. Turistům dávala k dispozici restauraci a čtyřicet lůžek. Škoda, že i ona již podlehla kvůli zcela nedostatečné údržbě po druhé světové válce vlivům neúprosně působícího času.

Dámy a pánové, svůj krátký příspěvek končím s nadějí, že aspoň trochu obohatil Vaše dosavadní znalosti.

Děkuji Vám za pozornost.

VZNIK A VÝVOJ ČESKÉ TURISTIKY PO ROCE 1918

Ján Babnič

Vznik Československé republiky a rozvoj české turistiky po roce 1918 znamenaly konec období, kdy Jeseníky byly výlučnou doménou německých turistů. Přestože Klub českých turistů existoval již 30 let, v oblasti Jeseníků jeho odbory dlouho nevznikaly. Nejbližším odborem KČT byl odbor v Litovli, založený v roce 1911. Těsně po vzniku ČSR však začínají vznikat Odbory KČT i v městech na Severní Moravě - v roce 1919 v Olomouci, v roce 1920 v Zábřehu na Moravě a v roce 1921 se dočkaly svého ustanovení i odbory KČST v Šumperku a Štemberku. Jednotlivé odbory se sdružily v župu, jejíž ustavující schůze se konala dne 29. července 1921 v Šumperku. Na ustavující schůzi byli přítomni zástupci odborů z Litovel, Šilperka - dnešních Štítů, Šternberka, Šumperka, Uničova a Zábřeha. Prvním předsedou župy byl zvolen Ing. Robert Srkal ze Šumperka. Ještě téhož roku dne 3. prosince na jednání župního výboru v Zábřehu byla župa nazvána „Severomoravskou“. Česká turistická organizace zapouštěla své kořeny v Jeseníkách stále pevněji. Počet členů i odborů se postupně zvyšoval a po přijetí velmi agilních odborů z Opavy a České Třebové dochází na valné hromadě dne 6. února 1927 v Olomouci k přejmenování župy na „župu Jesenickou“. V roce 1931 po odchodu Ing. Srkala na nové působiště stává se novým předsedou Jesenické župy olomoucký Ing. J. Mervart a sídlo župy je ze Šumperka převedeno do Olomouce, kde byla zřízena vlastní kancelář župy. Rok nato byl předsedou župy zvolen odborný učitel Adolf Novotný z Olomouce, který tuto funkci vykonával až do zrušení činnosti KČT v roce 1948. Podle statistických údajů z roku 1937 měla jesenická župa KČST 13 odborů, ve kterých bylo sdruženo celkem 2448 dospělých členů a 177 dorostenců. Odbory tehdy sídlily v Bruntále, Jeseníku, Konici na Moravě, Krnově, Litovli, Lošticích, Olomouci, Opavě, Rýmařově, Štemberku, Šumperku, Uničově a Zábřehu.

Za necelých dvacet let činnosti dokázali čeští turisté položit solidní základy české turistiky v Jeseníkách. Již před druhou světovou válkou tu měl klub československých turistů vybudovány své základny s čilým letním i zimním turistickým ruchem.

K těmto dobrým výsledkům jistě přispěla nemalou měrou bohatá propagační činnost, prováděna župními činovníky i jednotlivými odbory. Spočívala především v přednáškách, často provázených promítáním diapozitivů, v účasti na výstavách např. roku 1928 v Brně a v roce 1931 v Pardubicích, ale i v tiskové propagaci, zejména v časopise *Letem světem*.

Významnou roli sehrála i ediční činnost župy, především vydávání vlastního časopisu, který začal vycházet pod názvem „Slezský turistický obzor“ jako věstník odboru KČT v Opavě již v dubnu 1927. V roce 1929 se stal orgánem všech turistických odborů sdružených v Jesenické župě a svůj název změnil na „Jesenický turistický obzor“. O rok později se jeho působnost rozšířila i na další župy - Podbeskydskou a Těšínskou a roku 1931 i na Valašskou. To se již časopis jmenoval „Beskydy - Jeseníky“. Když se připojila župa Slovácká a Středomoravská a v roce 1937 i zbývající župy na Jižní Moravě, stal se časopis mluvčím všech složek KČST v zemi Moravskoslezské. Název časopisu byl změněn tentokrát na „Krásná země“ s podtitulem *Revue moravskoslezské turistiky*. Po roce 1938 vycházel jen v omezeném nákladu, až v roce 1941 bylo jeho vydávání zcela zastaveno.

K ediční činnosti Jesenické župy patřilo také vydávání turistických map a průvodců. Připomeňme si alespoň mapu Jeseníky, Rychlebské hory a okolí Králického Sněžníku nebo průvodce J. Loutockého „Na Jeseníky“ (1923), „Jeseníky“ J. Dostála (1939), „Severní Morava“ J. Libštejnského (1934) či „Navštivte Jeseníky“ (1937). K propagaci výstavby chaty na Ramzové bylo vydáno 10 000 ks pohlednic s návrhem chaty a mnoho odborů vydalo také řadu vlastních pohlednic.

Velkou pozornost věnovala Jesenická župa samozřejmě úpravám a značení turistických cest. Tuto činnost soustředila především do okolí jednotlivých odborů a postupně i do okolí vlastních chat na hřebenech. Usilovala přitom o dohodu s německými turisty o zavedení jednotného značení, ovšem marně. K jedinému, dodnes užívanému českému systému značení došlo až po roce 1945.

Za jeden z hlavních úkolů přijala nově ustavená Severomoravská župa vybudovat v oblasti Jeseníků vlastní českou chatu. V průběhu let se několikrát změnily názory na to, kde by chata měla stát - zda v okolí

Švýcarský, Ovčárny, Černohorského sedla, na Ramzové nebo na Králickém Sněžníku. V roce 1926 se zásluhou Ing. Srkala podařilo získat alespoň pronájem v části cestářského domku na Červenohorském sedle a zřídit zde českou turistickou noclehárnu, avšak potřeba vlastní chaty tím nebyla vyřešena. V roce 1927 byla pro stavbu chaty zvolena Ramzová, ale pro velkorysý záměr vybudovat zde místo chaty velký hotel za účasti KČST, Německého cizineckého svazu a československého státu nebyla nakonec tato stavba realizována.

Tehdy se však vyskytla možnost získat zemědělský objekt ve Starém městě pod Sněžníkem, který byl po adaptaci vhodný jako turistická chata. Ještě v roce 1928 došlo k přestavbě a po slavnostním otevření 29. června 1929 se chata ve Starém Městě pod Sněžníkem stala vyhledávaným centrem českých turistů, zejména lyžařů, kteří ji využívali jako základnu pro lyžařské túry, kurzy i závody.

Roku 1933 se podařilo ústředí KČST získat do nájmu Alfredovu chatu pod Jelení studánkou, která se postupně stala významným střediskem českých turistů a lyžařů v Jeseníkách.

První vlastní chatu v Jeseníkách se KČST podařilo postavit až v roce 1935 na červenohorském sedle. Chata byla na svou dobu velmi dobře vybavena. Měla 71 lůžek a dalších 51 míst ve společné noclehárně. Kapacita však zdaleka nedostačovala a teprve přístavbou v roce 1937 bylo získáno dalších 12 pokojů s 36 lůžky. Kromě turistických chat zahrnoval stavební program Jesenické župy i stavby rozhleden, vesměs v podhůří Jeseníků. Olomoucký odbor vybudoval v roce 1931 dřevěnou rozhlednu na Jedové hoře, zábřežský odbor roku 1933 rozhlednu s chatou na Lázkou a v roce 1934 byla postavena rozhledna na Háji u Šumperka.

Ve 30. letech se KČST podařilo – byť s obtížemi – získat pozemky pro stavbu dalších chat v Jeseníkách, a to na Ovčárně, Švýcarském, Ramzové a Trojmezí. Stavební elán českých turistů na Severní Moravě však byl krátce nato rázně ukončen mnichovskými událostmi.

V rozvoji české turistiky v Jeseníkách hrálo významnou, v některých obdobích i dominující úlohu lyžování. K prvním českým propagátorům lyžování patřili zejména profesor Ladislav Fiala ze Šumperka, JUDr. Jan Drábek z Olomouce a profesor Králíček z Přerova. V roce 1923 byl v Olomouci založen Lyžařský klub, jehož předsedou se stal JUDr. Drábek a náčelníkem L. Plaskura. Pokusy o založení podobných klubů v Šumperku a Zábřehu ztroskotaly pro nedostatek funkcionářů. Ale ani české turistické zázemí v Přerově, Prostějově a Kroměříži tehdy ještě lyžařské kluby nemělo. Od roku 1924 se začínají lyžaři organizovat v lyžařských odborech KČST. V oblasti Jeseníků byly odbory v Olomouci, Opavě, Prostějově a Šternberku. Obdobně se lyžaři organizovali také v lyžařských kroužcích a odborech Sokola i při České sportovní společnosti.

Do vzniku prvních českých chat využívali čeští lyžaři především skromné noclehárny KČST ve Stříbrnicích, na Ramzové, v Karlově a v cestářském domku na Červenohorském sedle. Nadšených lyžařů stále přibývalo. V Olomouci byla založena Jesenická župa Svazu lyžařů Republiky Československé. K dalšímu rozvoji lyžování pomohla i dohoda mezi KČST a Svazem lyžařů RČS, která byla uzavřena v roce 1929 a podle které mohl být účastníkem všech svazových závodů každý člen lyžařského odboru KČST, který zaplatil registrační poplatek Svazu lyžařů.

Lyžaři KČST měli k dispozici všechna turistická zařízení v horách a měli také různé výhody. Odbory zakupovaly mnoho lyží, které se půjčovaly dorostu a sociálně slabším členům. Jesenická župa Svazu Lyžařů, jejímž předsedou byl Adolf Novotný a náčelníkem Karel Drlík, uspořádala v roce 1933 na Alfredově chatě první kurz pro výchovu cvičitelů, který vedl dr. Jelínek z Prahy. Podobné kurzy se opakovali každoročně až do roku 1936. Vyskolení cvičitelé lyžování potom vedli další kurzy pro začátečníky i pokročilé, které se konaly na Ramzové, Červenohorském sedle, Ovčárně a Alfredově chatě. Před sezónou se pořádaly ještě teoretické semináře o lyžařské technice, připravená cvičení a přednášky o krásách, ale i nebezpečí hor. V roce 1937 měla Jesenická župa Svazu lyžařů již 700 členů, z toho 69 registrovaných závodníků, 21 cvičitelů, 28 vedoucích, 1 rozhodčího, 2 měřiče a 13 čekatelů.

První české lyžařské závody uspořádala Jesenická župa spolu se Sokolskou župou severomoravskou v únoru 1929 na Ramzové za účasti 102 závodníků. Po uzavření již zmíněné dohody mezi KČST a SL RČS v roce 1929 se počet lyžařských závodů v Jeseníkách rychle rozrůstal. V roce 1930 se konaly závody ve skoku na lyžích se Starém Městě pod Sněžníkem a v běhu na 10 km na Ramzové. V dalších letech pořádali závody v běhu na lyžích na různých místech v Jeseníkách střídavě Sokol a Svaz lyžařů v Olomouci.

V roce 1934, kdy byla péči českých lyžařů z Krnova a Bruntálu vyznačena tyčemi zimní cesta v úseku Alfredova chata – Vysoká hole – Praděd, byl na Alfredově chatě uspořádán závod v běhu na 10 km pro dorost a ženy. V letech 1935–1937 se konal na Ramzové a později na svazích Jelení hory závod na 18 km o putovní cenu „Stříbrná lyže jesenická“. V roce 1937 se v Okolí Červenohorského sedla konal branný závod tříčlenných hlídek na 18 km, při němž startovalo 300 závodníků. Po skončení závodu se stalo delifé všech jeho účastníků před příslušníky naší armády významnou antifašistickou manifestací. V témže roce byl péči KČST postaven lyžařský můstek na Červenohorském sedle a již v lednu a únoru 1928 se tu konaly první závody ve skoku na lyžích.

K nejvýznamnějším závodům v Jeseníkách před druhou světovou válkou patří VIII. celostátní přebor KČST na Červenohorském sedle v roce 1938. Jeho pořádání byla pověřena Jesenická župa a účastnilo se ho přes 300 závodníků. Přípravovaný závod napříč Jeseníky, který se měl konat v závěru roku 1938 se však již neuskutečnil. Okupace pohraničí po mnichovském diktátu slibný rozvoj českého lyžování v Jeseníkách na dlouho přerušila.

Okupace pohraničí zlikvidovala prakticky celou českou turistiku v Jeseníkách. Jesenické župě KČST zbyly ze 13 odborů pouze 4 (Konice, Litovel, Loštice a Olomouc) s 1370 členy. Všechny chaty, rozhledny a jiná zařízení KČST zůstala v obsazeném území.

Po skončení válečných útrap dochází k obnovení činnosti KČT a mezi obnovenými župami byla i Jesenická župa. Až na odbor v Uničově se podařilo obnovit všechny předválečné odbory v ní sdružené a navíc vznikly dva nové odbory ve Starém Městě pod Sněžníkem a ve Zlatých Horách.

Do čela Jesenické župy KČT byl v roce 1945 postaven zkušený činovník české turistiky Adolf Novotný z Olomouce, jednatelem župy se stal František Škrobánek z Olomouce a značkářem Lumír Slezák ze Šumperka. K činnosti se přihlášily i další zájmové skupiny jako vodáci, cyklisté, horolezci a fotografové. Nepodařilo se však již obnovit publikační činnost v předválečném rozsahu. Časopis Krásná zem, vydávaný před válkou se již neobjevil. Mezi odbory tak chybělo pojítka a tím i vzájemná informovanost o veškerém dění uvnitř odborů.

Všechny členy Jesenické župy KČT čekala velká práce při obnově zpusťovaných Jeseníků. Největší starost působila všem odborům neutěšená situace turistických chat a turistického značení. Chaty, které Klub vybudoval v období před válkou, byly ve velmi špatném stavu, a navíc bylo nutno převzít a zajistit provoz všech bývalých německých turistických chat v Jeseníkách, které namnoze nesly stopy války, byly řadu let špatně udržovány a v mnoha případech chybělo vnitřní zařízení. Ve Starém Městě pod Sněžníkem byla chata za války přebudována k bytovým účelům, v dezolátním stavu byla i chata na Červenohorském sedle. V poválečném období, kdy byl turistický ruch velmi slabý a tržby malé, bylo velmi obtížné najít nájemce. Proto také byly některé chaty dány do provozu až zadlouho a některé již nebyly zprovozněny vůbec.

Také značením turistických cest v oblasti Jeseníků se po válce muselo začít úplně od počátku. Nejdříve bylo třeba odstranit všechny německé značky a rozcestníky a nahradit je novými, což představovalo nemalé náklady finanční a několik let práce. Jen pro ilustraci zde uvedu činnost jesenického odboru KČT, ve kterém se i přes nízký počet členů našlo několik nadšenců, kteří se této práci ujali. V zimním období 1945/46 byly vypracovány plány nového značení a na jaře 1946 bylo přikročeno k jeho provedení. Přes nedostatek materiálu i pracovních sil bylo v roce 1946 vyznačeno 60 km turistických cest a umístěno 50 orientačních tabulí. O rok později přibývalo dalších 68 km nově vyznačených a 14 km obnovených cest. V terénu bylo umístěno 12 orientačních tabulí se směrůvkami a dvě orientační tabule byly umístěny v Jeseníku před nádražím ČSAD a na náměstí. Rovněž byly připraveny plány na vyznačení turistických tras na Javorníku a Vidnavsku.

Obdobná situace byla i v dalších odborech KČT v oblasti Jeseníků. V brzké době se podařilo obnovit většinu turisticky značených cest a postupně docházelo i ke značení nových tras, které ještě více přispěly k poznání některých překrásných, dosud nepřístupných oblastí.

Mezi nejčilejší složky patřily po válce lyžaři. Zájemců o lyžování bylo dost, zejména mezi mládeží. Zvláště agilní byl v té době Lyžařský klub v Jeseníku, který měl na počátku své činnosti více jak 200 členů. Pořádal lyžařské kurzy i přednášky a v zimní sezóně 1945/46 uspořádal i první klubové závody, které přilákaly na 200 závodníků. V roce 1947 byl jesenický lyžařský klub pověřen uspořádáním přeborů Jesenické župy Svazu lyžařů RČS. O rok později byl Lyžařský klub v Jeseníku pověřen vedením Svazu lyžařů RČS uspořádáním celostátních lyžařských přeborů dorostu – Synáčkova memoriálu. Také tento úkol splnili jeseníčtí lyžaři se ctí.

V roce 1948 došlo ke zrušení činnosti KČT a k jeho začlenění do jednotné tělovýchovné organizace Sokol.

K obnově činnosti KČT došlo v roce 1990 na konferenci Svazu turistiky v měsíci březnu. Organizační složkou obnoveného KČT se staly oblasti. Na ustavující schůzi 26. ledna 1991 v Bruntále došlo k znovuvytvoření Jesenické oblasti KČT, ve které se sdružily odbory KČT z okresu Bruntál a Šumperk. Později došlo k přistoupení odboru VHT z Opavy a odboru UNEX Uničov. Jesenická oblast KČT navazuje na činnost Jesenické župy z meziválečného období. Byla po Praze druhou oblastí znovu obnoveného KČT, která vznikla v rámci obnoveného KČT. V současné době sdružuje celkem 960 členů v 16 oborech.

Použitá literatura:

- „Severní Morava – vlastivědný sborník“, svazek 42. Okresní vlastivědné muzeum Šumperk 1981
„JESENICKO – sborník okresu Jeseník ve Slezsku“. Okresní národní výbor Jeseník 1948
Babnič Ján, Ing.: Historie turistiky v oblasti Jeseníků, závěrečná práce školení cvičitelů turistiky 1. třídy, 1987
Padesát let Klubu československých turistů 1888–1938. KČST, Praha 1938
Vinkler A. a kolektiv: 100 let turistiky v Severomoravském kraji, VST u SmKV ČSTV, Ostrava 1987
Časopis „Beskydy – Jeseníky“, ročník 1933, 1934, 1935, 1936

KULTURNÍ PAMÁTKY JESENICKA

Zdeněk Brachtl *)

Lidská obydlení byla v minulosti často úplně zničena živelnými pohromami a procházejícími vojsky. Čas však nezahladil všechny stopy dávných věků. Zříceniny starých hradů ještě dnes střeží dávné stezky, strmé štíty některých venkovských kostelíků ještě pamatují na dobu jejich slávy. Při procházce krajem může zkušený pozorovatel číst ve zvládnutém terénu ve stopách, které tu zůstaly po tvrzištích i po mělkých povrchových dolech z doby rozkvětu dolování vzácných kovů.

Na rozvalinách mohutného hradu na skále nad Javorníkem postavily vratislavští biskupi mohutný zámek Jánský Vrch, v renesančním, barokním a rokokovém slohu, který je výraznou dominantou celého Jesenicka. Na zdech položbořeného žulovského hradu byl postaven v 19. století kostel sv. Josefa. I když budova kostela, přistavěná ke staré obranné věži, může působit poněkud pitoreskně, zachovalo si toto místo dodnes génus loci a rozhodně stojí za pozornost.

Unikátní památkou je kostel sv. Kříže v Javorníku - Vsi, který zůstal zachován téměř ve své původní ranně gotické podobě. Sesterské kostelíky - kostel Božího těla ve Staré Červené Vodě a kostel sv. Petra a Pavla v Bernarticích prošly častými přestavbami, přesto si dodnes zachovaly strmé štíty, původní kamenné portály, ostění oken i část původní výzdoby. Pod omítkou v presbytáři v kostele Božího Těla ve Staré Červené Vodě byly sondážním průzkumem objeveny středověké malby. Vedle kostela sv. Kříže v Javorníku objevil Mgr. Zdeněk Brachtl při archeologickém průzkumu pozůstatky středověkého tvrziště.

Středověká parcelace, renesanční jádra domů a četné archeologické nálezy nám pomáhají skládat po kouskách jako střípky mozaiky historii Jesenicka. Při studiu ikonografie jsou často jediným historickým materiálem.

Z období renesance, které znamenalo jisté uklidnění politické scény, se nám dochovaly převážně jen jádra radnice v Javorníku a v Jeseníku. Tvrz ve Vidnavě a v Jeseníku, zámček ve Vlčicích a v Černé Vodě.

Skromný kostelík sv. Rocha ve Zlatých Horách, je dědictvím z doby po třicetileté války. Vyspělé barokní stavby byly postaveny až po hospodářském ozdravení Slezka až po příchodu lombardských a jihotyrolských stavitelů, štukatérů a malířů. Příkladem je farní kostel Nanebevzetí Panny Marie, kostel Sv. Kříže a neobyčejně zajímavá budova „Staré pošty“ - dnešního muzea ve Zlatých Horách, kostel sv. Tomáše v Adolfovicích, kostel ve Vlčicích, mohutný masiv piaristického kláštera v Bílé Vodě. Ze sochařských děl upoutají naši pozornost především barokní morové sloupy v Jeseníku, ve Zlatých Horách, ve Staré Červené Vodě a v Javorníku. Ze 2. poloviny 18. století pochází farní kostel a Dům vídeňského skladatele Karla Dietterse z Dittersdorfu.

Převážná část kulturního dědictví pochází až z doby, kdy po násilném politickém rozbití Slezska připadlo Jesenicko k Habsburskému soustátí. Malebné klasicistní, empírové, historizující i secesní fasády měšťanských domů, stavby kostelů při nově vznikajících farnostech, venkovská sídla a statky, drobná architektura božích muk a kapliček, sochy svatých při cestách a vodních tocích, nové mosty, fabriky a lázeňské budovy svědčí o hospodářském vzestupu, který byl násilně přerušen 2. sv. válkou a odsunem obyvatel německé národnosti, kteří tvořili většinu obyvatel na Jesenicku. Socialistická přestavba po 2. světové válce nebyla naštěstí uskutečněna v plánovaném rozsahu. Socialistické budovatelské nadšení se snažilo vypořádat s buržoazní minulostí pod heslem rychle, levně a pro všechny stejným dílem a zahladit stopy po Němcích, jejichž předkové přicházeli na Jesenicko ve 13. století, (a díky politické situaci) zůstali zde a po celých 800 let zde žili a tvrdě pracovali. Po jejich odsunu noví osídlenci zpustošeného a opuštěného Jesenicka jen těžko navazovali na přetrvávající tradice jejich předchůdců. Mnohé domy svěbytné jesenické architektury vzaly za své. Ještě dnes se nám najednou odhalí smutný pohled na opuštěné položbořené statky a na chátrající měšťanské domy. Nejvíce zasáhla budovatelská ruka socialismu město Jeseník, kde z malebného náměstí zůstaly zachovány jen některé domy a uprostřed stará radnice, která je kulturní nemovitou památkou. Kousek od náměstí stojí další kulturní památka Vodní tvrz - renesanční vodní hrádek ze 16. století. Kolem Vodní tvrze bylo prohlášeno MK ČR ochranné pásmo ve snaze zachránit génus loci tohoto romantického místa. V ochranném pásmu stojí kostel Nanebevzetí Panny Marie, stará fara a tzv. Katovna - pozdně barokní architektura z roku 1782.

Přes všechny útrapy si malebná jesenická města a některé vesnice zachovaly dodnes své kouzlo. Pro

záchranu jedinečné architektury byly v Javorníku, ve Vidnavě a ve Zlatých Horách vyhlášeny ministerstvem kultury ČR v roce 1992 městské památkové zóny. Nejvýznamnější stavby na Jesenicku byly prohlášeny za kulturní nemovité památky. Nový pohled po roce 1989 umožňuje obrátit pozornost i na ty kulturní památky, které se vážou k významným osobnostem bez ohledu na jejich národnost a původ. Jesenicko je velmi pozoruhodnou částí naší země, bohatou na kvalitní ložiska žuly, světlého i tmavého mramoru a na další vzácné nerosty. O tom, jak lidé využívaly tohoto bohatství, svědčí opuštěné lomy a povrchové doly, polozbořené vápenky. Věříme, že Jesenicko bude jednou plně rehabilitováno a že se lidem, kteří mají tento kraj rádi, do té doby podaří zachránit kulturní dědictví našich předků i pro další generace.

*) Referát přednesla Mgr. B. Tinzová vzhledem k předčasnému úmrtí Mgr. Zdeňka Brachtla.

DAS WIRKEN DES PIARISTENORDENS VOR DEM HINTERGRUND DER REKATHOLISIERUNG DER BÖHMISCHEN LÄNDER

Hermann Hauke

Als der spanische Priester Joseph von Calasanza (ca. 1556/57–1648) zu Ende des 16. Jahrhunderts in Trastevere, dem Armenviertel von Rom, sich der verarmten und verwahrlosten Kinder und Jugendlichen annahm, ahnte er nicht, daß die kleine Gemeinschaft, die er zu diesem Zweck mit einigen Gleichgesinnten gründete, noch zu seinen Lebzeiten unbeabsichtigt politische Bedeutung erlangen würde. Zunächst hatte er sich hilfeschend an den Magistrat der Stadt Rom gewandt, um auf die katastrophalen sozialen Zustände in der Stadt aufmerksam zu machen, stieß dort aber auf brüske Ablehnung: Diese Jugendlichen seien nicht wert, daß man sich um sie kümmere und ihnen eine wie auch immer geartete Erziehung angedeihen lasse. Daraufhin hatte er mit Zustimmung des Apostolischen Stuhles und der Hilfe des Pfarrers Antonin Brendan im Pfarrhaus von S. Dorothea in Trastevere 1597 eine öffentliche Schule für arme Knaben, die erste dieser Art in Europa, eröffnet. Sie fand unerwartet großen Zuspruch. Schon nach kurzer Zeit wuchs die Zahl der Zöglinge auf 700 an. 12 Lehrkräfte stellten sich zur Verfügung. Der Unterricht wurde unentgeltlich erteilt. Weil der Platz nicht ausreichte, konnte er mit Hilfe zahlreicher Gönner und einiger Kardinäle 1612 in der Nähe der St. Pantaleonskirche in der Stadtmitte ein Palais kaufen, das er für Schulzwecke umbauen ließ. Und die Schülerzahl wuchs weiter. 1617 erhielt die kleine Gemeinschaft durch Papst Paul V. ihre erste kirchliche Approbation. Sie wurde als Kongregation mit einfachen Gelübden errichtet. 1621 erhob sie Papst Gregor XV. zum religiösen Orden mit feierlichen Gelübden, nämlich Armut, Keuschheit, Gehorsam, dazu als viertes die Verpflichtung, sich der Erziehung armer Jugendlicher zu widmen. Sie erhielt den Namen eines Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, bald allgemein bekannt unter dem Namen Piaristen. Papst Urban VIII. ernannte 1632 Joseph von Calasanza zum Generaloberen auf Lebenszeit. Intrigen und Mißverständnisse innerhalb des Ordens und Anfeindungen von außerhalb bedrohten bald das Fortbestehen der jungen Gemeinschaft. 1642 wurde Joseph von seinem Amte suspendiert, 1646 der Orden zu einer einfachen Genossenschaft degradiert. Erst Papst Clemens IX. rehabilitierte ihn 1669 und gab dem Orden seine früheren Rechte zurück. Dessen ungeachtet kam es auch während dieser Krisenzeit zur Verbreitung der Piaristen und zur Gründung neuer Niederlassungen. Schon beim Ordenskapitel 1637 zählte die Gemeinschaft sechs Provinzen mit 27 Ordensniederlassungen, in denen 124 Priester, 79 Kleriker, 159 Brüder und 70 Novizen lebten und wirkten. Noch vor der bedrohlichen inneren Krise kam es auch zur Gründung der ersten Niederlassung in Mähren und damit zur Ausbreitung des Ordens über die Alpen nach Mitteleuropa.

Dieses Ereignis ist untrennbar mit der Person des Olmützer Bischofs und Statthalters von Mähren, Kardinal Franz von Dietrichstein (1570–1636), verbunden. Man kann es als eine schicksalhafte Fügung ansehen, daß Dietrichstein gerade zu der Zeit in Rom studierte, als Joseph von Calasanza daran ging, sich der verwahrlosten Jugendlichen Roms anzunehmen. Der junge Dietrichstein, ein wacher Geist, aufgeschlossen für die neuen geistigen Strömungen, die sich nach dem Konzil von Trient in der Kirche allenthalben zeigten, war damals besonders fasziniert von der lebenswürdigen, selbstlosen Persönlichkeit des Priesters Philipp Neri († 1595 in Rom), der aus seinem christlichen Gewissen heraus sich der Armen annahm. Ihn verband mit seinem jüngeren Zeitgenossen Joseph von Calasanza die Sorge um die Straßenkinder Roms. Die beiden kannten sich und arbeiteten teilweise zusammen. So ist recht wahrscheinlich, daß Dietrichstein im Umkreis von Philipp Neri auch schon Joseph von Calasanza kennen gelernt hatte. Jedenfalls ließe sich so erklären, warum Dietrichstein später als Bischof von Olmütz sich gerade an ihn und seine neue Ordensgemeinschaft erinnerte, als er in seinem Bemühen, die Bevölkerung auf gewaltlose Weise zum katholischen Glauben zurückzuführen, nach einem Orden Ausschau hielt, der dieser gewaltigen Erziehungsaufgabe gewachsen sein könnte. Zwar waren die Piaristen in den 20er und 30er Jahren des 17. Jahrhunderts, als Dietrichstein Bischof von Olmütz wurde, in Mitteleuropa nicht mehr unbekannt. Joseph von Calasanza hatte mit seiner Gründung ein unerwartetes Echo gefunden und die Zahl seiner Bewunderer in kirchlichen wie in weltlichen Kreisen

wuchs. So empfahl z. B. der Brixener Pfarrer Giovanni Rigger in einer Denkschrift unter dem Titel „*Informatio pro plantanda Religione Scholarum Piarum in Germaniae partibus*“, die Piaristen doch auch hier zu Lande anzusiedeln, etwa in Wien oder Prag. Auch andere einflußreiche Persönlichkeiten rieten dazu. Kardinal Dietrichstein brauchte den neuen Orden also nicht erst diesseits der Alpen bekanntzumachen. Aber er war es, der schließlich die Initiative ergriff. Er war sich mit dem Prager Kardinal Harrach darin einig, daß eine echte Rekatholisierung nicht durch äußere Gewalt, sondern nur durch geduldige Erziehungsarbeit erreicht werden konnte. Die Jesuiten, die durch Kaiser Ferdinand I. schon 1556 als erste ins Land gerufen worden waren, um im Geiste des Konzils von Trient die Kirche an Leib und Gliedern zu reformieren, widmeten sich vornehmlich der Erziehung der adeligen und städtischen Jugend. Wer aber kümmerte sich um die Jugend in den unteren Bevölkerungsschichten, die mehr Objekt als Subjekt der geistig-religiösen Auseinandersetzungen waren? So setzte man alle Hoffnung auf den Orden der Piaristen.

Worum ging es eigentlich bei der Rekatholisierung der Böhmisches Länder? Die komplizierten geschichtlichen Zusammenhänge können im Rahmen dieses Referats nur in groben Zügen angedeutet werden, sind aber wohl auch weithin geläufig. Der Ausgang der Schlacht am Weißen Berg und dessen Folgen trafen alle Schichten der Gesellschaft in Böhmen und Mähren. Es waren nicht allein die Leiden des sich daran entzündenden und über dreißig Jahre hinziehenden Krieges mit seinen Gewalttaten, dem Morden und Plündern, die die Menschen zu erleiden hatten, sondern es bedrängte viele auch die Religionsfrage. Bekannte sich doch ein großer Teil der Bevölkerung des Landes zum hussitischen Glauben bzw. dem von Deutschland her eingedrungenen Protestantismus. Kaiser Ferdinand II. (1619-37), der in einem einheitlichen Glaubensbekenntnis seiner Untertanen die Garantie für den inneren Frieden in dem Vielvölkerstaat sah, hielt darum ein scharfes Vorgehen gegen die antikatholischen Kreise für gerechtfertigt, besonders nachdem die geflohenen habsburg-treuen Böhmen unter der Führung von Erzbischof Lohelin († 1622) und Kardinal Dietrichstein sich über die Verdrängung der Katholiken aus den Ämtern und die Konfiskation ihrer Güter durch das ständische Directorium bitter beklagt hatten. Der König sah sich als Vorkämpfer der Gegenreformation. Persönlich von seinen Zeitgenossen als fähiger, einsichtiger und liebenswürdiger Monarch beurteilt, zeigte er sich in seiner religiösen Überzeugung unbeugsam. So zögerte er nicht lange, den militärischen Erfolg im Interesse seiner religiösen Anliegen und zur Befestigung seiner ausschließlichen Souveränität auszunutzen. Die kaiserliche Kommission unter Liechtenstein in Böhmen und Kardinal Franz von Dietrichstein in Mähren ließ im Februar 1621 alle Personen verhaften und aburteilen, die sich während der Ständeerhebung hervorgetan hatten. Um dem als unzuverlässig eingeschätzten Adel die wirtschaftliche Grundlage zu entziehen, bestrafte die Kommission in diesen Jahren zahlreiche Personen und Städte mit dem Verlust ihres Vermögens. In Mähren waren an die 300 Personen und 135 Güter davon betroffen. Episkopat und Klöster verlangten die Wiedergutmachung aller Einbußen während der Hussitenzeit, und Parteigänger des Kaisers erwarteten eine Belohnung für treue Dienste. So erwarben sich, um nur einige zu nennen, der Prager Erzbischof Kardinal Harrach (1623 vom Kaiser zum Erzbischof von Prag ernannt) wie auch Kardinal Dietrichstein in diesen Jahren zwischen 1621 und 1623 ein beträchtliches Vermögen. Unter den Begünstigten war auch Karl von Liechtenstein. Er bekam das Herzogtum Jägerndorf und noch 5 große Güter übertragen. Aber auch die Trauttmansdorf, Thun, Metternich und Clary faßten damals in den böhmischen Ländern Fuß. Neben diesen Vermögenstransaktionen setzten gleichzeitig gezielte Maßnahmen zur Bekehrung der Ketzer und Festigung des katholischen Glaubens ein. Der Kaiser ließ, von religiösen Eiferern beraten, 1621 aus den Städten die nicht-katholischen Geistlichen vertreiben. Die Jesuiten erhielten die oberste Schulaufsicht und die Zensur der Druckerzeugnisse übertragen. Mit dem königlichen Patent von 1624 wurde das katholische Bekenntnis zur einzig anerkannten Religion für Böhmen und Mähren erklärt und auf den nicht-katholischen Adel der Druck verstärkt, die Konfession zu wechseln. Das löste eine Fluchtwelle aus. Erst hatten die Wiedertäufer Mähren verlassen. Ihnen folgten Mitglieder der Brüderunität, Utraquisten und Lutheraner aus den königlichen Städten. Auch immer mehr Adelige sahen sich nun veranlaßt zu emigrieren oder zu fliehen. Akatholiken in den Städten mußten mit dem Verlust ihrer Bürgerrechte, dem Ausschluß von den Zünften und Heiratsverbot rechnen. Nur den Bauern war jede Auswanderung untersagt. Notfalls sollten sie auch unter Zwang zum katholischen Glauben zurückgeführt werden. Als der Widerstand der Betroffenen wuchs, setzte der Kaiser eine Reformationskommission unter der Leitung von Kardinal Harrach ein, welche Adelige eine Bekehrungsfrist von sechs Monaten zugestand, anderenfalls würden sie des Landes verwiesen. Massenabwanderung, Scheinübertritte und heimliche Praktizierung des alten Glaubens waren die Folge. Der durch die Bevölkerungsabwanderung hervorgerufene Aderlaß hatte verheerende Folgen: Gerade die wirtschaftlichen, geistigen und unternehmerischen Eliten wurden dezimiert. Die Exulanten gründeten an ihren Zufluchtsorten im Ausland qualifizierte Handwerksbetriebe, Druckereien, Webereien, Glasbläsereien oder fanden eine Existenz im Bergbau, als Verwalter von Gütern. Aber auch Lehrer, Geistliche, Künstler waren bald in anderen Ländern Europas anzutreffen und wurden als Fachkräfte geschätzt. Damit hatte man seitens der Regierung nicht gerechnet. Eine Verfassungsänderung im

Jahre 1627 stoppte die gewaltsame Befriedung der böhmischen Länder, doch schrieb sie weiterhin das katholische Bekenntnis als einzige im Lande anerkannte Religion fest. Der König verpflichtete sich durch seinen Krönungseid dazu, alle Maßnahmen zu ergreifen, um diese Bestimmung zu stützen. Die böhmischen Länder wurden zum Erbkönigreich des Hauses Habsburg erklärt. Der König beanspruchte hinfort die alleinige Autorität bei der Gesetzgebung, der Beamtenernennung und -absetzung, sowie die oberste richterliche Gewalt. Die Zusammensetzung des Landtages erfuhr einschneidende Veränderungen: Die katholische Geistlichkeit bekam den ersten Rang unter den Ständen zuerkannt. Diese erneuerte Landesordnung wurde bis ins 19. Jahrhundert beibehalten. Sie war die sicherste Grundlage des absolutistischen Staates.

Die von der Staatsräson diktierten Rekatholisierungsmaßnahmen wurden durch die Tätigkeit der geistlichen Orden in die Tat umgesetzt, insbesondere durch die Jesuiten. In ihnen wußte der Kaiser einen treuen Verbündeten. Daran änderte sich auch nichts, als 1627 sein Sohn als Ferdinand III. nachfolgte, auch wenn er nicht die gleiche Unduldsamkeit besaß wie sein Vater. Aber in der unbedingten Glaubensstreue stand er ihm nicht nach. Die Jesuiten versuchten mit prunkvollen Gottesdiensten, Schulunterricht, Theateraufführungen und einem breiten religiösen Schrifttum Einfluß auf die Bevölkerung zu nehmen und sie zum Konfessionswechsel zu bewegen. Aber es gab weiterhin besonders für die unteren Gesellschaftsschichten Zwangsmaßnahmen, die nur eine äußerliche Konversion bewirkten. Unruhen unter den Bauern wurden teilweise durch den Einsatz von Militär unterdrückt, was gerade den Jesuitenorden als geistliches Rückgrat der Gegenreformation in ein gewisses Zwielicht brachte. Die anderen Orden beteiligten sich weit weniger an solchen mit großer Härte durchgeführten Bekehrungsaktionen. Sie setzten mehr auf geduldige Aufklärung und Überzeugungsarbeit.

Auf Grund der negativen Auswirkungen des harten Kurses schloß sich auch der Prager Kardinal Harrach allmählich den Befürwortern eines milderen Vorgehens an. Doch scheiterte dieses Bemühen letztlich am Mangel an sprachkundigen Priestern und Ordensleuten und der unzureichenden Pfarrorganisation auf dem Lande. Zudem erwartete der Kaiser eine rasche und vollständige Rückkehr seiner Untertanen in den Schoß der katholischen Kirche. Auf dem Wege der Umerziehung konnte man aber keine kurzfristigen Ergebnisse erzielen. Es kam zu Spannungen zwischen dem Prager Erzbischof und den Vertretern der harten Linie, die damit endeten, daß der Kaiser ausschließlich den Jesuiten die Oberaufsicht über die Schulen, die Zensur der Druckerzeugnisse und 1654 noch die Verwaltung der Universität übertrug.

Das Anliegen Harrachs wurde aber von einer Reihe neuer Orden aufgegriffen, den Paulanern, Barnabiten, Barmherzigen Brüdern, den Theatinern und den Piaristen.

Für Mähren war es ein Glücksfall, daß der Olmützer Bischof, Kardinal Dietrichstein, sich der milderen Richtung des Prager Kardinals angeschlossen hatte. Auch er mußte einsehen, daß Zwangskonversionen nicht zu einer echten Rekatholisierung führen konnten. Nun erinnerte er sich der Begegnung mit Philipp Neri und Joseph von Calasanza während seiner römischen Studienjahre und an dessen mutigen Eintreten für die Erziehung der verarmten, verwahrlosten Jugend, das inzwischen ein weites Echo und Bewunderung auch bei einflußreichen Kreisen gefunden hatte. Bei dieser neuen Ordensgemeinschaft glaubte er sein Anliegen in besten Händen. Er beauftragte seinen Weihbischof, Jan Gramay, mit dem Ordensgründer direkt in Verbindung zu treten. In einem Schreiben vom 15. 12. 1630 sagte dieser zu, im Frühjahr des folgenden Jahres acht Ordensbrüder nach Nikolsburg zu entsenden. Am 2. 4. 1631 brachen sie in Rom auf, zogen die Adriaküste entlang nach Istrien, weiter nach Kärnten und Wien. Am 2. Juni 1631 trafen sie in Nikolsburg ein. Hier gründeten sie schon 14 Tage nach ihrem Eintreffen ihre erste Schule nördlich der Alpen. Nikolsburg wurde zum Ausgangspunkt weiterer Gründungen. Bald erfreuten sich die Patres großer Beliebtheit bei der Bevölkerung. Schon nach zwei Jahren zählte man 400 Schüler aus der Stadt und dem Umland. Dennoch war der Anfang schwer, fiel er doch in die furchtbare Zeit des 30jährigen Krieges mit seinen Bedrängnissen von seiten kaiserlicher Truppen und feindlicher Soldateska. Viele Jugendliche hatten ihr Zuhause verloren und suchten ein Obdach. Die ersten Piaristen boten bereitwillig ihre Hilfe an, besonders den Allerärmsten. Ungeachtet der Erwartung, die mit der Berufung des Ordens nach Mähren verbunden war, nämlich der Rekatholisierung, sahen sie ihre Aufgabe in erster Linie darin, im Sinne ihres Gründers, den Jungen aus den unteren Gesellschaftsschichten in den Städten und auf dem Lande eine Grundausbildung zu vermitteln. Sie sollte sie befähigen, einmal erfolgreich einer Berufstätigkeit nachzugehen, sei es im Handel, Handwerk oder einer niederen Funktion im Dienste der Obrigkeit, und so zur wirtschaftlichen Stabilität des Staatswesens beizutragen. Was die Schulorganisation betraf, lehnten sie sich weithin an das vorhandene System an, wie es auch die Jesuiten übten, aber sie waren im Vergleich zu den Stadt-, Pfarr- und Jesuitenschulen deutlich anpassungsfähiger, toleranter und fortschrittlicher. Zunächst lernten die Schüler in drei Klassen lesen, schreiben und rechnen, sowie Religion und Ethik. Großen Wert legte man darauf, daß die Kinder das Lesen deutscher oder tschechischer Texte beherrschten. Dazu erhielten die Schüler der letzten Klasse die Grundbegriffe der lateinischen Sprache vermittelt für den Fall, daß einer seine Ausbildung an einem Gymnasium fortsetzen wollte. Denn dort war im Unterschied zur Grundschule, wo man in der Muttersprache unterrichtete, Latein Unter-

richtssprache. Am Anfang und Schluß des Unterrichts wurde gebetet, danach gingen die Schüler geschlossen mit ihrem Lehrer in die Kirche zur Meßfeier. Die Pflege der tschechischen Sprache in den tschechischsprachigen Gegenden war in der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg ein nicht unbedeutender Beitrag der Piaristen zur Rettung der tschechischen Sprache überhaupt. Zur Einübung des Glaubensgutes wurde im Lateinunterricht des Gymnasiums der Katechismus des Petrus Canisius mit verwendet. Es ist bewundernswert, wie die aus Italien gerufenen Piaristen das Sprachenproblem meisterten, waren doch die Erstankömmlinge vermutlich weder der deutschen noch der tschechischen Sprache mächtig. Die Lage mag sich gebessert haben, als man daran ging, mit der Gründung eines Noviziats zuerst 1632 in Strassnitz, dann ab 1634 in Leipnik einen eigenen Ordensnachwuchs auszubilden. Zum Erziehungsprogramm der Piaristen gehörte auch die Pflege der Vokal- und Instrumentalmusik. Wenn auch nicht unmittelbarer Gegenstand des Unterrichts, bildete die Musik doch für begabte Jungen einen besonderen Anziehungspunkt. Eine spezielle Ausrichtung auf die Musik hatte das von Bischof Karl von Liechtenstein errichtete Kolleg in Weißwasser. Der hervorragende Ruf der Ordensschulen führte zur Gründung immer neuer Niederlassungen. Auf Grund einer Intervention von Kardinal Harrach stimmte 1657 Kaiser Ferdinand III. der Ansiedlung von Piaristen auch in Böhmen zu. Harrach hatte in seinem Schreiben betont, „die Einrichtung in Nikolsburg ebenso wie in Leitomischl bewirken gar viel für die Entwicklung des Katholizismus bei uns. Außerdem unterrichten sie die Jugend im Lesen, Schreiben, Arithmetik und Musik, aber auch im Katechismus und in der Gottesfurcht“. So wuchs in den Ordensschulen eine Generation heran, die im katholischen Glauben gefestigt war. Ob der Ordensgründer wohl noch erkannt hat, daß sein soziales Werk nördlich der Alpen auch der Verwirklichung politischer Ziele diene, nämlich der Befestigung des Absolutismus im Habsburgerreich?

Wie eine Laune des Schicksals erscheint es deshalb, wenn der gleiche Staat nach der Mitte des 18. Jahrhunderts versuchte, aus dem sich ausbreitenden Geist der Aufklärung heraus den Einfluß der Klöster zurückzudrängen und der Staatsräson vorbehaltlos unterzuordnen. Lehrsystem wie Lehrinhalte mußten geändert werden. Kaiserin Maria Theresia erklärte das Schulwesen zur staatlichen Angelegenheit und rief 1760 eine Wiener Hofstudienkommission ins Leben. Welche Tendenzen in den aufklärerischen Kreisen herrschte, geht aus einem an die kaiserliche Majestät gerichteten Memorandum hervor, in dem gefordert wird, den Orden das Recht zum Unterricht der Jugend zu nehmen. Aber schon früher, nämlich 1752 war an die Schulen der Piaristen die Anweisung ergangen, daß Ordenslehrer nur unterrichten dürften, wenn sie eine entsprechende fachliche Ausbildung nachweisen könnten. Hierzu muß man wissen, daß die Lehrer innerhalb des Ordens herangebildet wurden, in dem sie wie die Jesuiten mit der Zeit alle Funktionen durchlaufen mußten, angefangen von den einfachsten Lehrtätigkeiten bis zu den höchsten theologischen Disziplinen, wohl auch gemäß ihrer Begabung. „Docendo discimus“ hieß also das Prinzip der Lehrerbildung bei den Piaristen. Ein Dekret von 1754 schränkte auch die bisherige Kompetenz des Provinzials dadurch ein, daß er dreimal jährlich einen Bericht über den Bildungsstand und Fortschritt der Schülerschaft und die Unterrichtsmethoden an den Gymnasien an die königliche Landespräsentation einzureichen hatte. Das bedeutete einen schwerwiegenden Eingriff in das Selbstverwaltungssystem des Ordens hinsichtlich der Besetzung der Lehrstellen an den Ordensschulen, der geltenden Vorschriften des Ordens über Lehrmethode und den Inhalt der Lehrpläne. Bisher hatte darüber allein der Provinzial oder das Generalkapitel des Ordens zu bestimmen. Aber die Studienkommission beschnitt die Kompetenz noch weiter, indem sie 1761 verfügte, daß der Bezirkshauptmann immer am Beginn eines Schuljahres in Begleitung von zwei Inspektoren aus der Ortsgeistlichkeit alle Gymnasien in seinem Bezirk visitieren mußte, um sicherzustellen, daß die Schüler den Studienbedingungen entsprachen und die ungeeigneten ausgeschieden würden. Infolge der damals verbreiteten Ansicht, daß der Besuch der humanistischen Schulen nur von beschränkter Bedeutung sei, wurde mit kaiserlichem Dekret vom 25. 5. 1772 die Zahl der Gymnasien in Böhmen und Mähren verringert. In Böhmen wurden sieben, in Mähren fünf Gymnasien geschlossen. Die Schulsituation verschlechterte sich rapid, als 1773 der Jesuitenorden aufgehoben wurde. Auch die Sprachenfrage wurde nun staatlicherseits geregelt: Eine drei- bis vierklassige Hauptschule sollte auf den Übertritt in ein Gymnasium oder das praktische Leben in Gewerbe oder Handwerk vorbereiten. In den tschechischsprachigen Gebieten sollte in der 1. Klasse in der tschechischen Muttersprache unterrichtet werden; in der 2. Klasse tschechisch und deutsch; in der 3. Klasse nurmehr deutsch. Man wollte so allmählich den Unterschied zwischen Staats- und Volkszugehörigkeit aufheben. Bemühungen um nationale Selbstbestimmung galten als Hemmnisse auf dem Weg zu einem Einheitsstaat. Diese Bestimmungen erschwerten den Piaristen den Zugang zu den unteren sozialen Schichten, wozu sie sich durch ihr viertes Gelübde verpflichtet hatten. Eine weitere Erschwernis brachte 1784 ein kaiserliches Dekret, nach dem an den Gymnasien Schulgeld zu entrichten war. Die Piaristen aber hatten als Ziel die kostenlose Erziehung der Jugend aus den ärmeren Bevölkerungsschichten. Die Zahl der Schüler ging danach sofort zurück. Die thesianische und josephinische Schulgesetzgebung setzte somit dem segensreichen Wirken der Piaristen ein Ende. Was übrig blieb wurde der Staatsräson untergeordnet.

Literatur

- Fischer, A. F. Karl*: Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz. *Catalogus generalis provinciae Germanicae Bohemicae ordinis scholarum piarum*. München 1985 (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. 47)
- Hoensch, Jörg K.*: Geschichte Böhmens von der slavischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert. München 1987
- Kindermann, Adolf*: Harrach.- In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Bd. 5, Freiburg 1960, Sp. 17 f.
- Picanyol, Leodegario*: Piaristen.- In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Bd. 8, Freiburg 1963, Sp. 490 f. und die dort angeführte Literatur
- Idem*: Joseph von Calasanza.- In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Bd. 5, Freiburg 1960, Sp. 1125 und die dort angeführte Literatur
- Seibt, Ferdinand*: Dietrichstein.- In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Bd. 3, Freiburg 1959, Sp. 388 und die dort angegebene Literatur
- Zemek, Metodj, und Jan Bombera, Ales Filip*: *Piaristé v Cechách, na Morave a ve Slezsku 1631-1950*. Scholae Piae Prievidza 1992

Z HISTORIE STARÉHO MĚSTA POD SNĚŽNÍKEM

Milada Písková

Pod svahy majestátního Králického Sněžníku, na severní Moravě v těsném sousedství s polským územím se rozkládá Staroměstsko. Historie tohoto kraje je bohatá a zajímavá. Doklady o nejstarším osídlení souvisejí s existencí dálkových pravěkých stezek.¹ Ve středověku vedla přes Staré Město jedna větev tzv. obchodní cesty, která směřovala z Olomouce do Uničova, dále přes Úsov, Šumperk, Staré Město do Kladska.

Založení Starého Města, přirozeného spádového centra této oblasti, jehož původní název zní Goldek, spadá do období velké kolonizace severní Moravy v 2. polovině 13. století. Jednalo se kolonizaci hornickou, která pak ovlivnila vývoj kraje na celá další staletí. Jejím průvodním jevem byl příliv horníků a řemeslníků z Polska a z Německa.

Dějiny Starého Města jsou od počátku úzce spjaty s polskou historií, především díky obchodním kontaktům a dolování drahých kovů. Hornická kolonizace způsobila mj., že se Staré Město i s většinou přilehlých obcí profilovalo postupně jako obec německá. Ke změně došlo až ve 20. století, po vzniku ČSR se zde začala rozvíjet česká menšina, po roce 1945 české obyvatelstvo převažuje.

První zmínka o Goldeku, jak se původně tato obec jmenovala, se zachovala v darovací listině rytíře Jana z Wüsthube² z roku 1325, který městečko s okolními osadami daroval cisterciáckému klášteru v polském Kamenci.

Bratři Jan a Henryk Wüsthubové vedli časté spory s vratislavským biskupem a nejednou zpustošili jeho majetek. Když Henryk náhle zemřel, chtěl Jan svým darem odčinit svoje hříchy. Potomci tohoto, podle posledních polských výzkumů, moravského rodu³ ale prodělali úpadek, rodové državy rozprodali, uzavírali nerovné sňatky, v další historii Staroměstska už se neobjevují.

Staré Město bylo původním sídlem pozdějšího kolštejnského panství, místem, o které projevovaly zájem nejmočnější moravské šlechtické rody.

V době, ze které se zachovala nejstarší zmínka o Goldeku, vládl Českým zemím Jan Lucemburský. Jeho syn Václav, pozdější císař a král Karel IV., byl od roku 1334 moravským markrabětem. Podle pověsti jezdil lovit na severní Moravu a poblíž Goldeku ho přepadl medvěd. Život mu zachránil horník, který medvěda přemohl. Tato legenda ovlivnila i podobu městského znaku, který obec používá dodnes.⁴ Na městském pečeti z roku 1596 se ale zachoval i další symbol obce – obraz samotného medvěda.⁵

Pověst o Karlu IV. zapsal do nejstarší zachované městské kroniky z konce 18. století Filip Jakub Friebeck (1728–1802), staroměstský rodák, který působil jako kaplan u sv. Mořice v Olomouci.⁶

Pověsti o vztahu Karla IV. k tomuto kraji nejsou zcela neopodstatněné. V polských archívech je uloženo několik listin, ze kterých je zřejmý jeho zájem o toto území. Např. roku 1349 vzal Karel IV., císař římský, kamenecký klášter a jeho statky pod svou ochranu a zakázal mu činit jakékoliv obtížnosti.⁷ O vztahu Jana Lucemburského a Karla IV. k polským knížatům se dočteme také ve Vlastním životopise Karla IV.⁸ Je zřejmé, že diplomacie zde postupovala ruku v ruce s nevybíravými energickými zásahy krále, který strávil většinu svého života na válečných polích a k politice silné ruky vedl i svého syna: „Když pak se náš otec

¹ Květ, J.: Staré stezky v České republice. Brno 1997. Pošvát, J.: Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku a Polsku do 14. století. In: Slezský sborník, r.62, s. 54–63.

² Darovací listina Jana z Wüsthube je uložena v archívu ve Vratislavi (Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu, rep.88, sg. 99).

³ Jurek, T.: Obce Rycerstwo na Śląsku do połowy XIV. wieku. Poznań 1996.

⁴ Znak Starého Města patří k nejstarším v severomoravském regionu. Je na něm vyobrazen doleva obrácený horník držící hornické kladívko a dorážející na vztyčeného medvěda. Nejstarší dochovaná podoba tohoto znaku pochází z roku 1563, existoval ale pravděpodobně již dříve (snad už ve 14. století).

⁵ Pečetidlo je uchováno ve Státním okresním archívu v Šumperku, fond Archiv města Starého Města pod Sněžníkem, inv. č. 2070. Žlutý kov, průměr 32 mm, obraz: vztyčený medvěd vpravo. Opis gotickou minuskulí: „SIG...CIVITA... ALTSTAD 1596...“

⁶ Inv. č. 42. Kronika města Starého Města Filipa Jakuba Friebecka, kaplana u sv. Mořice v Olomouci za léta 1336–1750. Datováno 1794, něm.

⁷ Wojewódzkie Archiwum Państwowe we Wrocławiu, rep. 88, Cisterciáci Kamenz (Kameniec Zabkowicki).

⁸ Vita Karoli Quarti. Karel IVG. – vlastní životopis. Praha: Odeon, 1978.

uvázal v držení města Vratislavě, všechna knížata slezská i kníže opolský se podrobili vládě jeho i koruny: Království českého na věčné časy a používali ochrany a obrany od českých králů, vyjímajíc vévodu slezského, pána svídnického a Bolka, pána minsterberského. Jeho zemi jsme poplenili.⁹ Na jiném místě vzpomíná: „Potom jsem táhl se svým otcem do Vratislavě. Biskup tohoto města byl totiž mého otce neposlušen, pročež můj otec rozhněvav se odňal mu hrad Milič. On pak dal proto mého otce do klatby, ale můj otec ho vyhnal i s kněžstvem z města. A tato rozepře mezi mým otcem a řečeným kněžstvem trvala dobře ještě dva roky.“¹⁰

Staroměstsko zajímalo panovnický rod i moravskou šlechtu jako významné strategické území, vedly tudy spojovací cesty do ciziny, ale také jako naleziště drahých kovů. Od raného středověku se zde těžilo zlato a stříbro, zlato se také rýžovalo. Olomoucký knížecí dvůr měl v tomto kraji vzhledem k jeho přírodnímu bohatství jakousi zásobárnu, ať už vezmeme v úvahu výskyt kožešinové zvěře, ryb, lesních plodin, ovoce, medu atp. Při cestách, které zde vedly, vznikala obchodní a lovecká stanoviště a sklady knížecí správy, dvorce, stanoviště loveckých výprav knížecích družin, ale i knížecích zřízenců, myslivců, rybářů, sběračů medu, plodů, které směřovaly na knížecí dvůr nebo byly předmětem obchodu.

V době vlády posledních Přemyslovců a Lucemburků se České země od základu změnily, dá se říci, že se poevropštily. Dosavadní naturální hospodářství ustupuje hospodářství peněžnímu. Kolonizace přispívá k zalidnění celého území, rozvoj dolování nerostného bohatství Českých zemí umožnil vytvořit z českých králů nejbohatší panovníky střední Evropy.

Pro hornickou kolonizaci, novou vlnu kolonizace, která probíhala na podhůří jesenických hor od počátku 14. století, byl příznačný také zájem českého obyvatelstva, které se stěhovalo za podnikáním do hor a zakládalo nové osady. Tak byla založena např. Ruda nad Moravou, která měla původně české osídlení. Území kolem Šumperka a Kolštejna byla ještě v 16. století z větší části v rukou českých králů nebo moravských markrabat. Německé osazení nejsevernější části Moravy bylo v 15. století ještě velmi řídké.⁸ Povlovnost osidlování Staroměstska ovlivňovala také drsnost podnebí. Ve 14. a 15. století i později postihovaly kraj četné války, např. potyčky mezi členy panovnického rodu, šlechtickými rody, husitské války, války mezi králem Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem ad. Následkem těchto událostí se řada obcí vyhladila a zanikla, případně musela být znovu kolonizována. Další pohromy přicházely v období předbělohorském, kdy se v Rychlebských horách usadil jeden z vůdců protihabsburské opozice Jan Jiří Krnovský. Vojska táhla tímto krajem v době slezských válek, měšťané Starého Města si nejednou stěžovali na drancování vojsk, na škody, které jim působila.¹¹

Staroměstsko i kolštejnské panství bylo převážně majetkem české šlechty. Ve 14. století to byli páni z Lipé, v 15. století páni z Valdštejna, v druhé polovině tohoto století Zvolští ze Zvole, kteří chtěli ze Starého Města vytvořit obchodní a řemeslnické středisko kolštejnského panství a celého moravsko-slezského pomezí. Od roku 1575 patřilo kolštejnské panství rodu Žerotinů. Také za vlády Bruntálských z Vrbna, na Bruntále, Kolštejně a Bystřici, rodu, který měl své kořeny v Polsku, Staroměstsko vzkvétalo. Hynek starší Bruntálský, místodržící opavského hejtmanského úřadu, později zemský hejtmán Markrabství moravského († 1596), koupil kolštejnské panství od Jana ml. ze Žerotina. Starému Městu udělil řadu výsad, např. právo výročního trhu na sůl, roku 1584 ho osvobodil od koňských a pěších robot, udělil městu právo várečné, dovolil Staroměstským provozování vinného šenku, výstavbu sladovny a pivovaru, atd. Hynek mladší Bruntálský (1589–1614) pokračoval ve velkorysém zvelebování panství, zakládal nové osady (Vrbno p. Pradědem, Velké Vrbno, Malé Vrbno), pokračoval ve výstavbě renesančního zámku v Kolštejně. Panství ale zadlužil, a tak muselo být po jeho smrti prodáno. V roce 1615 ho koupil jeden z nejbohatších moravských pánů – Hanuš z Petřvaldu. Se jménem tohoto rodu souvisí návrat šlechtického zájmu o původní sídlo kolštejnského panství. Dali ve Starém Městě postavit novou renesanční radnici, kostel sv. Anny a zámek, upravit náměstí. Po politických a společenských změnách po bitvě na Bílé hoře byl jejich majetek konfiskován a získal ho představitel nového pobělohorského kurzu – Karel z Lichtenštejna. V majetku Lichtenštejnů zůstalo toto panství až do roku 1848.

V dějinách těžby drahých kovů na Staroměstsku můžeme rozpoznat několik mezníků. Za počátek této historie je považována druhá polovina 13. století. Roku 1333 je nový rozkvět místního hornictví spojován s příchodem královského prospektora Václava Koppa do Starého Města. Ve dvacátých letech 15. století dochází ke krizi horní činnosti. Nový rozkvět hornictví nastal ve století 16. S ním je spojen příliv dalších havířů, a to i z Čech, Polska a Uher.

⁹⁾ C. d., s. 77.

¹⁰⁾ C. d., s. 127.

¹¹⁾ SOAr Šumperk, fond Archiv města Starého Města pod Sněžníkem, i.č. 1060.

V dalším vývoji se mění Staré Město v městečko řemeslníků pláteníků. Těžba drahých kovů, zřejmě po vyčerpání zdrojů, ustupuje. V moderní době navazuje na slavnou dobu hornictví těžba grafitu.

V 17. a 18. století bylo Staré Město typickým zemědělským městečkem s poměrně rozvinutou řemeslnou výrobou. Převládali zde pláteníci, kteří si svůj monopol na výrobu plátna střežili a odolávali konkurenci, kterou představovali zejména pláteníci z Kladska. V roce 1685 si dokonce vymohli, že vrchnost zakázala kladským pláteníkům zúčastňovat se zdejších výročních trhů.¹²

Dokladů o vzájemných stycích polského a českého, resp. německého obyvatelstva ve zmíněné oblasti se zachovalo v archivních fondech poměrně dost. Staroměstsko dávalo např. příležitost k usazování se polským řemeslníkům, kteří se mnohdy stali staroměstskými občany. Např. roku 1699 byl přijat za staroměstského občana pekař ze Zielzu Jan Jindřich Glatzke,¹³ který se sem přizemnil. Staroměstští chasníci se chodili vyučit do Kladska, Poláci nabízeli k prodeji nejrůznější zboží (stavební materiál, mnohdy se mladí Poláci do Starého Města a na kolštejnské panství přizemnili.¹⁴

Ale uchovaly se také doklady o sporech řemeslníků, o krádežích, např. roku 1680 byl v Kladsku chycen a potrestán zloděj plátna ze Starého Města¹⁵, roku 1562 oloupili a pobili manželé Wagenerovi z Kladska sklářského mistra mistra Kryštofa Schreiberera ze sklářské huti u Starého Města. Jindy Staroměstšané hledali v Polsku azyl. Například roku 1607 uprchla do Kladska dcera Kašpara Gröbnera z obavy před nepravdivým obviněním,¹⁶ v pobělohorském období musel staroměstský kantor z náboženských důvodů opustit své místo ve Starém Městě a jak uvádí ve svém svědectví, skrýval se ve Slezsku.¹⁷

V době válečného nebezpečí v 18. století uchovávali Staroměstšané svá privilegia opět v kameneckém klášteře.¹⁸ Nejpružnější styky udržovala městská rada s představiteli Pačkova, Kladska, Landeku a Vratislavi. Např. roku 1720 spolupracovali představitelé Starého Města a Pačkova při pátrání po pachatelích kostelní loupeže v Pačkově. Měšťané uzavírali obchodní smlouvy, řemeslníci se informovali o cenách svých výrobků.¹⁹ V roce 1620 kázal ve staroměstském kostele vratislavský kněz Weniger.²⁰

Desítky potvrzení o řádném původu a chování občanů svědčí o dobrém soužití obou národností v této oblasti.²¹

Hospodářský růst města nezastavily ani slezské války v 18. století, ve kterých císařovna Marie Terezie Slezsko ztratila. Její syn, známý reformátor Josef II., byl naopak velkým obdivovatelem německého císaře a osobně se s ním několikrát setkal. Jeho pobyt ve Starém Městě roku 1769 mohl být motivován právě jedním z těchto setkání.

Válečné události 17. a 18. století paradoxně přispěly k udržování místních komunikací a ke stavbě mostů. Jako brána do Polska bylo Staroměstsko odedávna významným strategickým územím Josefské reformy podnítily ve Starém Městě úsilí vymanit se ze soudní pravomoci kolštejnského panství. Pro odpor vrchnosti ale tyto tendence úspěšné nebyly.

V 19. století se zde začala rozvíjet moderní průmyslová výroba, která navázala na tradiční způsob obživy obyvatelstva. Průmyslový vývoj si vynutil další rozvoj komunikací. Stará formanská cesta, která vedla do Kladska, byla v letech 1829–1841 přestavěna na silnici. V 19. století se městečko proměňovalo ve správní centrum a roku 1850 se stalo sídlem soudního okresu. Další život Staroměstska ovlivnili především němečtí podnikatelé, z nich nejvýrazněji rodina Buhlova.

Rod Buhlů má své kořeny v polském Kladsku. Odtud přesídlili na počátku 17. století do Starého Města Mathias Buhl a po něm Friedrich Buhl. Brzy se stali váženými občany a začali hrát významnou úlohu v dějinách města. V druhé polovině 17. století se stal Georg Buhl městským písařem. V 18. století byli Franz a Johann Buhlovi zvoleni staroměstskými purkmistry. Augustin Buhl byl purkmistrem v letech 1839–1844, Moritz Buhl byl prvním starostou Starého Města, a to v letech 1850–1859.

Z tohoto staroměstského rodu vyšli významní politici, diplomati a podnikatelé, kteří přispěli k rozvoji průmyslu v 19. a 20. století, a to nejen na Staroměstsku.

Mimořádnou osobností byl Gustav Buhl, který se narodil ve Starém Městě roku 1814 jako syn obchodníka Franze Buhla. Vystudoval práva ve Vídni a působil pak ve státních službách, od roku 1841 v dvorské

¹²⁾ C. d., i. č. 989.

¹³⁾ C. d., i. č. 1003.

¹⁴⁾ C. d., i. č. 1002.

¹⁵⁾ C. d., i. č. 984.

¹⁶⁾ C. d., i. č. 903.

¹⁷⁾ C. d., i. č. 920.

¹⁸⁾ C. d., i. č. 1007.

¹⁹⁾ C. d., i. č. 914.

²⁰⁾ C. d., i. č. 915.

²¹⁾ C. d., i. č. 19, 23, 28, 29, 40, 1021 ad.

a státní kanceláři. Zúčastnil se řady významných diplomatických jednání, byl také svědkem nástupu mladého císaře Františka Josefa I. na trůn, který se uskutečnil roku 1848 v Olomouci. Gustav Buhl se zúčastnil tohoto významného politického aktu jako člen delegace knížete Schwarzenberga a ministra Wassenberga. Byl přítomen rozpuštění Kroměřížského sněmu, účastnil se jako diplomat jednání hlav států na nejvyšší úrovni. Působil v různých vysokých funkcích rakouského ministerstva zahraničí do roku 1873.

Velké zásluhy o rozvoj Starého Města měl také jeho bratranec Gustav August Buhl (1819–1886), který proslul jako úspěšný místní podnikatel. Byl spolujednatel těžařské firmy na grafit, lnářské manufaktury, roku 1869 zřídil ve Starém Městě chemické bělidlo. Založil firmu Chemische und Naturbleiche G. A. Buhl. Angažoval se také ve veřejné správě, byl po dvě funkční období starostou Starého Města (1860–1863, 1874 až 1883) a zasloužil se mj. o založení městské spořitelny.

Jeho syn ing. Herman Buhl (1859–1927) převzal roku 1881 řízení bělidla ve Starém Městě, které se pod jeho vedením stalo jedním z nejmodernějších v rakousko-uherské monarchii. V roce 1885 mu otec předal řízení celé firmy. Herman Buhl pak podnik rozšířil o bělidla v Malé Štáhlavi a v Rýmařově. Na světové výstavě v Paříži roku 1889 obdržely výrobky této firmy nejvyšší ocenění – Grand Prix. V roce 1918 se ing. Buhl stal prezidentem těžařské firmy Grafítové doly Alberti (od roku 1919 Buhl-Albertwerke). V dalším roce získal staroměstskou nitárnu a barvírnu, roku 1922 mechanickou přádelnu lnu v Žacléři. Zabýval se i možnostmi výroby chloru z kamenné soli elektrolýzou.

Ing Herman Buhl se podílel také na řízení obce. Byl členem městské rady (1891–1894), starostou (1894 až 1916). Měl zájem na tom, aby si Staré Město udrželo pozici centra soudního okresu, kterou získalo v roce 1850, a proto dal dokonce na vlastní náklady postavit budovu berního úřadu. Zasloužil se o provedení regulace řeky Krupé, za což obdržel rytířský řád Františka Josefa I. Byl iniciátorem stavby lokální trati Hanušovice – Staré Město pod Sněžníkem, prezidentem její správní rady. Ve městě prosadil vybudování měšťanské školy (1907), elektrárny (1902), obnovení zničeného bělidla. Zajímal se také o kulturní úroveň města.

Roku 1903 byl jmenován za zásluhy o město jeho čestným občanem.²²

Jako sídlo soudního okresu Staré Město vzkvétalo, měnilo se ve správní i průmyslové centrum celé oblasti. Průmyslový rozvoj provázela další výstavba komunikací, v roce 1854 byla stará silnice prodloužena až ke státní hranici, v dalších letech (1878–1884) protažena až na Špičlické sedlo. V roce 1866 byla vystavěna silnice do Malého Vrbna, v roce 1890 do Branné. Na počátku 20. století bylo město spojeno s Hanušovicemi lokální železniční dráhou, která měla podle původních plánů směřovat až do Kladska.

Průmyslový rozmach provázela i rozvoj společenský. 60. a 70. léta 19. století jsou dobou vzniku nejrůznějších spolků (Německý mužský pěvecký spolek, Hasičský spolek), v 70. letech se začíná rozvíjet německé školství.

Politický vývoj společnosti ve Starém Městě v 19. století inklinoval k nacionalistickým tendencím. S rozvojem průmyslu narůstal na Staroměstsku počet dělníků, nejsilnější politickou stranou před 1. světovou válkou se zde stala německá sociální demokracie.

Vznik ČSR přinesl změny ve veřejné správě, s tím souvisí také příchod českého obyvatelstva – státních úředníků, železničářů, učitelů. Vznikla zde česká menšina, ve dvacátých letech zde působí odbor Národní jednoty, jeho zásluhou byla ve Starém Městě otevřena česká státní menšinová škola.

V třicátých letech zde zvítězili ve volbách henleinovci. Staroměstsko se mělo stát místem, odkud bude veden jeden z hlavních útoků wehrmachtu.

Ohrožení republiky fašismem přineslo tomuto kraji opět „výsadu“ důležitého strategického území. Proto zde byla v roce 1936 zahájena rozsáhlá výstavba vojenských opevnění, v roce 1938 byla do Starého Města umístěna stálá československá vojenská posádka.

Druhá světová válka ale městu a oblasti větší válečné škody nepřinesla. Staroměstsko mělo být totiž jakousi kulturní a rekreační oblastí pro wehrmacht. Byla zde vybudována řada rekreačních objektů, zřízen německý učitelský ústav. V letech 1941–1942 tu byli internováni polští zajatci, kteří pracovali v okolních lesích.²³

Po druhé světové válce bylo německé obyvatelstvo ze Staroměstska vysídleno. Noví osídlenci přicházeli z jižní a střední Moravy, ze Slovenska, z Rumunska, jen hrstka původních obyvatel se vrátila²⁴ a časem splýnula s novými obyvateli.

²² Viz Filip, Z.: Biografický slovník okresu Šumperk. Šumperk: Okresní vlastivědné muzeum, 2001.

²³ Spurný, F.: Inventář Archivu města Starého Města pod Sněžníkem 1437–1945 (1946). Šumperk 1970.

²⁴ Anabázi odsunu a návratu do rodné obce prodělaly např. sestry Olbrichovy z Kunčic.

Résumé

Dějiny Staroměstska utvářely v minulosti tři národnosti: česká, polská a německá. Během velké kolonizace v 2. polovině 13. století přicházeli na toto původně české území horníci a řemeslníci z Polska a Německa. Hornická kolonizace způsobila mj., že se Staré Město postupně profilovalo jako obec německá. Ke změně došlo až ve 20. století, po vzniku ČSR se zde začala rozvíjet německá menšina, po roce 1945 české obyvatelstvo převažuje.

Nejstarší dějiny Staroměstska, místa bohatého na drahé kovy a významného strategického území, úzce souvisejí s dějinami Polska. Roku 1325 daroval Staré Město (tehdy zvané Goldek) rytíř Jan z Wüsthube cisterciáckému klášteru v polském Kamenci. V dalším vývoji se Staroměstsko stalo majetkem české šlechty, která mnohdy měla kořeny v Polsku (např. Bruntálští z Vrby). V 17. a 18. století, kdy se zdroje drahých kovů vyčerpaly a Staré Město se změnilo v obec pláteníků a řemeslníků, jsou doloženy úzké vztahy a styky s polskými obyvateli. V době válečných nebezpečí uchovávali Staroměstští svá privilegia opět v kameneckém klášteře. Nejpružnější kontakty měla staroměstská rada s představiteli Pačkova, Kladska, Landeku a Vratislavi. Také nejvýraznější podnikatelský rod Buhlů z 19. století má své kořeny v Kladsku. Česko-polské vztahy mají v tomto městě staleté tradice, které jsou dodnes živé.

DVACÁTÝ OSMÝ DEN MĚSÍCE ZÁŘÍ

Petr Košacký

Vážení přátelé, vzácní hosté, dámy a pánové.

28. den měsíce září, který se stal státním svátkem ČR, je čistě shodou historických okolností i dnem výročí počátku internace řeholních sester na Jesenicko v roce 1950. Počínaje loňským rokem chceme každoročně toto výročí důstojným způsobem připomínat a byli bychom rádi, aby se to stalo tradicí. Mělo by se tak dít, stejně jako letos a vloni, společným úsilím jak na bázi církevní, tak občanské. Proto jsme se zde sešli i dnes, byť je naše pietní vzpomínka zařazena do kontextu Slezského vlastivědného sympozia. Jeho podtitul: osudy česko-polského pohraničí, však svědčí o tom, že dnes připomínaná událost do kontextu sympozia vhodně zapadá. Dovolte mi jen stručné zdůvodnění.

V tomto případě se jedná o osudy zcela nedávné a souvisí s tématem, o kterém se dnes často mluví - tj. o vyrovnání se s naší komunistickou minulostí. Téma je dokonce v naší společenské diskusi stále frekventovanější, úměrně stále zřetelnějším následkům absence tohoto vyrovnání. Stále zřetelnější jsou pozůstatky bolševismu v české společnosti a je jen podružnou otázkou, zda je to tím, že byly zpočátku vědomě potlačeny, anebo tím, že pouze unikaly naší pozornosti. V zásadě se ale tomuto zjištění nelze divit po tak dlouhé době útlaku. Někdy se dokonce vtírá pocit, že „velký režisér“ pouze nechal přestavět kulisy a „hraje“ se dál, možná v nových kostýmech a mnohdy i s novými herci. A to jistě není dobré.

Stále častěji si klademe otázku po chybě, která se v polistopadové době stala. Něco se opomnělo či podcenilo. Jaké představy jsme měli před deseti lety? Je možné ještě dnes něco napravovat? Odpověď zní: ano. Nejen možné, ale přímo nutné. Ještě jinak řečeno, je to naše povinnost. Musíme udělat vše pro to, aby se nezapomnělo na podstatu komunistického režimu.

Je známa snaha o vybudování pomníku obětem komunistického bezpráví v Praze na Petříně, jehož autorem by měl být Olbram Zoubek. Zde stojíme na místě, které svou abnormalitou přímo bije do očí. Není to normální vesnický hřbitov. Zde vytvořil pomník komunistického bezpráví sám život. Stačí jen, abychom ho tak vnímali a aby o něm vědělo co nejvíce lidí. A k tomu je třeba dopomoci. Je třeba obracet pozornost na dobu nedávno minulou. Abychom vnímali a nezapomínali na různé formy bezpráví a jejich mechanismy, uplatňované komunistickým režimem. Jejich zapomenutí by se nám totiž mohlo časem vymstít.

Vloni, v roce 50. výročí internace ženských řeholních řádů na Jesenicko byl prohlášen tento hřbitov národní kulturní památkou. To je prvním předpokladem, respektive prvním krokem k uskutečnění záměru, který jsme si předsevzali. V dohledné době bychom rádi zde v Bílé Vodě vytvořili stálou muzejní expozici *Památník internace řeholních sester na Jesenicku v době komunismu*. Přípravné práce již probíhají. Dnes, z tohoto místa, bych rád vyzval všechny, kdo mohou k tomuto záměru jakkoli přispět a nebyli ještě osloveni naší přípravnou skupinou, aby se s námi kontaktovali.

Vážení přátelé, vzácní hosté.

Samozřejmě chápeme naše dnešní setkání ještě v jiné významové rovině, jež je prvořadá. Znamená pro nás zaslouženou vzpomínku na společenství konkrétních osob, které tu s námi na Jesenicku žily. Staly se našimi spoluobčankami, staly se součástí našeho společenství a zanechaly po sobě na Jesenicku výraznou stopu. A to navzdory tomu, že jejich postavení a uplatnění v totalitní společnosti nebylo vůbec jednoduché. Jejich pobyt zde prostě nelze odmyslet od společenského vývoje na Jesenicku ve druhé polovině 20. století. Budeme vzpomínat na všechny, ať už odešly na věčnost a jsou pochovány na tomto a dalších hřbitovech Jesenicka, ale i na ty, které odešly po roce 1990 zpět do svých mateřinců za svým životním posláním - v tomto případě se nejedná o vzpomínku bolestnou, i když jejich loučení s Jesenickem nebylo, ani pro ně ani pro nás, beze smutku. Uvedená významová rovina je jistě lidsky přirozená a přivítal bych, kdyby do budoucna právě ona u těchto pietních aktů převážila - jestli mi rozumíte. Bylo by to důkazem toho, že začínáme žít v normální stabilizované společnosti.

Vážení přátelé.

V neposlední řadě bychom chtěli touto dnešní akcí i zmíněným záměrem zřídit zde v Bílé Vodě památník internace řeholních sester dát o Jesenicku a lidech zde žijících také trochu jinou zprávu, než je naše věčné žehráni nad materiálním nedostatkem a problémy s tím spojenými, jako by nám na ničem jiném nezáleželo. Kež se nám to alespoň zčásti podaří a přispějeme k vyváženosti kulturního obrazu obyvatel Jesenicka a také, což je myslím podstatnější, k tolik potřebné mravní obrodě celé naší společnosti.

Děkuji za Vaši pozornost.

Položení kytice k patě pomníku Ježíše Krista.

Prostor pro proslovy hostů.

Poděkování za účast.

ZUR GESCHICHTE DES PIARISTENGYMNASIUMS IN FREUDENTHAL (1730–1777)

Bernhard Demel

Vorgeschichte und Hintergrund:

Wenn im Folgenden von einem wenigstens vier Jahrzehnte einigermaßen erfolgreich durchgezogenen weiterführenden Bildungsinstitut in den schlesisch-mährischen Ordensherrschaften Freudenthal (ab 1621), Eulenberg (ab 1623) und Busau (ab 1696), verwaltet vom Freudenthaler Statthaltersitz und von der Deutschordensherrschaft geförderten Piaristengymnasium, abermals die Rede sein soll, dann bedarf es dazu wichtiger Vorbemerkungen:

1. Die bisherige Erhellung aller Umstände dieser Fortbildungsanstalt anhand wichtiger Quellen ist noch längst nicht erfolgt, also ein hier zu berücksichtigendes Desiderat der Regionalforschung.
2. Die Zugänge zu den piaristischen Ordensquellen sind mir trotz Bemühungen nicht ausreichend möglich geworden.
3. Dieses vom Orden ideell, finanziell und wirtschaftlich geförderte Kolleg der Piaristen und der dabei errichteten Kirche müssen als Beitrag zum Erscheinungsbild in kirchlicher, pädagogischer und gesellschaftlicher Hinsicht gewürdigt werden, wobei durch die Studie von Herrn Winfrid Irgang bis 1725 und danach von Bernhard Demel der große Rahmen bereits abgesteckt ist.
4. Bereits am Ende des 12. Jahrhunderts fand der junge Deutsche Orden durch das Wohlwollen der Premysliden Eingang in die böhmisch-mährischen Länder. Am 15. April 1204 bestätigte der kreuzzugsbegeisterte Papst Innozenz III. die Ordensbesitzungen in Prag und Troppau. Bis 1544 existierte die seit dem 14. Jahrhundert zur hochmeisterlichen Kammerballei aufgewertete Ordensprovinz. König Wenzel IV., der unwürdige Sohn seines Vaters Karl IV., und die Hussitenkriege des 15. Jahrhunderts vernichteten fast völlig diese einst begüterte Ordensballei. Der letzte priesterliche Ordensobere war der mit den Pontifikalien vom päpstlichen Nuntius aufgewertete Deutschordenspriester Mattheus Schwinkoffen, der 1544 starb. Die St. Bartholomäuskirche zu Pilsen, an der er wirkte, ist heute die Kathedrale des neu gegründeten Bistums Pilsen.
5. Für die schnelle Realisierung der Piaristengründung in Freudenthal darf nicht vergessen werden, daß die älteste Schwester des Hochmeisters, Magdalena Theresia Eleonora von Pfalz-Neuburg 1676 die dritte Frau Kaiser Leopolds I. Geworden war. Die Blutsbande der Pfalz-Neuburger mit dem Erzhaus, speziell mit Frau Ludwig als erstem Kurfürsten des Reiches, haben ganz offensichtlich die schnelle Realisierung der piaristischen Neugründung im mährisch-schlesischen Ordensbesitz befördert.

Eine gerechte Würdigung dieses Bildungsinstituts unter mehrfachen Aspekten ist also hiermit angezeigt.

Die Geschichte des Piaristensordens mit einem vierten Zusatzgelübde der kostenlosen Ausbildung der jungen Menschen (ein *kurtzer Begriff deß Instituti Oder Ordnungs-Satzungen der Regulirtem Geistlichen Scholarum Piarum* mit genauer Angabe ihrer pädagogischen Möglichkeiten im Schulwesen *biß auff die Rhetoricam und Dialecticam, ohne einziges Entgelt* und einem kurzen Rückblick auf diesen damals noch relativ jungen, von Joseph von Calasanza (+25. August 1648) in der nachreformatorischen Phase der römisch-katholischen Kirche gegründeten Erziehungsorden-, ist auch mit dem Königreich Böhmen, der Markgrafschaft Mähren und mit dem bis 1742 unter habsburgischer Oberhoheit stehenden, dann bis auf Österreich-Schlesien unter Brandenburg-Preußen kommenden Ober- und Niederschlesien auf engste verbunden. Rasch fand dieser Orden, dem Papst Klemens XII. Am 1. Mai 1731 das Recht gewährte, nicht nur in Volksschulen, sondern auch in höheren Schulen den Unterricht zu erteilen und der damals den reichischen und erbländischen Besitz ineiner einzigen deutschen Ordensprovinz umfaßte, wie in all diesen genannten Regionen im niederen und höheren Gesenke des Altvatergebietes ebenfalls Eingang. Der pädagogischen Zielen verpflichtete Orden hat bis ins beginnende 20. Jahrhundert im Altvatergebiet vor allem durch seine Nieder-

lassung in Altwasser und in Freudenthal, im Verwaltungszentrum der schlesisch-mährischen Herrschaften des Deutschen Ordens, auch zu Eulenberg und Busau, gewirkt.

Mit der Erwerbung der drei Herrschaften Freudenthal, Eulenberg und Busau übernahm der Deutsche Orden in der Person des reichsfürstlich vorrangig platzierten Hoch- und Deutschmeisters in diesem ihm untergebenen Kameralgut die Verpflichtung, für das geistliche und weltliche Wohl seiner Untertanen zu sorgen. In der Phase des 30jährigen Krieges, der auch den mährisch-schlesischen Raum mit schrecklichen Verwüstungen heimsuchte und große Nachwehen bescherte, konnte der Orden zwar durch zum Teil eigene Priester aus dem reichlichen Ordensbesitz um Tauber, Neckar, Main und den dort situierten Provinzen (=Balleien) notdürftig Sorge tragen. Zuvor aber mußten nach den Zerstörungen des Krieges die Gotterhäuser, die Hospitalkapellen - und Altäre, vom Orden erbaut und vom Olmützer Weihbischof konsekriert, die Friedhöfe rekonstruiert und allen nicht Gefirmten dieses Sakrament erst gespendet werden.

So berief der dem **Kapuzinerorden** zu Niederlassungen in seiner Residenz Mergentheim und im neckarischen Ordensgebiet, genauerhin in Neckarsulm, verhelfende Hoch- und Deutschmeister Johann Kaspar von Stadion (1627-1641) bereits 1635 auf Vorschlag seines ersten mährisch-schlesischen Statthalters Georg Wilhelm von Elkershausen, genannt Klüppel, die Kapuziner erstmals zur Seelsorgsaushilfe nach Freudenthal. Sie durften im Schloß des Ordens wohnen und wurden dort gepflegt. Am 20. Oktober 1635 lobte der genannte Ordensritter diesen Pastoraleinsatz der Mandikanten in seinem Schreiben an den Generaloberen. Zwei Jahre später bat der gleiche Statthalter im Schreiben vom 13. November 1637 abermals um Genehmigung der Kapuziner aus Olmütz zur Seelsorgsaushilfe im schlesisch-mährischen Verwaltungszentrum. Am 21. Dezember 1641 verfügte Stadions Ordensnachfolger Leopold Wilhelm von Österreich (1641-1662), daß anstatt der Franziskaner an den hohen Festtagen des Kirchenjahres abermals die Kapuziner von Olmütz in Freudenthal aushelfen sollten. Bei dieser Gelegenheit sei daran erinnert, daß man noch in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts - konkret 1663 und 1667 - mit der Ausarbeitung sogar eines Grundrisses für ein nur geplantes Kapuzinerhospiz begann - für die Kapuziner, die sich damals noch als Franziskaner der strenger reformierten Observanz bezeichneten. Wie sehr man auch später noch diesen Plan verfolgte, belegt das Schreiben vom 24. November 1687 mit der Bitte des P. Amandus Hermann, des zuständigen Kapuzinerprovinzials. Obwohl von schlesischer Ordensseite bereits geplant, unterblieb diese Ansiedlung der Mandikanten aus nicht mehr ganz ersichtlichen Gründen. In ihrer Stellungnahme hatte sich nämlich die Mergentheimer Zentralregierung am 21. Juni 1686 im Schreiben an Hoch- und Deutschmeister Ludwig Anton von Pfalz Neuburg, den älteren Bruder und Vorgänger von Franz Ludwig Ordensamt (1684-1694) mit dem Argument gewandt, daß *den armen Underthanen* keine Mendikantenniederlassung zuzumuten sei. Auch der mit den Kapuzinern an der Ordenszentrale und im Neckarraum als Stadtpfarrer und Geistlicher Rat der Ordensregierung mit den Mandikanten Erfahrung sammelnde gleichzeitige Seminardirektor Dr. Johann Caspar Venator (Jäger) hatte in seinem Gutachten vom 20. September 1686 auf die in der Umgebung Freudenthals angesiedelten Franziskaner zu Troppau und Jägerndorf, ferner die Mendikanten strengerer Observanz zu Lischwitz, zu mährisch- und polnisch Neustadt, zu Olmütz und Neisse hingewiesen, die aufgrund ihrer Sammlungstätigkeit in den mährisch-schlesischen Herrschaften bei der nicht mit Reichtum gesegneten Bevölkerung Unzukömmlichkeiten ahnen ließen. Venator schlug vor, daß die Kapuziner aus dem polnischen Neustadt, wohin ohnehin Ordensabgaben aus der Herrschaft Eulenberg erfolgten, zum benötigten Pastoraleinsatz für Freudenthal und Umgebung genügen würden.

Für die bessere Pastoration der schlesisch-mährischen Untertanen und das nur auf städtischer oder örtlicher Grundlage, aber von der Pfarrei mitkontrollierte Bildungssystem dürfte diese von den anzusiedelnden Mendikanten mitgetragene Projekt eines zusätzlichen Kapuzinerkonvents in Rechnung zu stellen sein. Denn mit der Errichtung und Weihe neuer Kirchen und - Kapellen in den drei Ordensherrschaften vor und nach 1700 war ein Zustand in der Errichtung von Kultstätten erreicht, der nun auch an eine Verbesserung der kirchlichen Bildungsarbeit denken ließ.

Das örtliche Schulsystem, das jedoch schon im 17. und 18. Jahrhundert auch die Mädchen unter einem *Auditor Scholae* oder sogenannten *Mägdels Cantor* einbezog, krankte offensichtlich aber immer noch an fehlenden fortführenden Bildungsmöglichkeiten- und Institutionen. Denn nur so konnte der benötigte Priesternachwuchs und die notwendige, weiterführende Bildung vor Aufnahme von Priesterstudenten als Ordensalumni, die nach Troppau oder Olmützer gehen mußten, um dort ihre Voraussetzungen für den Besuch der Olmützer theologischen Fakultät zu erlangen, gesichert werden. Dem Orden gelang es offensichtlich, genügend Ordensaspiranten zu finden und damit auch nach deren Priesterweihe das örtliche Schulsystem auf Pfarrbasis zu gewährleisten. Trotz wirtschaftlicher Blüte wird dies aber unter dem ersten pfalz-neuburgischen Hoch- und Deutschmeister Ludwig Anton nicht erbracht. Außerdem gelang es erst dem zweiten

pfalz-neuburgischen Hochmeister Franz Ludwig, den **Exemtionsprozeß mit dem Olmütz Bistum am 18. Dezember 1725** durch Ratifikation im Sinne der noch ins Hochmittelalter zurückreichenden Ordensprivilegien erfolgreich abzuschließen. Die Suche und Präsentation geeigneter Priesterkandidaten aus dem mährisch-schlesischen Bereich wurde damit gesichert. Dem Orden wurde so freiere Hand gelassen, nicht nur Alumnen abzusenden, sondern die noch 1780 genannten 40 geistlichen Pfründen, die nach einer Entscheidung des Hochmeisters vom 25. Februar 1759 nach vorausgehendem Gutachten der Mergentheimer Ordensregierung diesem allein und nicht auch dem Provinzkapitel der fränkischen Ordensballei zur Vergabe zustünden (je zwei Dekane und Pfarrer zu Troppau und Freudenthal, 11 weitere Pfarrer, sieben Kapläne und 20 Kooperatorenstellen), mit erforderlichen Ortsseelsorgen ausreichend zu versorgen.

Unter dem für die Geschichte nicht nur des Deutschen Ordens, sondern auch für das erbländische Fürstbistum Breslau und seine übrigen Reichswürden höchst bedeutsamen **Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg** (1664-1732) wurde schließlich 1729 abermals in Freudenthal nach einem Gutachten von **Friedrich Wilhelm von Harstall** – ab 1706 Vizestatthalter, ab 1720 bis zum Tod am 29. April 1731 Statthalter – und seinem Nachfolger **Franz Siegmund Friedrich Graf von Satzenhoffen** ein Kapuzinerkonvent mit docierung der Jugend geplant, der für acht Patres und vier Laienbrüder Platz bieten sollte. Rasch ließ der blutsmäßig mit dem Erzhaus verbundene Pfalz-Neuburger über seinen, in Wien am Kaiserhof vielseitig vorführenden Deutschordensritter Christoph Heinrich Freiherr von **Kyau** die Bereitschaft Karls VI. Und der königlich-böhmischen Hofkanzlei erkunden. Am 10. August 1729 berichtete der soeben genannte Ordensritter aus der Kaiserstadt, daß der königliche Landesherr ebenso wie die zuständige Behörde, die königlich-böhmische neue Gründungen von Mandikantenklöstern ungern in den Erbländen sehen würden. Statthalter Harstall hatte bereits am 22. Juli 1729 berichtet, daß sich auch der dafür erforderliche Kapuzinerbaumeister wegn der Errichtung dieser Niederlassung keineswegs in Freudenthal habe sehen lassen. Der neu gewählte Kapuzinerprovinzial aus Olmütz teilte zwar noch die grundsätzliche Zustimmung zur Annahme mit und sandte seinen Baumeister P. Johannes Baptista mit dem Bauplan auch dorthin. Weil er aber die Einholung der Erlaubnis des Kaisers und des Olmützer Ordinarius dem Onkel des regierenden Kaisers, eben Franz Ludwig überließ, kam wegn der ablehnenden Meinung in Wien bezüglich neuer Mandikantenklöster das Freudenthal Projekt nicht mehr zustande. Zu dem abermaligen Versuch einer Kapuzinerniederlassung am Verwaltungssitz der mährisch-schlesischen Herrschaften hatte sich auch der zuständige Deutschordenspriester, Freudenthal Stadtpfarrer und Dechant Dr. Martin Seetz (1717-1736) geäußert. Das sich schleppend hinziehende Verhalten der böhmisch-mährischen Kapuzinerleitung kommentierte der deshalb ungeduldig werdende Kurfürst Franz Ludwig in seinem Schreiben an Harstall vom 31. Dezember 1729 aus Mainz damit, daß er vor seinem endgültigen Entscheid noch sechs Wochen zuwarten wolle, was die Kapuziner zu seinem Projekt ihrer Ansiedlung in Freudenthal für die dortige Seelsorgs- und Erziehungsarbeit in der Bürgerschaft und speziell der Jugend zu sagen hätten. Harstall mußte ihnen dies unverzüglich zur Kenntnis zu bringen. Weil aktenmäßig von Seiten der Kapuziner, die über ihren Provinzial den kurfürstlichen Hochmeister am 12. September 1729 aus Olmütz gebeten hatten, beim Kaiser und beim Bischof vom Olmütz diese Ansiedlung zu erwirken, keine Reaktion erfolgte, verschwand diese Projekt rasch in der Versenkung. Der für eine bessere Versorgung der Ausbildungsmöglichkeiten der Jugend besorgte kurfürstliche Hochmeister forcierte zeitgleich ein anderes Projekt und führte es rasch zu Ende: **die Berufung der Piaristen nach Freudenthal** zur Weiterführung der schon bestehenden Stadtschule und bisherigen Ausbildungsmöglichkeiten.

Hauptteil

Bereits am 3. Oktober 1730 hatte Statthalter Harstall unter gleichzeitiger Einholung eines Gutachtens des Ortsfarrers Seetz im Auftrag seines Hochmeisters dem Rektor des Piaristenkollegs zu Altwasser die Bereitschaft erklären lassen, in Freudenthal ein Hospiz der Piaristen zu errichten. Noch am gleichen Tag reagierte der dortige Rektor, P. Gabriel a. S. Maria Laurentiana, daß er schon morgen in dieser Angelegenheit nach Freudenthal kommen werde. Zur Sicherstellung der nun vorgesehenen Ansiedlung der Piaristen ließ Harstall das Rentamt am 17. November 1730 anweisen, die Außenstände von 6000 Gulden allen Ernstes sofort einzutreiben. Außerdem wurden am Sitz des Hochmeisters im benachbarten Neisse die weiteren finanziellen Ermöglichkeiten eines Piaristenkollegs samt Kirche und mindestens 12 Ordensgeistlichen ins Kalkül gezogen, was nur mit einem Kapital von 24.000 Gulden zu bewerkstelligen war. Vom Superior des Piaristenklosters zu Weißwasser, P. Honorius a. S. Cäcilia, erhielt der Mergentheimer Ordenskanzler Johann Friedrich Vering (1728-1748) noch am 14. November einen Plan, den dieser Ordensbeamte am 18. November ihm wieder zurücksandte.

Rasch genehmigte daraufhin der Hochmeister-ohnehin oftmals zwischen 1730 und dem Tod im Jahre 1732 im benachbarten Neisse oder in Breslau nachzuweisen- am 23. Dezember 1730 die Stiftung mit allen ihren projektierten Details. Mit vier Piaristen sollte zuerst der Unterricht begonnen und der Kollegbau zeitgleich aufgenommen werden. Franz Ludwig hatte bereits am 28. November 1730 die Aufnahme der Piaristen nach Genehmigung des vorgelegten Grundrisses von Kolleg und Kirche unter genauer Angabe der benötigten Baumaterialien zuerst den Beginn mit dem Kollegbau gutgeheißen.

Der Stiftungsbrief machte außerdem weitere präzise Aussagen: Von den 1400 Gulden jährlicher Zinsen des Gesamtkapitals von 24.000 fl waren 1000 fl. für die Gebäude und speziell für die Mauer- und schnellen Handwerksarbeiten bestimmt. Von Ordensseite wurden Materialfuhren und Tagelöhner zum schnellen Aufbau des Kollegs bereitgestellt. Der Kurfürst versprach wegen der Kirche *einen Besonderen Fundum zur Erbauung auf zu werfen*. Der Rest der 400 fl. übrigen Zinsen diene bis zur Aufführung des Gebäudes vier Piaristen und einem von ihnen beizustellenden Bauinspektor zum Unterhalt. Von den genau umschriebenen Renten wurden nun die ankommenden vier bis fünf Piaristenpatres in das herrschaftliche Burggrafenhaus in Freudenthal eingewiesen und vom Orden darin verköstigt. Im „Amtsgebotshaus“ hatten diese ersten Piaristen die *Jugend im Lesen, Schreiben und Rechnen und primis Rudimentis Latinitatis auch der Music, Bervorab aber in wahrer Christlicher Lehre und Andacht* zu unterrichten. Beide Gebäude standen ihnen fortan unentgeltlich zur Verfügung. Wichtig war die Bestimmung, daß kein Knabe unter acht Jahren und erst nach zweijährigem Besuch der örtlichen Stadtschule zu den Piaristen aufgenommen werden durfte. Des weiteren bestimmte Franz Ludwig Meßverpflichtungen für ihn selbst, den das Stiftungskapital hauptsächlich ermöglichenden, aber schon im Duell gefallenen österreichischen Landkomtur Heinrich Theobald Graf von Goldstein, den für die Gründung noch arbeitenden Statthalter Harstall und seinem hiesigen Amtsnachfolger von Satzenhofen. Auf die Rechte der Pfarrei war genau zu achten, so daß von den Regularen nur nachmittags Messen mit Predigten zugelassen wurde. Ihre Ordensfeste durften sie mit einem nachmittäglichen Gottesdienst und mit Ansprache eigens feiern. Der zuständige Provinzial der deutschen Piaristenprovinz, P. Basilius a. S. Antonio und seine Assistenten P. Theodosius a. S. Catarina und P. Honorius a. S. Cäcolia, der Superior von Weißwasser, ließen zur Bestätigung ihre Siegel an die Zusage des Hochmeisters anbringen. Der Provinzial P. Basilius hatte bereits im Auftrag seines römischen Ordensgenerals P. Josef a. S. Francisco die Stiftung angenommen; er bestätigte die Annahme des Fundationsinstrumentes mit allen Bestimmungen am 31. Dezember 1730 durch Provinzial P. Basilius. Die Herrschaft Freudenthal und ferner das nördlich der Oppa liegende Soppau und Thröm(b) hatten inzwischen genaue geldliche und Fronleistungen verpflichtend zugesagt. Allein die Stadt Freudenthal genehmigte ab 1731-1734 einen Zuschuß von rheinischen Gulden als separate Unterstützung dieser neuen Bildungsanstalt und dokumentierte damit ihr Interesse an dem hochmeisterlichen Projekt. In einer eigenen Freudenthaler Konferenz wurden diese für das Piaristenkolleg und die Kirche notwendigen Baumaterialien noch erörtert.

Um dem damit klar gewordenen Stiftungswillen des Pfalz-Neuburgers zum Effekt zu verhelfen, hatte der für Franz Ludwig in Wien tätige Ritter von Kyau schon Kontakt mit der königlich-böhmischen Hofkanzlei aufgenommen, was bereits am 27. Dezember 1730 erfolgt ist. Er meldete bereits am 13. Januar 1731, daß zur schnellen Erledigung des kurfürstlichen Gründungswunsches der königliche Oberamtsdirektor Graf von Schaffgotsch über den genauen Sinn der Gründung des Kurfürsten informiert werden müsse. Ein vom Kurfürsten daraufhin nach Breslau ergehender Bericht über die Stiftung würde den Vorgang beschleunigen, was Karl VI. Seinem kurfürstlichen Onkel dann zu gewähren bereits war. Warum war diese Zeit und die Umstände für die Piaristengründung günstig? Um diese Frage zu beantworten, müssen wir auch, auch wenn es in den Quellen nicht direkt artikuliert wird, den großen europäischen, reichsgeschichtlichen und habsburgischen Kontext beachten: Karl VI. Hatte noch nicht sein großes Projekt der Pragmatischen Sanktion (d.h. die Unteilbarkeit und Untrennbarkeit der habsburgischen Erbländer und die Thronfolge nach dem Recht der Primogenitur im männlichen und weiblichen Stamme) durch den Reichstag in Regensburg bestätigen lassen können. Für dieses Ziel am Regensburger Gesandtenkongreß bedurfte der Habsburger. Wegen der opponierenden Stellung von Bayern, Pfalz und auch Kursachsens der Hilfe Franz Ludwigs, des ersten Kurfürsten und Direktors dieser einflußreichsten Reichskurie. Bekanntlich bestätigte kurz vor dem Tod Franz Ludwigs der Reichskonvent am 11. Januar 1732 das Reichsgutachten zugunsten der Pragmatischen Sanktion, so daß am 3. Februar 1732 ihre Garantie von Karl VI. Als Reichsgesetz ratifiziert werden konnte. Diese gegenseitige Angewiesenheit von Kaiser und Kurfürst hat somit der piaristischen Neugründung am Freudenthaler Statthaltersitz zweifelsohne genützt und die kaiserliche Bestätigung beschleunigt. Kyau wurde am 5. Februar 1731 vom Hochmeister genauer informiert, daß der Bericht an Schaffgotsch zugestellt sei. Kyau konnte am 3. März seinem Generaloberen melden, daß er auch von dem Pberamtsdirektor Graf von Schaffgotsch eine erste Zusage erhalten hatte. Diese schlesische Landesbehörde verlangte dann mit Datum 23. Juli jedoch eine in **Forma Authentica** erstellte Abschrift des Stiftungsbriefes zur Weiterleitung an die königlich-böhmische Hofkanz-

lei, was noch am 28. August 1731 von Neisse aus erfolgte. Kyau konnte schon am 11. April 1731 dem Kurfürsten deren Zustimmung zur Piaristengründung bereits ankündigen und ergänzte seine gute Nachricht eine Woche später am 18. April mit der sicheren Zustimmung dieser obersten Wiener Behörde, die Karl VI. eine positive Erledigung des Ansuchens der Piaristen zur Ordensniederlassung empfohlen hatte. In Wien nahm Kyau auch mit dem Obristkanzler der Hofkanzlei, Graf von Kinsky diesbezüglich Kontakt auf, wie er es seinem kurfürstlichen Herrn am 26. Mai 1731 berichtete wodurch der kaiserliche Konsens zum Fundationsprojekt erneut in Aussicht gestellt wurde. Am 11. Juli des gleichen Jahres konnte Kyau aus der Kaiserstadt die sichere Bewilligung des Kaisers – am 14. Juni bereits erfolgt – und die Ausfertigung seiner Zusage durch die Hofkanzlei bereits sicher an Franz Ludwig melden. Für die Ausfertigung der kaiserlichen Zustimmung durch die Hofkanzlei mußte der Orden 236 fl. und 26 Kreuzer bezahlen.

Zeitgleich mit den hier schon kurz charakterisierten Bemühungen Kyaus wurden jetzt 1731 die drei notwendigen Schritte gesetzt: Zuerst wandte sich Harstall am 17. Januar 1731 in einem drängenden Schreiben an das Olmützer Ordinariat. Dieses gab schon am 22. Januar 1731 – bereits am 29. Dezember 1730 vom Pfarrer Seetz über das Piaristenprojekt genauerhin informiert – eine erste Zustimmung ab. Der Olmützer Kardinal Schrattenbach gab mit Datum 19. Februar aus Brunn seine noch ausständige bischöfliche Einwilligung als zuständiger Ortsbischof. Damit war die erste Hürde zur Realisierung schnell genommen.

Der Kaiser folgte dem zustimmenden Gutachten der Hofkanzlei auf Grund der vom Piaristenprovinzial abgegebenen Erklärung, die jedoch auf die Rechte der Diözese und die pfarrlichen Ordensrechte in Freudenthal ausdrücklich auch mit Blick auf päpstliche Bestimmungen Urbans VIII. und Clemens IX. Rücksicht nahm. Karl VI. gewährte seinem Onkel am 14. Juni 1731 die landesherrliche Genehmigung unter der Einschränkung, daß

1. die Zahl der zwölf Piaristen nicht überschritten werden dürfte und
2. *denenselben auch die samblung des Allmoßen, sowohl in Freudenthal, als auf dem Landt keines weegs gestattet sei.*

Wenn also Bombera behauptet, daß der Piaristenorden ein Bettelorden sei, der auf die Wohltätigkeit seiner Gründer und Wohltäter zurückgreifen müsse, so ist das insofern irrig, weil sie ja keinen vollen Mendikantenstatus hatten und, wie auch die Freudenthaler Stiftung durch den Deutschen Orden bezeugt, das gesamte Stiftungskapital mit Wirkung 31.12. 1730 in Empfang nehmen durften. Von diesen Kapitalzinsen konnten die Bauarbeiten und ihr Lebensunterhalt bestritten werden, zusätzlich aber mußten, wie die Akten deutlich zeigen, immer noch weitere Geld- und Materialeistungen beim Statthalter und über ihn beim Hochmeister erbeten werden. Noch am 14. Juni ließ Kaiser Karl dem königlichen Oberamt in Schlesien seine Bewilligung eines Piaristenkollegs mit 12 Personen in Freudenthal mitteilen. Dieses Schriftstück wurde freilich erst am 22. Juli 1731 dem königlichen Oberamt Schlesien präsentiert. Diese Behörde in Breslau teilte im Sommer dann an Statthalter Satzenhoffen die aus Wien erhaltene kaiserliche Zustimmung mit und erbat vom Fundationsinstrument eine authentische Kopie, was in der Folgezeit ebenso geschah, wie eine weitere authentische Abschrift für die böhmische Hofkanzlei ausgefolgt wurde. Über das Oberamt war nach Verpflichtung der Hofkanzlei ein *in Forma Authentica* erstelltes Stiftungsinstrument noch einzusenden, was am 28. August 1731 über Neisse erfolgt ist. Das Oberamt konnte, nach erfolgter kaiserlicher Bestätigung von 14. Juni 1731, am 23. Juli 1731 daruffin auch seinerseits feierlich die Freudenthaler Ordensgründung der Piaristen als genehmigt zu ihren Akten legen.

Inzwischen waren die Regularen selbst in Sachen einer Neugründung tätig geworden. Am 6. März 1731 hatte der Rektor von Altwasser nach Freudenthal gemeldet, daß er bereits am Vortag (5. März) zwei seiner geistlichen Mitbrüder nach Freudenthal abgesandt hatte. Der Piaristenprovinzial P. Basilius meldete am 20. Juni 1731 aus Slau in Böhmen, daß er nunmehr seine Geistlichen in die vorgeschlagenen Freudenthal Wohnungen eingewiesen habe. Er dankte dem kurfürstlichen Hochmeister und versicherte ihm seiner Gebete. Diesem Provinzoberen folgte mit Datum 28. Juli 1731 der Piaristengeneral P. Joseph a. S. Francisco, der sich ebenfalls bei Franz Ludwig für sein Engagement in Sachen des Piaristengymnasiums in Freudenthal eigens bedankte und auch seinerseits das Gebetsgedenken zusicherte. Am 31. August reagierte Franz Ludwig seinerseits mit einem Dankeschreiben nach Rom, das er Ordenskanzler Johann Friedrich Veringem ihm entworfen hatte.

P. Gabriel aus Altwasser meldete am 27. Mai 1731, daß am 29. oder 30. Mai die vier Piaristen in Freudenthal ihre Aufwartung machen würden. Die Ankunft der Regularen veranlaßte Satzenhoffen am 31. Mai 1731, seinem Sekretär die Anweisung zu geben, daß die Piaristen in ihre projektierte Wohnung eingewiesen würden und nun der Anfang des Kollegsbaus und sofort die Instruierung der Jugend beginnen könne. Am 4. Juni ergänzte Satzenhoffen seine Verfügungen noch aus Breslau, daß die Piaristenpatres im gewöhnlichen Tafelzimmer des Schlosses ihre Mahlzeiten einnehmen dürften, was in Freudenthal nun beobachtet werden mußte. Nachdem der Ortsbischof, der Kaiserliche Landesherr und seine beiden Verwaltungsstellen in Wien

und Breslau rasch dem Gründungsprojekt der Piaristen ihre erforderliche Zustimmung gewährt hatten, konnte man am Statthaltersitz unverzüglich zur Realisierung des Kollegsbaus und des Schulunterrichtes durch die eingetroffenen Regularen übergehen. Am 25. Juni 1731 begann der Unterricht mit 17 Schülern in der Schreibschule, am 10. Juli wurde die Rechenschule mit sieben Schülern eröffnet. Im ersten Schuljahr wurde bereits vier Klassen umfassende Untergymnasium unter Beibehaltung der Rechen- und Schreibschule eröffnet. Der Provinzial P. Basilius visitierte erstmals am 23. Juli das entstehende Ordenshaus seiner untergebenen Ordensbrüder.

Die Bautätigkeit war dem Anfang des Schulunterrichts um wenige Tage vorausgeeilt, denn schon am 11. Juni 1731 wurde der angewiesene Bauplatz für Kolleg und Kirche ausgemessen. Außerdem war inzwischen der Grundriß des piaristischen Baumeisters P. Glycerius a Matre Dei bekannt geworden. Satzenhoffen verfügte am 11. Juni 1731 die sofortige Anschaffung der Schulbänke in dem Schulprovisorium. Der erste Piaristenobere P. Martinus a Christo berichtete am 22. Juni 1731 über die Aushebung der Fundamente und den Beginn der Mauerarbeiten und bat den Statthalter um die Geldhilfe gemäß dem Stiftungsbrief. Am 4. Juli 1731 bestätigte der Piaristensuperior P. Martin 4000 Gulden erhalten zu haben. Der alte Kurfürst-Hochmeister ließ es sich nicht nehmen, höchst persönlich bei der rasch erfolgenden Grundsteinlegung des Kollegbaus schon am 3. September 1731 anwesend zu sein und nützte den Freudenthal Aufenthalt noch am 12. Oktober 1731 in Freudenthal für kurmainzische Agenden, auch weitere solche Erledigungen an den kaiserlichen Neffen. Noch 1731 wurden vom Haus des Friedrich Oppitz und dem daran anstoßenden Garten ein weiterer Platz für das im Aufbau befindliche Kolleg von der Herrschaft den Piaristen als Besitz eingeräumt, 1731 folgten weitere Geländezuweisungen. Dem Schloßkoch Melchior Thomala wurde am 14. Januar 1732 für einen weiteren Geländeabtritt an die Regularen von der Deutschordensherrschaft 500 Gulden vergütet.

Mit dem Tode des bislang längst regierenden Hochmeisters Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg am 18. April 1732 stellte sich für Orden und Piaristen die Frage, wie sich der neue, von Franz Ludwig gewünschte Nachfolger Clemens August von Bayern (1732-1761) zu dem sich in am Anfang befindlichen Projekt stellen würde. Eine positive Garantie für das sich im Aufbau befindliche Piaristenkolleg und die gymnasiale Ausbildung am Statthaltersitz bot zweifelsohne der dem Projekt von vornherein höchst wohlwollend gestimmte Statthalter und gleichzeitige fränkische Balleikoadjutor (ab 15. März 1730) Satzenhoffen. Lebenslang bis zu seinem Tode am 28. März 1748 unterstützte er trotz vermehrter Ordensaufgaben im Reich die weitergehenden Arbeiten im Kollegbau die Etablierung des kompletten Gymnasiums und weitere konkrete Notwendigkeiten. Wenn in der Spezialliteratur behauptet wird, daß der genau umschriebene Stiftungswille Franz Ludwigs für ungültig erklärt wurde, so kann das bis zum Lebensende Clemens Augusts folglich nicht aufrecht erhalten werden, wie die folgenden Belege zeigen werden. Denn bis zum 22. August 1733 wurden sofort nach dem Hochmeisterwechsel insgesamt 2659 fl 14 Kreuzer aufgewendet. Schon im Mai 1733 gewährte der Kurfürst-Hochmeister Clemens August auf Bitten Satzenhoffsens den Piaristen das kostenlose Brennholz mit 50 Klaftern und-. Nach einem Bericht Satzenhoffsens vom 18. Juli 1732 – einem Tag nach der Inthronisation des Wittelsbachers in Mergentheim das Bedürfnis an Eisen für den Kollegbau. Gleichzeitig verfügte der Statthalter, daß ihnen für ihren Lebensunterhalt Fleisch, Bier und weitere Lebensmittel ausgefolgt werden sollten, falls ihnen die Verköstigung an der Schloßtafel zu unbekömmlich sein sollte. Die von der Herrschaft zugesagten Baumaterialien und zeitlich begrenzten Fronfuhren der Ordensuntertanen ermöglichten immerhin am 14. und 15. Oktober 1735 den Eizung der Piaristen in den mit einer Hauskapelle ausgestatteten Südtrakt ihres Kollegs. Ihre Freikost hatte schon am Allerheiligentag 1732 ihr Ende gefunden und war mit einem Äquivalent in Geld ersetzt worden. Die benötigten Beamtenwohnungen hatten diese Auslogierung der Piaristen veranlaßt. Am Allerseelestag (2. 11. 1732) bezogen die Piaristen mit hochmeisterlicher Genehmigung außerhalb des Schlosses ihre noch immer provisorischen Wohnungen und bekamen für nunmehr fünf Personen (vier Patres und der Bauinspektor) Leistungen zu je fünf Reichshalern und einem Eimer Bier aus dem fürstlichen Rentamt. Außerdem ist belegt, was durch die Ordensuntertanen und Wohltäter den rasch geschätzten Gymnasiallehrern an Fronfuhren und Baumaterialien zusätzlich geleistet wurde. Es betrug für den neuen Kollegbau bisher 2092 fl 33 Kreuzer: Clemens August hatte danach am 30. März 1734 aus München dem Statthalter den Betrag von 1500 fl. für den laufenden Kollegbau gewährt. Am 24. April 1734 verfügte die Freudenthal Ordensherrschaft, daß außer den benötigten Brettern und Klözern das erforderliche Bauholz unentgeltlich ausgefolgt werden dürfte. Am 30. März 1735 genehmigte der wittelsbachische Hochmeister das Kostgeld und das benötigte Brennholz für die Piaristen. Die Bauarbeiten liefen günstig voran, denn am 12. Dezember 1735 wurde der Bau soweit vorangetrieben, daß nunmehr der zweite Trakt fast vollendet aufgeführt war und außer der Kirche lediglich ein dritter Trakt im kommenden Jahr vollständig herzustellen war. Nach Ausweis der Akten mußten die Piaristen geschickt den Orden in seiner personalen Spitze und seinen Statthalter für die weiteren Notwendigkeiten anzugehen, so daß Satzenhoffen aus Ellingen

wegen seiner Verpflichtungen als fränkischer Balleikoadjutor am 31. Mai 1736 die Bittsteller als jene charakterisierte, die nach dem Beispiel der Jesuiten immer wieder neue Erfordernisse vorzutragen wußten. Die Bauarbeiten gingen aufgrund ordensinterner Förderungsmaßnahmen zügig weiter und betrugen 1738 insgesamt 2568 fl 29 Kreuzer 3 Heller, so daß Clemens August am 3. April 1738 für diesmal die Wünsche reduzieren mußte. Mit Entschied vom 31. Mai 1739 genehmigte der Hochmeister die Auszahlung der Gelder für den am 4. Mai 1739 begonnenen Bau der Kirche. Dafür hatte Franz Ludwig 6000 Gulden in vier Raten zu je 1500 Gulden eigens zugesagt. Trotz vermehrter Ausgaben in den mährisch-schlesischen Herrschaften konnten diese benötigten Auf- und Ausbaugelder weiterhin locker gemacht werden, auch das Kollegium nunmehr auf die projektierte Zahl der zwölf Geistlichen aufgefüllt werden, um dann in den sechs erforderlichen Klassen die Schüler weiter ausbilden zu können. Außerdem muß bis zum Ausbruch des österreichischen Erbfolgekrieges 1740-1748 berücksichtigt werden, daß 1737 im hiesigen Ordensgebiet eine große Hungersnot geherrscht hatte und der Orden zusätzliche Brotrationen für die notleidende Bevölkerung ausgeben mußte. P. Superior Leopold a. S. Alexio konnte der Mergentheimer Zentralregierung gegen Kriegsende am 7. Mai 1748 immerhin Berichten, daß die Gymnasialschulen bis zur Rhetorik, also an ihr geplantes Schulziel, gelangt seien. Die Kirche jedoch besaß aufgrund der vor neun Jahren begonnenen Arbeiten und der kriegsbedingten Unterbrechungen zwar den Turm mit dem Dach, jedoch ohne das Gewölbe, die Fenster und den Altar. Weil der piaristische Amtsvorgänger in der Kriegszeit 1746 auf eigene Faust bei der Freudenthal Spitalkasse eine Anleihe von 2000 fl. aufgenommen hatte, gab es jetzt erstmals finanzielle Probleme, die noch durch die örtliche Disziplinlosigkeit zwischen Studenten und Handwerksburschen 1746 verübt worden waren. Der bisherige Piaristensuperior P. Glycerius, seit 1731 der Bauinspektor für Kolleg und Kirche, mußte resignieren und Freudenthal daraufhin am 17. Mai 1748 verlassen. P. Glycerius hatte in seinem Schreiben ohnehin erwähnt, daß er sich gezwungen sah, neue Schulden zu machen, um seine Mitbrüder mit dem notwendigen Brot versehen zu können. Seine Gläubiger setzten ihm zu, so daß er sich mit Bitten an die Mergentheimer Regierung wenden mußte. Denn der Kirchbau ohne die Sakristei war von den Renten des Gesamtkapitals in der Höhe von 2614 fl 12 Kreuzen laut einer Zusammenstellung des Freudenthaler Burggrafen Christian Johann Riedel und des Buchhalters Johann Hilarius B. Schmidt vom 1. Juli 1749 nicht mehr zu bestreiten, so daß Hochmeister Clemens August den Piaristen am 7. September 1749 den im Stiftungsbrief verheißenen Fundus diesmal mit 368 Gulden 35 Kreuzen schenken mußte. Noch im gleichen Jahr 1749 nahm der Piaristensuperior P. Andreas a. S. Tobia am 2. April 1749 mit Blick auf die Seligsprechung des Ordensgründers Josef Calasanza vom 18. August 1748 die Gelegenheit wahr, den Hochmeister abermals um seine Hilfe anzuflehen, weil die Ordenskirche noch nicht erbaut war und die Festivitäten aus Anlaß der Seligsprechung am Sonntag nach Ostern nur in der dortigen Dekanalfarre abgehalten werden konnten. Weil Clemens August für die Festivitäten des Piaristengründers durchaus etwas beisteuern wollte, ließ er am 18. Mai 1749 über die Mergentheimer Zentralregierung und den neuen Statthalter Friedrich Philipp Freiherr von Wildenstein (1748-1770) ein entsprechendes Gutachten einholen. Da beide Ordensinstanzen Materialhilfen an Kalk und Eisenmaterialien für den Bau der Piaristenkirche befürworteten, gewährte der wittelsbachische Hochmeister am 7. September 1749 die vorgeschlagene Summe von 368 Gulden 35 Kreuzen als seinen Beitrag zum piaristischen Ordensfest. Über die einzelnen, bisher schon aufgewandten Baumaterialien für Kolleg und Kirche sind wir also durch die Stellungnahme des kurfürstlichen Hofbaumeisters Felix Anton Hammer Schmid genauer unterrichtet. Für das in diesem Jahr 1749 gezeigte Wohlwollen des Hochmeisters bedankte sich P. Andreas am 7. November 1749 eigens und gratulierte dabei schon zum bevorstehenden Namensfest des Kurfürst-Hochmeisters. 1752 wurde über das aus der Freudenthaler Spitalkasse entlehnte Kapital von 2000 fl. eigens gesprochen. Clemens August genehmigte am 30. August 1753 nach zustimmendem Gutachten des Statthalters von Wildenstein, des Freudenthaler Hauskomturs Rudolf Heinrich Carl Alois Freiherr von und zu Werdenstein (1747/48-1752) und der Eingabe der Piaristen, daß das mit 2 Prozent verzinste Spitalkapital erst ab 1753 von diesen zurückgezahlt werden mußte. Unterdessen war der Kirchbau aber schon Ende 1752 vollendet und am 12. September genannten Jahres durch den Freudenthaler Dechant und Deutschordenspriester Anton Thiel eingeweiht worden. Im Schuljahr 1756/57 traf der abermalige Krieg mit Preußen die Schule und drei Ordensherrschaften mit neuer Wucht und neuen Belastungen; Allein in der Herrschaft Freudenthal wurden vier Dorfschaften verwüstet.

Das gesamte Kollegium wurde deshalb erst 1757 fertig und die bestimmte Zahl der zwölf Piaristen gar erst 1761 erreicht. Dafür gibt es mehrfache, plausible Gründe: Eine große Feuersbrunst in Freudenthal am 19. Dezember 1749 und ein Hagelschlag im folgenden Jahr 1750 hatten in der Stadt großen Schaden angerichtet. Nach dem Ende des Österreichischen Erbfolgekrieges waren die Stadt und die Untertanen in den Herrschaften Freudenthal, Eulenberg und Busau durch die Kriegsereignisse und deren Folgen zurückgeworfen worden, was die rasche Fertigstellung von Kolleg und Kirche ganz offensichtlich beeinflusst hat. Der

Freudenthaler Hauskomtur Baron von Werdenstein hatte außerdem schon am 28. Februar 1750 von weiteren Bauforderungen der Piaristen für ihren Kirchbau in der Höhe von 631 Gulden 25 Kreuzer Kenntnis erhalten, die ihnen aber Clemens August dann am 26. März 1750 ebenfalls geschenkt hatte – ein weiterer Beweis dafür, daß der Wittelsbacher den gerufenen Pädagogen aus dem Schulorden am Freudenthal Verwaltungssitz durchaus gewogen war und die im Stiftungsbrief in Aussicht gestellten Gelder auch dann zu gewähren bereits war, wenn Krieger- oder andere bittere Schicksalsereignisse, auch örtliche Wetterschäden das Gesamteinkommen der Herrschaften minderten. Jedenfalls hatte am 23. April 1752 Clemens August bezüglich dieser aus der Freudenthaler Hospitalkasse entnommenen Gelder in Höhe von 2000 fl. festgesetzt, daß der Piaristenprovinzial eine Obligation abgeben sollte, innerhalb von vier Jahren bei jährlicher Rückzahlung von 500 Gulden dieses Hospitalkapital wieder zurückzustellen.

Noch in der Phase des begonnenen Siebenjährigen Kriegs verfügte Clemens August am 2. Februar 1757 in Abänderung seines vorjährigen Dekrets mit Blick auf die vielen Ausgaben des Freudenthaler Rentenamtes auch diese Jahr den Ordensleuten das Kostgeld zu gewähren, wenn Statthalter Wildenstein dies noch mit einem entsprechenden Gutachten versehen würde. – Bereits im Jahre 1753 bis 1755 gab es Spannungen zwischen dem Olmützer Ordinarius und den Piaristen wegen der dem Stiftungsbrief konträren Praxis der Frühmessen in der Ordenskirche und auch mit dem Freudenthal Ordenspfarrer und Dechant Anton Thiel, so daß am 21. März 1755 der Piaristenrektor P. Theodor a. S. Vittoria zur genauen Einhaltung der pfarrlichen Ordensrechte von der bischöflichen Behörde ausdrücklich ermahnt wurde.

Mit der Vollendung des Kirchbaues Ende 1752 und dem trotz neuer Kriegswirren erst 1757 fertiggestellten Kollegbau konnten zu dem schon etablierten Untergymnasium noch vor Kriegsbeginn die oberen Klassen für Poesie und Rhetorik angegliedert werden, obwohl erst 1761 die fundierte Zwölfzahl der Piaristen erreicht werden konnte. Auch andersorts gab es solche, sich über Jahre hinziehende Verzögerungen beim Aufbau von Kolleg und Piaristenkirche, so daß Freudenthal nicht als Ausnahme in der Piaristengeschichte zu charakterisieren ist.

In der Person des neuen Hochmeisters Karl Alexander von Lothringen (1761 bis 1780) bekamen die Piaristen in diesem sonst die Geldmittel sehr sparsam und exakt kontrollierenden geliebten Schwager von Kaiserin Maria Theresia abermals einen stetigen Gönner. Unter dem Lothringer als Generaloberen der geistlichen Adelskorporation mit Reichs- und dreifacher Kreisstandschaft (in den Reichskreisen von Franken, Schwaben und Kurrhein) erhielten die Freudenthaler regulären Schullehrer für 16 Jahre einen durch sein Kunstverständnis zumal in Belgien herausragenden kunst- und kultursinnigen Förderer im Bildungsbereich: Im Jahre 1764, kurz bevor Freudenthal abermals am 11. November 1764 von einer Feuersbrunst heimgesucht wurde, schenkte der Hochmeister den Piaristen nach Entscheid vom 13. Juni einen kleinen Flecken Landes beim Freudenthaler Meierhof zur Erweiterung ihres Klostergartens. Er gewährte ferner am Heiligen Abend 1771 auf Bitten des Piaristenrektors P. Emmanuel a. S. Fernando weiters die benötigten Dachziegel, das Brennholz und außerdem das Bier für den Piaristenkonvent. Gleich am 29. Januar 1772 gewährte der lothringische Hochmeister auf Bitten P. Emmanuels vom 13. des Monats abermals die Kosten für die erforderlichen Ziegeln für das Kirchen- und Kollegdach in der Höhe von 1000 Gulden und 12 Klafter Holz *gegen alleinige Erstattung des schlagelohns*. Da er gerade beim großzügigen Spenden war, ergänzte er seine zweifachen Gaben mit 12 Faß (= identisch mit 4 Eimern) Getreide und 48 Eimern Bier aus seinem Freudenthaler Brauhaus. Auch hier hatte der wohl vorzüglichste aller mährisch-schlesischen statthalter, der Ordensritter Maximilian Xyver Philipp Conrad Freiherr von Riedheim (1770–1798) die drei Sach- und Lebensmittelspenden am 12. Januar 1772 ausdrücklich befürwortet und am 8. März 1772 das Freudenthaler Burggrafen – Kasten – und Waldamt zur Auszahlung angewiesen. Weil Riedheim am 20. September 1775 abermals weitere Gelder für die Kollegkirche in der Höhe von 558 Gulden 20 Kreuzer an Baumaterialien und Geldzuweisungen befürwortete, genehmigte Karl Alexander auch diese Gaben am 10. Oktober 1775 auf seinem Schloß Marimont bei Brüssel. Der Statthalter konnte das örtliche Rent-Burggrafen- und Waldamt daraufhin zur Auszahlung des Geldes und der Sachleistungen für die Kollegkirche am 13. November 1775 anweisen. Thannabauer weiß aufgrund seiner vor allem die piaristische Ortstradition benützenden Darstellung von der Auf- und Durchführung von Schulfeierlichkeiten der Gymnasiasten zu Ehren dieses lothringischen Hochmeisters zu berichten, die der sonst aufs Geld schauende Fürst und jüngere Bruder Kaiser Franz I. von 1771 bis 1775 mit zusätzlichen Spenden zu belohnen pflegte. In diese kurze, den Stiftungssinn von 1730/31 schließlich entsprechende Phase des Freudenthaler Piaristengymnasiums fällt auch ein weiteres Ereignis, das die Situation der Ordensuntertanen und ihrer örtlichen Fortbildungsmöglichkeiten im Schulwesen nicht minder beeinflusst hat: die Restaurierung des Freudenthaler Schlosses seit 1776 – ein Beweis mehr dafür, daß die Piaristen in ihm und im Statthalter Riedheim abermals wie seit 1731 ihnen gewogene Ordensmitglieder gefunden haben.

Zusammenfassend zeigen diese hier vielfach erstmals publizierten Quellenbelege, daß alle Hochmeister

seit 1730 das Piaristenkolleg und seine Kirche notwendig unterstützten. Wenn nicht alles sofort in Zustimmung zur Gründungsurkunde nach bischöflicher und kaiserlicher Approbation umgesetzt wurde, so muß man, wie hier öfters ebenfalls dargestellt, berücksichtigen, daß wirtschaftliche Engpässe, Hungersnöte, die drei schlesischen Kriege, die zwei Freudenthaler Feuerbrünste und öftere Witterungseinflüsse dies verzögerten. Umso erfreulicher ist der Befund, daß die Piaristen wenigstens 16 Jahre lang ihren pädagogischen und religiösen Aufgaben nachkamen und für ihre geleistete Arbeit auch das Notwendige an Lebensmitteln und Baumaterialien von der Ordensherrschaft beigestellt erhielten.

Die rasche Blüte des Freudenthaler Piaristengymnasiums von 1761–1777 – auch mit den sonst üblichen Theaterraufführungen der Piaristen – wurde durch gleich mehrere Faktoren beendet:

1. Durch die Aufhebung des Jesuitenordens als des dominanten Lehrordens in der Habsburgermonarchie am 21. Juli 1773;
2. durch die Reduzierung der religiösen Schulorden nur noch auf die Benediktiner und die Piaristen in einer effizienten Phase des aufgeklärten österreichischen Absolutismus;
3. durch die zweite Phase der Maria-Theresianischen Gymnasialreform, die auf dem Reformplan des Wiener Piaristenpaters Gratian Marx basierte – ein Plan, den die Kaiserin 1775 von diesem Piaristen erbat, noch im gleichen Jahr erhielt und gegen zwei gleichzeitige Pläne von Franz Adam Kollar und Ignaz Mathes von Heß in den höchsten Wiener Staatsbehörden am 24. September 1775 durchdrückte.

Dieser sogenannte Marx-Plan – von der heutigen Pädagogik als rückschrittlich erachtet – hatte bis 1804 Gültigkeit. Es bleibt bis heute in den Akten nicht genügend ersichtlich, warum die vier Gymnasien im Kronland Österreich-Schlesien (Troppau, Teschen, Freudenthal und Weißwasser) mit Blick auf die 1775 von der Kaiserin getroffenen Entscheidungen zugunsten des sogenannten Marx-Planes von 1775 nicht sofort unmittelbar betroffen wurden. Tatsache aber ist, daß schon das kaiserliche Patent vom 4. Februar 1764, womit der Plan des Historikers Giovanni Battista de Gaspari verpflichtet wurde, in den beiden Jesuitengymnasien von Troppau und Teschen und in den beiden Piaristengymnasien von Freudenthal und Weißwasser nicht einmal nur teilweise exekutiert worden ist. Tatsache ist außerdem, daß über das Troppauer königliche Oberamt Statthalter Riedheim durch den königlichen Landesältesten Freiherr von Skal erst am 6. März 1777 mit Blick auf das Hofdekret vom 31. Januar dieses Jahres in Kenntnis gesetzt wurde, wodurch nun die beiden Gymnasien zu Teschen und Freudenthal eingestellt würden, zu Freudenthal *aber eine gute deutsche haupt Schule angeleget werden solle*. Riedheim hatte von dieser königlichen Amtsverordnung aufgrund von Wiener Entscheidungen den Piaristenrektor zu informieren: Riedheim entwarf noch am 9. März ein Schreiben an den Landesältesten und gab zu bedenken, daß dieser Wiener Entscheid der Ordensstiftung und der Ausbildung der jungen Menschen im Ordensgebiet nicht entspreche und deutsche Schulen hierorts nicht nötig seien. Zehn Tage später wandte sich Riedheim an das kaiserlich-königliche schlesische Amt und stellte neben den Fundationsverpflichtungen des Ordens heraus, daß die lateinische Schulbildung im Gymnasium allein für 20 geistliche Pfründen plus 20 Kooperatoren des Deutschen Ordens als Patron notwendig seien. Für deutsche Schulen wären die Piaristen ganz überflüssig.

Wie ein Keulenschlag mußte es daher wirken, daß Maria Theresia im Zuge ihrer gymnasialen Schulreform in den Erbländern seit 1773 energisch die Reduzierung der genannten vier Gymnasien am 17. Mai 1777 aus Wien verfügte und konkret die Aufhebung des Gymnasiums in Freudenthal und seine Umwandlung in eine einzurichtende deutsche Hauptschule anordnete. Die Kaiserin begründete ihren Entschluß damit, daß Freudenthal nicht zu weit von Troppau und Olmütz entfernt sei, wo die Ordensuntertanen ihre gymnasialen Fortsetzungsstudien fortan weiterführen könnten. Dieser schon vorher bekannt gewordene Aufhebungsbeschluß veranlaßte Riedheim bereits am 19. März 1777 sich an das schlesisch-königliche Oberamt zu wenden. Er betonte dabei, daß diese das Latein pflegende Schulgattung doch mit Rücksicht auf Stifter und die im mährisch-schlesischen Meistertum bestehenden geistlichen Pfründen (2 Dechanten zu Troppau und Freudenthal, 11 Pfarrein und 7 Kaplaneien, also dem Orden inkorporierten Benefizien samt den dafür zusätzlich benötigten Kooperatoren, also 40 Kleriker insgesamt) notwendig seien, um dann neunjähriger Ausbildung am Ort die Universität in Olmütz besuchen zukönnen. Der sich der für den Erhalt des Gymnasiums einsetzende Riedheim wandte sich unter Beilage seiner Eingabe an das schlesische Amt vom 19. März am 28. März 1777 auch an den Hochmeister Karl Alexander, daß dieser sich persönlich für den Erhalt des Freudenthaler Gymnasiums bei der Kaiserin mit einem Bittschreiben einstellen möge. Der von Maria Theresia so geschätzte Schwager entsprach mit Eingabe vom 16. April 1777 an die Landesherrin der Bitte, dieses Gymnasium in Freudenthal zu belassen und dessen Veränderung und Rückstufung in eine deutsche Hauptschule rückgängig zu machen. Maria Theresia aber ließ sich diesmal erstaunlicherweise von ihrem Schwager in keiner Weise umstimmen und beließ es trotz des doppelten Einspruchs des Ordens durch Statthalter und Hochmeister bei der schon vorher bekannt gewordenen Entscheidung.

Von diesem negativen Bescheid der Kaiserin wurde Riedheim mit Schreiben vom 10. Juni 1777 vom Hochmeister in Kenntnis gesetzt. Der Landesälteste von Skal teilte am 3. Juli 1777 aus Troppau ebenfalls den unabänderlichen Beschluß der Kaiserin bezüglich der Aufhebung des Freudenthaler Piaristengymnasiums mit, der am 28. Juni 1777 Gegenstand dortiger Beratungen gewesen ist. Ein von Riedheim geplanter Versuch vom 30. Juli 1777, über den kaiserlichen Hofagenten eine Änderung des kaiserlichen Beschlusses zu bewirken, ist zwar im Entwurf vorhanden, aber nicht abgesandt worden, zeigt aber deutlich, daß der für die Fortführung des Gymnasiums kämpfende Riedheim alle Möglichkeiten ausschöpfte, um den Erhalt der Fortbildungsschule doch noch für den Ordensbesitz zu sichern.

Wiederbelebungsversuche des Freudenthaler Piaristengymnasiums

Unbeschadet des Aufhebungsdekretes der Kaiserin vom Jahre 1777 war das Piaristengymnasium noch nicht sofort aufgelöst worden. Vielmehr wurde 1778 auch mit Blick auf den bayerischen Erbfolgekrieg der Gymnasialbetrieb von den Piaristen weitergeführt, weil ja auch in der verfügbaren dritten Klasse der nunmehrigen deutschen Hauptschule die Anfangsgründe des Lateins gelehrt werden mußten und nun erst auch die von Maria Theresia gebilligte Reform des Gymnasialunterrichts von 1775 nach dem Plan des Piaristenpaters Gratian Marx in Freudenthal berücksichtigt wurde. Es trat insofern eine Veränderung ein, als seit 1776 fortan nurmehr ein fünfklassiges Gymnasium geführt wurde. Nach dem Teschener Frieden (vom 13. Mai 1779) aber mußten die Gymnasiasten Freudenthal verlassen. Der Piaristenrektor erbat am 17. Dezember 1779 den Schutz des hochmeisters für die zukünftige Arbeit. Das neue Jahr 1780 ermutigte Statthalter Riedheim am 8. März 1780 unter abermaliger Begründung der Notwendigkeiten eines Gymnasiums in diesen drei mährisch-schlesischen Grenzgebieten, daß der lothringische Hochmeister sich mit einer erneuten Bitte an die Kaiserin um Aufhebung des Gymnasiumsverbotes verwenden möge. Karl Alexander wies dies jedoch am 4. April 1780 mit Blick auf den Entscheid von 1777 zurück; er unterließ es, eine abermalige Eingabe an die Kaiserin nach Wien weiterzuleiten. Erst nach dem Tod Karl Alexander am 4. Juli 1780 wagte Riedheim beim neuen Hochmeister, dem jüngsten Sohn der Kaiserin, Marx Franz abermals am 4. September 1780 unter Beifügung früher erstellter umfangreicher Belegen, auch der Anlage der Petition aller Untertanen in den Herrschaften Freudenthal, Eulenberg und Busau für den Gymnasialerhalt mit Blick auf das auf die Intervention des Herzogs Alberts von Teschen wieder belebte Teschner Gymnasium und die vorher schon miterwähnten 20 zusätzlichen Kooperatoren (mit drei Kooperatoren in Troppau, je zwei in Freudenthal, Engelsberg, Braunseifen und Thröm(b), und je einem in Würbental, Alt-Vogelseifen, Niederwildgrub, Großmohrau, Olbersdorf, Giersig, Passek, Busau, und Kreutzendorf) vorzulegen. In der Sitzung vom 15. September 1780 in Wien beschloß man, nach Rückkehr des Hochmeisters eine diesbezügliche Eingabe an den kaiserlichen Bruder Joseph II. zu machen, was aber dann unterblieb. Vor dem Tod der Kaiserin am 29. 11. 1780 fand keine Eingabe oder gar Genehmigung mehr statt, obwohl noch zwei Tage vor dem Tod der Kaiserin am 27. November 1780 also, ein neues Hofdekret ergangen war, das in den Landesgubernien die zusätzliche Verpflichtung brachte, keinen Schüler das Philosophiestudium beginnen zu lassen, der nicht vorher in Latein erfolgreich geprüft worden war.

Aus Prag war Riedheim am 17. Januar 1781 von dem Piaristen Gotthard Lihnie darauf hingewiesen worden, daß unter dem neuen Landesherrn Joseph II. Hoffnung bestünde, das Gymnasium wieder herzustellen. Daraufhin machte Riedheim sofort eine Eingabe an den Erzherzog-Hochmeister, das 1777 in der alten Form aufgehobene Piaristengymnasium wieder herzustellen. Dieser Hoffnungsschimmer für die Pflege des Lateins im Königreich Böhmen veranlaßte Riedheim am 28. Januar 1781 erneut bei Max Franz um die Wiedereinführung des Freudenthaler Gymnasiums vortellig zu werden. Über das Troppauer Oberamt und den Landesältesten von Skal wurde jedoch ein negativer kaiserlicher Bescheid vom 11. Juli 1781 über die Troppauer Behörde in der Folgezeit an Riedheim weitergeleitet. Riedheim ließ trotz aller bisherigen Erfolglosigkeit nicht locker: Der hierin von den örtlichen Piaristen, die übrigens den Schulbetrieb ungeachtet aller bisherigen negativen Entscheide aus Wien unter Pflege des Lateins bis zur Syntax weitergeführt hatten, und von den Ordensuntertanen im Wiederbelebungsprojekt unterstützte Statthalter und gleichzeitige Donauwörther Komtur bat nämlich am 4. April 1782 den Hochmeister abermals um eine stiftungsgemäße Erziehungsarbeit durch die weiter in Freudenthal tätigen piaristischen Regularkleriker. In diesem Schreiben unterbreitete Riedheim seinem hochmeister die genaueren Vorstellungen der Piaristen. Er gab seiner Befürchtung Ausdruck, daß durch die Rückstufung der Freudenthaler Bildungsmöglichkeiten allein zur Normalschule hin Schüler sich nur fortan nur für das Handwerk entscheiden könnten, mit anderen Worten: Riedheim schlug daher diese Normalschule Naturlehre und Naturgeschichte, Mechanik, Meßkunst und bürgerliche Baukunst vor, um so- neben den schon früher begründeten Klerikern für die Ordenspfünden – auch für die dortigen örtlichen Bedürfnisse der Beamten über die somit verbesserte Normalschule genügend vorbereitete Ordens-

und Stattdiener zu haben. Aber auch trotz dieser gemachten Modifikationen konnte in Wien kein gewünschter Effekt für das Ordensgebiet erzielt werden.

Noch immer unbeeindruckt von der abermaligen negativen Reaktion durch den kaiserlichen Landesherrn wagte Riedheim am 7. November 1783 einen erneuten Vorstoß bei seinem Hochmeister für das Wirken der Piaristen am Sitz des mährisch-schlesischen Statthalters. Auf Antrag des Hochmeisters waren die Knaben aus der weiter bestehenden Stadtschule in die Piaristenschule übernommen worden und für die Mädchen in der Stadtschule der Unterricht durch zwei städtische Schullehrer eingeführt worden. Riedheim hatte mit diesem Maßnahmen gleichzeitig den Bedenken des Ortspfarrers, daß mit der Verlegung der Knabenausbildung ins Piaristenkolleg Ministranten in der Pfarrkirche abgängig seien, damit begegnen können. Nachdem der Piaristenrektor die Ausbildung dieser sechs Knaben aufgrund der Freudenthaler Alumnatsstiftung unentgeltlich in seiner Schule genehmigt hatte, hatte der Statthalter diesen soeben erläuterten Plan dem Hochmeister vorgelegt und dafür am 10. November 1783 dessen Zustimmung erhalten. Für die Geringerstellung der Schullehrer – auch mit Blick auf die neue Schulordnung in den Erblenden – hatte Hochmeister Max Franz daraufhin den Lehrern eine Gratifikation von 30–40 Gulden als Überbrückungshilfe genehmigt. Mit diesen 1783 getroffenen Schulmaßnahmen endet aus der Zeit Josephs II. Die Bemühungen von Ordensseite um die gute Weiterbildung der Knaben hin auf das Studium der Theologie oder die Ausbildung benötigter Ordensbeamten in den mährisch-schlesischen Ordensherrschaften. Bereits Klaus Oldenhage hat über die zehnjährige alleinige Regierungszeit Josephs II. Festgehalten, daß erst sein Nachfolger Leopold II. Auf Bitten des Hochmeisters widrige josephinische Reformmaßnahmen gestoppt, gemildert oder völlig beseitigt hatte. Bedenkt man ferner, daß Joseph II. seinem jüngsten Bruder noch vor dessen Inthronisation am 5. September 1780 das Obristenamt im kaiserlichen Infanterieregiment „Hoch- und Deutschmeister“ auch mit Einflußnahme auf die Besetzung der neuen Offiziersstellen in diesem Wiener Hausregiment entzog und dieser den Hochmeister Max Franz und die bisherige Ordenspraxis verletzende Akt erst 1790 auch auf Intervention von Staatskanzler Kaunitz-Rietberg rückgängig gemacht wurde, so versteht man gut, daß in Sachen Wiederherstellung des Freudenthaler Piaristengymnasiums weder vom Hochmeister noch von dem mehrmals abgeblitzten, die mährisch-schlesischen Herrschaften nichtsdestoweniger vorzüglich führenden Riedheim ein Erfolg verzeichnet werden konnte.

Statthalter Riedheim ließ auch später noch, so am 24. November 1794, in Sachen Wiederherstellung des Freudenthal Gymnasiums nicht locker. Er begründete gegenüber dem Olmützer Erzbischof die Notwendigkeit der Piaristenschule einerseits mit dem Stiftungsauftrag des Kurfürst-Hochmeisters Franz Ludwig und mit der Notwendigkeit lateinischer Schulen, um sowohl den Kirchendienern, als auch den Ordensbeamten und untertanen eine örtliche und für alle drei Herrschaften notwendige Fortbildungsmöglichkeit zu gewährleisten. Wenige Tage danach reagierte bereits der Kardinal-Erzbischof Anton Theodor Graf von Colloredo und Waldsee (1777–1811) aus Kremsier vom 13. Dezember auf dieses Schreiben des Statthalters, weil sich der neue Kaiser Franz II. inzwischen mit dem Gedanken trug, die aufgehobenen Gymnasien wieder zum Leben zu erwecken. Sobald sein bischöfliche Gutachten von Wien verlang würde, versprach er in seiner Reaktion nach Freudenthal als Oberhirte, auf Riedheims Begehren Rücksicht zu nehmen und diese Studienform abermals durch den Kaiser neu etablieren zu lassen. Weil aber auf dieses Projekt von Wien keine weitere Reaktion erfolgte, wandte sich in der gleichen Angelegenheit auch noch zu Riedheims Amtszeit der Vizestatthalter Reichsgraf Franz Joseph Theophil Wilhelm Agapitus Cajetan von Thürheim ab 1798 bis Ende 1805 dessen Nachfolger im mährisch-schlesischen Ordensbesitz – am 11. August 1797 an den Wiener Ordensresidenten Gottfried von Ulrich. Dieser reagierte am 7. Oktober, daß er sich schon am 4. des Monats zu dem mährisch-schlesischen Direktorial-Referanten Hofrat von Geißler in Wien verfügt und in Sachen Wiederbelebung des Freudenthaler Gymnasiums nachgestoßen habe. Weil jedoch der neue Studienplan noch nicht erstellt worden sei, konnte diesbezüglich noch keine Zusage aus Wien erfolgen. Der Ordensresident von Ulrich meldete sich nochmals am 31. August 1797 bei Vizestatthalter Thürheim mit seiner Auskunft aus Wien, worauf Graf Thürheim noch einmal am 4. Oktober an den Ordensresidenten schrieb, doch wenn möglich diese Schulgattung der lateinischen Schulen noch im anstehenden Studienjahr einführen zu dürfen. Thürheim stieß ferner am 12. Januar 1798 bei von Ulrich in der bekannten Angelegenheit nach und bat, in Wien mit Blick auf die Stiftung des Pfalz-Neuburgers in dieser wichtig erachteten Schulgattung alles Mögliche zu versuchen. Auch den Wiener Grafen von Rothenhan zog Thürheim am 18. August 1798 in die Bemühungen um die Wiederherstellung des Freudenthaler Gymnasiums ein und begründete dies dem Grafen gegenüber umfangreich. Aber auch alle diese Aktivitäten verliefen ergebnislos im Sand und erbrachten nicht das gewünschte Ergebnis, zeigen aber auf der anderen Seite das unverminderte Interesse kulturell und bildungsmäßig aufgeschlossener Ordensritter.

Auchdem fränkischen Ordensritter und Oettinger Komtur Graf von Thürheim waren also die Bemühungen um die Wiederbelebung eines vollen gymnasialen Betriebes in den mährisch-schlesischen Herrschaften weitergegangen. Thürheim griff bei seinen diesbezüglichen Bemühungen auf Riedheims Argumente zurück, die schon seit 1777 vorgebracht worden waren, und gab zu bedenken, daß trotz aller bisherigen Erfolglosigkeit in Lehr- und Schulbetrieb ja doch das Kolleg vorhanden sei, um darin den gewünschten Gymnasialbetrieb wieder zu beleben. Eine neue Situation ergab sich, weil Kaiser Franz II. am 25. März 1802 in einem Kabinettschreiben die Wiederherstellung früher aufgelassener Gymnasien, wo notwendig, anordnete; daher wandten sich die namentlich genannten Freudenthaler Bürger und Amtspersonen am 8. September 1802 an Hochmeister-Erzherzog Karl von Österreich (1801-1804). Thürheim wandte sich mit Blick auf die Wünsche der Freudenthaler Bürgerschaft und den Stiftungsbrief Franz Ludwigs am 12. Oktober 1802 auch an den ersten Olmützer Erzbischof. Der Oberhirte bezog sich in seiner Reaktion dabei auf ein Hofdekret vom 2. April 1802, daß dort Gymnasien mit verbessertem Studienplan wieder zugelassen werden sollten, wo sie aufgelassen worden waren. Er versicherte, die Herstellung des Freudenthaler Gymnasiums nach diesem neuen Studienplan zubeantragen und bat den Statthalter um dessen zur Einsicht angebotenen Plan. Thürheim reagierte schnell am 27. Oktober 1802 mit Schreiben an Erzbischof Colloredo und bemerkte, daß er auch mit dem Vorsteher des Piaristenkollegs diesbezüglich gesprochen habe; sie beide seien der Meinung, daß in Freudenthal die Wiedererrichtung des Gymnasiums ohne *Beschwerde des allerhöchsten Aerrariums und zu großem Nutzen der hiesigen Gebirgsgegenden* möglich sei. Der Piaristenprovinzial gab jedoch mit Datum 4. November 1802 aus Nikolsburg Thürheim zubedenken, daß die Wiedererrichtung des Gymnasiums im Piaristenkolleg mit einer gleichzeitigen teilweisen Benützung dieses Kollegs für die Militärerziehung nicht vereinbar sei. Thürheim reagierte am 13. November, daß eine militärische Verwendung sich nicht mit der Erlaubnis des Kaisers an die Erzbischöfe und Bischöfe, neue Gymnasien zu errichten oder wiederzubeleben, vereinbaren lasse. Deshalb hatte Thürheim am 6. November 1802 unter Beifügung zweier detaillierter Pläne vom 26. Oktober und 6. November 1802 des neu geplanten Gymnasiums und seiner an den Olmützer Erzbischof gesandten Reaktionen nunmehr auch den Hochmeister informiert. Dieser genehmigte die Wiederherstellung des Freudenthaler Gymnasiums, wenn laut dem Gutachten Thürheim vom 6. November nur jährlich 300 Gulden teils in Geld, teils in Naturalien vom dortigen Rentenamt des Ordens aufgebracht werden müßten. Über die Aufbringung der Geldsumme hatte Thürheim dem Hochmeister noch genauer zu berichten. Thürheim bat Colloredo daraufhin, falls er nichts nach der hochmeisterlichen Zustimmung einzuwenden habe, das Gymnasialprojekt nunmehr beim kaiserlichen Landesherrn in Vorschlag zu bringen. Am 27. November sandte Thürheim ein weiteres Schreiben an den Erzbischof und legte einen Plan für das neue Gymnasialprojekt mit genauen Angaben bei. Dem Reichsgrafen antwortete der Olmützer Oberhirte am 30. November 1802 mit dem Vermerk, daß er in den nächsten Tagen seine Vorstellung bezüglich des Freudenthaler Gymnasiums dem Kaiser vorlegen werde, er sich von dort auch eine zuversichtliche Hoffnung machen könne, die höchste Bewilligung in der Sache nunmehr zu erhalten. Am gleichen Tag, dem 30. November 1802, datierte der Piaristenprovinzial in Böhmen, Mähren und Schlesien, P. Xaverius Friese(n) seine Bedenken, daß das Stiftungskapital von 24.000 fl. wegen der herrschenden Teuerung der Lebensmittel, der gegenwärtigen Einrichtung der Schulen, die eigens dafür qualifizierte Lehrer erfordere, nicht mehr ausreiche. Der durch den Verlust sämtlicher linksrheinischer Besitzungen verarmte Orden könne das Projekt nur betreiben, wenn der Orden seinen neuen Stiftungsverpflichtungen nachkommen werde. Auf diese Vorstellung des Provinzials ist keine weitere hochmeisterliche Zusage über die genannten 300 Gulden in Geld und Naturalien zu ermitteln. Die Stadt Freudenthal mit den genannten Personen erneuerte zwar die Bitte um die frühere Fortbildungsschule am 15. September 1803, weil aber der Piaristenrektor Florus Pabst in seiner Reaktion auf die hochmeisterliche Genehmigung zusätzlicher 300 Gulden höhere Reperaturkosten am Schulgebäude und das nicht mehr ausreichende Stiftungskapital zu bedenken gegeben hatte, wandte sich Thürheim nochmals im Dezember 1803 an den Hochmeister. Dieser gab Thürheim das Freudenthaler Bittgesuch vom 15. Oktober 1803 mit der Auflage weiter, sich dazu zu äußern. Die Freudenthaler Bittsteller waren aber nach hochmeisterlichem Entscheid vom 29. Oktober 1803 noch *von dem Verhältniß der Sache zu verständigen*. Aber mehr als dies kam nach Ausweis einschlägiger Quellen auch diesmal nicht zustande.

Die bisherigen schlesischen Kriege (1740 bis 1748 und 1756 bis 1763), die Folgen des bayerischen Erbfolgekrieges (1778/79), preußische Geldforderungen 1788/89 und die beiden Freudenthaler Feuersbrünste 1749 und 1764 hatten in der Tat neben den Auswirkungen der Französischen Revolution mit russischen Truppendurchzügen durch Mähren und Schlesien den Geldwert der Stiftungssumme von 1730 entwertet, so daß sich der Piaristenrektor von Freudenthal wegen den für den Gesamtorden durch den Preßburger Frieden erfolgten Verluste im untergehenden Heiligen Römischen Reich zu den Geld- und Getreideforderungen der Regularen äußern mußte. Thürheim unterstützte wie schon seine Vorgänger mit Schreiben aus Soppau vom

Dezember 1805 den Rektor nur mit dem Hinweis darauf, daß der Orden in dieser schwierigen Zeit auch den Piaristen im Rahmen der derzeitigen Begrenzungen Hilfe geben wolle. Zu mehr als diesen Worten reichte es abermals nicht, zumal von Wien und dem Olmützer Oberhirten keine vermuteten Hoffnungen in die Wirklichkeit überführt wurden.

Ein neuerlicher, aber letzter Versuch war schließlich die Eingabe des letzten schlesischen Vizestatthalters Karl Joseph Maria Freiherr von Bourscheidt (Ende 1805–1820) an Hochmeister-Erzherzog Anton Viktor (1804–1835). Der Erzherzog versprach im Zusammenhang mit seiner Reise durch sein verbliebenes mährisch-schlesisches Kameralgut am 29. Juli 1811 die Petition des Freudenthaler Magistrats um die Bewilligung der vier lateinischen Grammatikklassen zuzüglich den von den Piaristen geführten vier Normalklassen dem kaiserlichen Bruder Franz I. persönlich vorzulegen. Auch diese Initiative von Bourscheidt und dem Freudenthaler Magistrat verlief ohne ein in den Quellen belegbares positives Ergebnis.

Ein von den Piaristen noch zu führendes Gymnasium kam also nicht mehr zum Tragen. Es verlief daher in der Folgezeit bei den nur vier Klassen in der Normallehrart, aber bei keiner mehrfach von den drei letzten Ordensrittern eifrig betriebenen Wiederherstellung des 1777 aufgelösten Gymnasiums. **Thannabaur** berichtet freilich, daß die Piaristen 1813 bis 1823 ihren eigenen Ordensnachwuchs privat in Latein und Griechisch unterrichteten. Das Troppauer Kreisamt untersagte bereits 1822 die zusätzliche Unterrichtung von 16 Privatschülern in zwei Klassen und die Prüfung dieser Privatschüler durch den Präfekten des Gymnasiums zu Weißwasser. Dieses zweite Piaristenhaus wurde bereits 1829 aufgehoben, so daß seit dem Ende des ersten Drittels im 19. Jahrhundert für die Mittelschulbildung in Österreich-Schlesien nur die Troppauer Mittelschule dienen konnte, zumal kein Besuch im Teschner Gymnasium durch Ordensuntertanen nachweisbar. Der diese Aktivitäten 1822 setzende Pater Damaszen war daher gerügt worden, weil er die für die Gymnasien notwendige staatliche Lehramtsprüfung der Piaristen noch nicht nachgewiesen habe.

Mit der Neuordnung der Verwaltung der verbliebenen mährisch-schlesischen Besitzungen nach dem Verlust allen Ordensgutes auf dem Gebiet des untergegangenen Hiligen Römischen Reiches in der napoleonischen Zeit durch die 1820 neu etablierte Wiener Zentralverwaltung, die bis 1918 gültig blieb, gab es in Freudenthal ab 1850 die österreichische Realschule im Sinne der Thun'schen Schulreform. Für Freudenthal blieb also aufgrund dieser Maßnahme nur eine unselbständige Unterrealschule übrig, die 1850 ins Leben trat und bis 1860 zu einer vollständigen dreiklassigen Unterrealschule aufgestockt wurde. Über deren Leben und Bedeutsamkeit, auch deren Lehrkörper bis 1870/71 unterrichtet uns **Thannabaur** aufgrund der ihm zugänglichen Quellen. Der Deutsche Orden aber, als verbleibender Grund- und Patronatsherr mit geistlichen inkorporierten Pfründen sorgte weiterhin für guten baulichen Zustand der Freudenthaler Stadtschule in den Jahren 1838 bis 1843, aber auch für notwendige Baulichkeiten im Piaristenkolleg, in der zugehörigen Kirche und der angewaschenen Bibliothek in den Jahren 1823 bis 1836.

Das Ende der Piaristentätigkeit

Die „liberale Ära“ der Doppelmonarchie 1867 bis 1879 in den Erbländern im Allgemeinen und ein 1857 feststellbarer Mangel an piaristischen Lehrern in Freudenthal im Besonderen, wodurch nunmehr weltliche Lehrer in der dortigen Unterrealschule Verwendung finden mußten, beeinflussten nunmehr auch diese Schulgattung. Die in Österreich feststellbare Verstaatlichung einiger Piaristengymnasien in Wien, Horn und Krems, Freistadt und Wiener Neustadt führten fast zur Auflösung dieses Ordens in und um die Reichshauptstadt. Dies bewirkte, daß wegen des Gesetzes vom 14. Mai 1869 die dreiklassigen Unterrealschulen aufgelassen wurden oder, wo es die Verhältnisse zuließen, einen vierten Jahrgang hinzuerhielten. Aufgrund dieser Wiener Anordnung verpflichtete sich die Stadt Freudenthal die erforderlichen Schulräume, die Wohnung für den Direktor, die Beheizung der Schulräume und die Erhaltung der Schuleinrichtung zu übernehmen. Im Südtail der bisherigen Piaristenschule wurden daraufhin mit einem Aufwand von 30 000 Gulden Modernisierungsmaßnahmen durchgeführt. Kaiser Franz Joseph I. genehmigte aufgrund der Eingabe der Freudenthaler Stadtgemeinde am 13. Januar 1871 die Bewilligung des Untergymnasiums, dessen erstes Schuljahr am 4. Oktober 1871 sofort eröffnet wurde.

Das definitive Ende der Piaristen und ihrer Niederlassung in Freudenthal war 1904 gekommen, als sämtliche im Schul- und Kirchendienst noch tätigen Piaristen die Stadt im Altvatergebirge verließen. Die Stadt kam dadurch unentgeltlich in den Besitz des Ordensgebäudes und der damit verbundenen Ordenskirche, deren Außenseite mit einem Betrag von 50.000 Kronen in zwei Jahresraten aufgrund der Bewilligung der Stadtverwaltung 1927 renoviert wurde, wozu der Hochmeister Dr.h.c. Norbert Klein (1923–1933) seinerseits 10.000 Kronen zuschoß. Das Gebäude fand auch in der Zukunft als Schulkirche eine zweckentsprechende

Verwendung. Durch **Thannabaur** sind wir über den Lehrkörper und die Geschichte des staatlichen Untergymnasiums bis 1909/10 genauer unterrichtet. Diese hatte seit Herbst 1908 als neues Staatsrealgymnasium mit der ersten Klasse eröffnet und wurde fortan um jeweils eine Klasse pro Jahr erweitert. Es existierte bis 1945. In diesem Staatsrealgymnasium wirkten fortan bis in den Zweiten Weltkrieg hinein die Deutschordenspriester **P. Hubert Hanke** (1908–1909), **P. Gotthard Bilek** (1916) und danach der nach der Besetzung des Sudetenlandes im Oktober 1938 die Nazi Herrschaft schon vorher scharf ablehnende vom Schuldienst sofort auch entfernte **P. Heribert Kluger**, der auch zu einem örtlichen Juden in Freudenthal gute Kontakte aufrecht erhalten hatte. **P. Heribert Kluger** überlebte nach vorausgehenden Gefängnissen das KZ Dachau nicht mehr. Am 18. Januar 1945 starb er dort an Entkräftung als Märtyrer und vorher schon profilierter Lehrer an der einstigen Ordensschule. Mit diesen Ordensgeistlichen vor Ort schließt sich etwa der Kreis zum Gründer des Piaristengymnasiums im 18. Jahrhundert einerseits und mit der Fortführung des Gymnasialunterrichts durch bekannte Deutschordenspriester im 20. Jahrhundert andererseits das Engagement des Deutschen Ordens für die Gestaltung des Mittelschulwesens der Ordensherrschaften im Altvatergebiet, in der Marchebene und um die Burg Busau.

Benützte Quellen und Literatur:

Quellen:

Deutschordenszentralarchiv Wien (DOZA)

- **Mei(stertum)** Karton 230/1–5, 231/1–3, 234/4, 11, 12 und 23, 235/1–8, 243 bis 250;
- **Handschrift (Hs)** 73, 74, 224, 242, 244, 273 bis 274A und 436;
- **Ri(ter)** 34 und 35/118, 163/659, 332–335/1533, 435–436/2039, 439–440/2067;
- **V(aria)** 737, 917, 1410, 1807, 2733, 3144, 3989;

Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA)

- Geistliche Wahllakten (GWA)
- Mainer Erzkanzlerarchiv, (MEA) – Reichstagsakten (RTA)–Fasz(ikel) 421 bis 441;
- Reichskanzlei-(RK)–RTA–Fasz. 245 bis 254;
- **RK–RTA–Berichte der Prinzipalkommission (BdPK)–Fasz.** 32d bis 57 a;
- **RK–RTA–Weisungen an die Prinzipalkommission (WdPK)–Fasz.** 4a bis 6b;

Zemsky Archiv Opava, Nebenstelle Olomouc–Karton 1035 und 1036

B) Literatur:

- Schlesisches Urkundenbuch (SUB) in sechs Bänden, 1963–1998, Graz–Köln–Weimar–Wien, hier I. Bd. 1. Lieferung Nr. 92, S. 63;
- Lexikon für Theologie und Kirche (LThK) 3. völlig neu bearb. Ausgabe hier Bd. VI, Freiburg/Breisgau 1997 und Bd. VIII, Freiburg 1999;
- Udo Arnold** (Herausgeber=Hg.), Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens (QuStDO), Bd. 40, Marburg 1998;
- Anna Hedwig Benna**, Von der erzherzoglichen Durchaucht zur kaiserlichen Hoheit. Eine Titelstudie, in: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (=MÖSTA) 23 (1970), S. 1–35;
- Otto Biba**, Der Piaristenorden in Österreich. Seine Bedeutung für bildende Kunst, Musik und Theater im 17. und 18. Jahrhundert, in: Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte V. Bd., Eisenstadt 1975;
- Jan Bombera**, Die Piaristen in Altvater, in: Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen–Mähren–Schlesien (=AKBMS) X (1989), S. 104–117;
- ders.**: Das piaristische Schultheater in den böhmischen Ländern, in: AKBMS XI, (1990) S. 92–114;
- ders.**, **Tomas Hanzlik**, **Josef Svatek**, **Rudolf Zuber**, Tri Sta Let Piaristu V Jeseníkach; Jeseník/Freiwaldau 2001
- Anton Brendler** SP, Das Wirken der P. P. Piaristen seit ihrer Ansiedelung in Wien, Wien 1896;
- Bernhard Demel**, Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg als Hoch- und Deutschmeister (1694–1732) und Bischof von Breslau (1683–1732), in: Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität (=JSFWU) zu Breslau, XXXVI/XXXVII (1995/1996), S. 93–150;
- ders.**; **Der Deutsche Orden in Mähren und Schlesien**, in: JSFWU XXXII (1991), S. 29–68;

- ders., Der Deutsche Orden in Schlesien und Mähren in den Jahren 1742–1918, in: AKBMS XIV (1997), S. 7–62;
- ders., Der Deutsche Orden und das Regiment Hoch-und Deutschmeister von 1695 bis 1918. Überblick und Erkenntnisse, in: 300 Jahre Regiment Hoch-und Deutschmeister, Wien² 1999, S. 13–37;
- ders., Das Priesterseminar des Deutschen Ordens zu Mergentheim. (=QuStDO, B(an)d 12), Bonn-Godesberg 1972;
- ders., Pater Heribert (Eduard) Kluger, in: Helmut Moll (Hg.), Zeugen für Christus. Das deutsche Martyrologium des 20. Jahrhunderts in 2 Bänden, Paderborn-München-Wien-Zürich² 2000, hier Bd. II, S. 7329f.;
- ders., Der Deutsche Orden seit 1525 – neue Aufgaben im Reich, in Österreich-Ungarn und seit 1929, in: Zenon Hubert Nowak (Hg.) unter Mitarb. Von Roman Czaja, Vergangenheit und Gegenwart der Ritterorden. Die Rezeption der Idee und die Wirklichkeit (= Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica, Bd. XI), Torun 2001, S. 71–113;
- Karl A. Fischer, Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz. Catalogus generalis provinciae Germanicae Bohemicae ordinis scholarum priarum. (= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 47), München 1985;
- Karl Fuchs, Geschichte der Deutschen Ordensburg und Herrschaft Busau, Wien 1905;
- Gareld Grimm, Die Schulreform Maria Theresias 1747–1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, theresianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik (= Aspekte pädagogischer Innovation, Bd. 10), Frankfurt/Main-Bern-New York-Paris 1987;
- Rudolf Grulich, Sudetendeutsche Katholiken als Opfer des Nationalsozialismus. (Für Kirche und Volksgruppe. Kleine Reihe des Sudetendeutschen Priesterwerkes, Bd. 6), Brannenburg 1999;
- Hugo Hantsch, Die Geschichte Österreichs 1648–1918 in 2 Bänden, hier 2. Bd., Graz-Wien-Köln⁴ 1994;
- Peter Claus Hartmann, Karl Albrecht-Karl VII. Glücklicher Kurfürst – Unglücklicher Kaiser, Regensburg 1985, S. 128–131;
- Heimatkries Freudenthal/Altvater (Hg.). Freudenthal und seine Kreismunicipien. Dokumentation eines Landkreises im Ostsudetenland, Esslingen 1990;
- Josef Hopfenzitz, Kommende Oettingen Deutschen Ordens (1242–1805). Recht und Wirtschaft im territorialen Spannungsfeld. (=QuStDO Bd. 33), Bonn-Godesberg 1975;
- Max Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in drei Bänden (Bdn.) Paderborn, ²1907–1908;
- Winfried Irgang, Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725. QuStDO, Bd. 25, Bonn-Godesberg 1971;
- Walter Koschatzky, Maria Theresia und ihre Zeit: Eine Darstellung der Epoche von 1740–1780 aus Anlaß der 220. Wiederkehr des Todestages der Kaiserin; Wien² 1980
- Miroslav Kouril, Archivní prameny k dějinám piar. gymnázii na Moravě a ve Slezsku. (Archivquellen zur Geschichte der Piaristengymnasien in Mähren und Schlesien), Studie Muzea Kromerizska 1989, S. 20–27;
- Adolf Losert, Wallfahrtsort „Sankt Anna“ Altwasser und seine Geschichte, Ellwangen 1980;
- Josef Matzke, Die Olmützer Erzbischöfe. (= Schriftenreihe des Sudetendeutschen Priesterwerkes Bd. XVI-II), Königstein/Taunus 1973, S. 12–23;
- ders., Die Olmützer Fürstbischöfe der Barockzeit. Karl Graf von Lichtenstein-Kastelkorn (1664–1695), in: Mährisch-Schlesische Heimat. (= Vierteljahresschrift für Kultur und Wirtschaft), Jahrgang 1973 (Heft 7), S. 2–10;
- Alfred Meißner, Werden und Wachsen meiner Vaterstadt Freudenthal, München 1958;
- Lorenz Mikoletzky, Die Verlegung des Piaristenkollegs von St. Pölten nach Krems, in: 200 Jahre Piaristen in Krems, Krems 1973, S. 9–16;
- ders., Die Übernahme der Kremser Piaristenschule durch den Staat 1871; in: 200 Jahre Piaristen in Krems, Krems 1973, S. 45–53;
- Anneliese Olbrich – Hans-Peter Kauder, Die schlesische Deutschordens-Herrschaft Freudenthal (1621–1939/45): Katalog der Ausstellung des Mährisch-Schlesischen Heimatmuseums Klosterneuburg/Niederösterreich 2001–2002, Klosterneuburg 2001;
- Klaus Oldenhage, Kurfürst Erzherzog Maximilian Franz Hoch-und Deutschmeister (1780–1801). (QuStDO Bd. 34), Godesberg 1969;
- Herbert Patzelt, Österreichisch-Schlesien 1815–1918, in: JSFWU XXVIII (1987), S. 311–324;
- Bernd Rill, Karl VI. Habsburg als barocke Großmacht. Graz-Köln-Wien 1992, S. 272;
- Vaclav Stepan, Historie Zamku Bruntal (Geschichte des Schlosses Freudenthal), Bruntal 1997;

- Josef **Thannabaur**, Festschrift hg. Zur Erinnerung an die Gründung des Piaristengymnasiums in Freudenthal im Jahre 1731. Freudenthal 1931;
- Erika **Weinzierl-Fischer**, Die Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen 1770–1772 durch Maria Theresia und Joseph II, in: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 7 (1954), S. 478–514;
- Dieter **J. Weiß**, Deutscher Orden, in: Anton **Schindling**/Walter **Ziegler** (Hgg.), Die Territorien der Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650. (=Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung, 56), Münster/Westfalen 1996, S. 224–248;
- ders.**, Der Deutsche Orden zwischen Hospitaldienst und Territorialherrschaft, in: Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte., 18(1999), Stuttgart, S. 111–128;
- Peter Paul **Wildner u.a.**, Festschrift ind Jahresbericht 2000/2001. Bundesgymnasium Wien VIII Piaristengymnasium, Wien 2001;
- Gerhard **Winner**, Geschichte des Piaristenkollegs zur hl. Thekla auf der Wieden, in: Festschrift anlässlich des 400. Geburtstages des hl. Josef Calasanz und des 200jährigen Bestandsjubiläums des Piaristenkollegs St.Thekla, Wien IV, Wien 1956, S. 27–54;
- ders.**; Studien zur Geschichte der Piaristen in Österreich von den Anfängen bis den Beginn des 19. Jahrhunderts. Diss. phil. masch. Wien 1952;
- Karl **Wotke**, Die Gymnasien Schlesiens im Jahre 1774, in: Beiträge zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte VI (1905), S. 241–244;
- Erich **Zöllner**, Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien⁸1990.

ZASŁUGI PIJARÓW W POLSCE

Franciszek Antoni Marek

Pijarzy, czyli Bracia Szkół Pobożnych (*Fratres Scholarum Piarum*), są jak jezuici tzw. Zakonem szkolnym. Ich reguła zakonna nakazuje im szerzenie oświaty wśród ludu, w tym prowadzenie bezpłatnych szkół elementarnych i zawodowych. Założeni zostali w 1597 r. w Rzymie, prze św. Józefa Kalasantego (z Kalasancy). Do Polski sprowadził ich w 1642 roku król Władysław IV. Najwybitniejszą postacią wśród polskich pijarów był ks. Stanisław Konarski, absolwent rzymskiego Collegium Nazarenum. Początkowo próbował ratować Polskę na polu działalności politycznej, jako minister króla Stanisława Leszczyńskiego (prawdopodobnie był współautorem broszury Leszczyńskiego „Głos wolny, wolność ubezpieczający”), ale klęska króla uświadomiła mu ogrom moralnego zdżiczenia narodu za panowania Sasów i skierowała jego zainteresowania w inną stronę. Najpierw zaczął porządkować polskie prawa. Dokonał dzieła epokowego, wydając począwszy od 1736 roku słynne *volumina legum* (tomy praw). Z czasem tylko te prawa obowiązywały w Polsce, które znalazły się w tym zbiorze. W 1740 r. założył w Warszawie elitarną i ekskluzywną szkołę dla synów magnackich, pod nazwą Collegium Nobilium. Była to półwyższa szkoła wychowania obywatelskiego dla tych, o których wiadomo było, że kiedyś odziedziczą po ojcach urzędy i będą rządzić państwem. Tylko pozornie jego działalność oświatowa nie była zgodna z regułą zakonu pijarskiego. W epoce *liberum veto* nie można było przeprowadzić żadnych skutecznych reform, bez wykształcenia i wychowania elity rządzącej. Konarski był prekursorem Oświecenia, które za źródło wszelkiego zła uznawało ciemnotę, a za dźwignię postępu oświatę. Napisał podręcznik o poprawności językowej „O sztuce wad wymowy”; dla teatru szkolnego spolszczył patriotyczną sztukę „Tragedia Epaminondy”, a jego głównym dziełem politycznym jest czterotomowe „O skutecznym rad sposobie”. Dziełem tym obalił (dowiodł niedorzeczności) *liberum veto*. W miarę, jak absolwenci jego szkoły wchodzili na urzędy, dokonywał się też ogromny przewrót umysłowy i polityczny w Polsce. Mówił o tym rejestr wydarzeń: 1765 – wydawanie gazety politycznej „Monitor Polski”, otwarcie Sceny Narodowej (teatru publicznego) i założenie Korpusu Kadetów (Akademii Rycerskiej); 1773 – powstanie Komisji Edukacji Narodowej; 1788–1792 obradowanie Sejmu Wielkiego i uchwalenie w 1791 roku Konstytucji 3 Maja. Prawie wszyscy wybitni działacze tego okresu w Polsce byli wychowankami Konarskiego. Przyznany Konarskiemu przez S. A. Poniatowskiego order św. Stanisława miał dodatkowy napis *Sapere auso*. Wszystkie pozostałe szkoły pijarskie Konarski zreformował w duchu reguły zakonnej, a był prowincjonalem pijarów w Polsce. W latach niewoli narodowej pijarzy ponieśli olbrzymie zasługi na polu działalności charytatywnej.

ALTERNATIVNÍ PŘÍSTUPY K ŘEŠENÍ NĚKTERÝCH TRESTNÍCH VĚCÍ VE STŘEDOVĚKU

Petr Zahnaš

Humanitární způsoby řešení sporů týkajících se viny a trestu a urovnání konfliktu mezi poškozeným a obviněným, spojené mimo jiné i s fenoménem smířčích křížů, mají ve střední Evropě velmi starou tradici. Někdy kolem roku 1300 byly postupně ve středoevropských zemích začleňovány do tehdejšího trestního práva.¹

Toto nově uplatňované právo² na rozdíl od původního, prostšího, které za smrt oběti vyžadovalo smrt pachatele, se již hlouběji zabývalo i aspekty, vycházejícími z lidské psychiky. Důkladněji se věnovalo příčinám trestného činu (nejčastěji vraždy), bralo v úvahu okolnosti jeho spáchání, zejména spáchání vraždy v afektu.³ Uplatňování tohoto trestního práva přetrvalo až do 16. století. Svědčí o tom nejen dochované smířčí kříže, ale také dobové písemné dokumenty. Svou závaznost pozbylo teprve platností nového trestního kodexu „CCC“ (Constitutio Criminalis Carolina), zavedeného ve Slezsku císařem Karlem V.⁴ Nicméně v různých částech území historického Slezska se s jeho projevy, reprezentovanými především smířčími kříži, setkáváme až do 19. století, i když se již jednalo jen o doznívání středověkého právního pořádku, silně zakořeněného v lidové tradici.

Zjednodušeně řečeno toto středověké právo stanovilo, že vrah, poté co byl usvědčen, nemusel být vždy popraven. Do popředí se dostávala snaha vyřešit jeho provinění jiným, pro něj, pozůstalé i společnost optimálnějším způsobem. Většinou byl zavázán k pokrytí nákladů pohřbu oběti, soudních výloh (v některých případech i v průběhu soudu vypitého piva)⁵ a také ke složení patřičné sumy na výživu a výchovu pozůstalých dětí oběti. Rodině oběti musel rovněž poukázat jako výraz pokání dohodnutou finanční částku – takzvané „hlavné“ (tedy ekvivalent za hlavu zabitého) a další materiální požitky. Při společném jednání o podmínkách uzavírané vzájemné dohody mezi poškozenou stranou (pozůstalými) a pachatelem bylo dbáno na to, aby se obě strany smířily a zavázaly se dále již neusilovat o pomstu. Církvi byl pachatel povinen věnovat určené množství vosku na svíčky pro kostel a navíc objednat a zaplatit určený počet převážně zpívaných, méně často čtených zádušních mší. Další částí pokání byla pěšky a naboso uskutečněná pouť do některého z tehdejších poutních míst (nejčastěji šlo o Jeruzalém, Řím, Akvizgran (Cáchy), Wilsnack (sev. Německo nedaleko Schwerinu) nebo Santiago di Compostella (Španělsko), prostřednictvím níž měl dosáhnout usmíření s Bohem. Navíc byl pachatel na místě vraždy povinen postavit vlastnoručně vytesaný kamenný kříž nebo kapličku jako výraz pokání, na paměť a výstrahu současníkům i příštím pokolením.

Prakticky bylo v rámci jednání a dohody ustanoveno vykonání některých nebo všech výše uvedených trestů a opatření. Někdy byly přidávány další tresty jako například povinnost přejít nahý po vsi nebo ležet křížem na hrobě oběti. Kamenný kříž na místě vraždy představoval upomínku na tragickou událost, byl dokladem pokání a smíření (s bohem i pozůstalými); kolemjdoucí měl přimět k modlitbě za duši oběti.

Na tomto místě je tedy potřeba zaznamenat, že tehdejší procesy se značně odlišovaly od soudních procesů, jak je známe dnes. Byly spíše jakousi soukromou nebo soukromě-církevní smířčí dohodou, uzavíranou zainteresovanými stranami, za přítomnosti a pod patronátem významných světských i církevních osobností a také představitelů místní komunity – například měšťanů nebo představitelů obce, kmetů, obecních starších. Pro tímto způsobem uzavírané smířčí smlouvy (traktáty pokání) se vžil

¹ Heimlich, M. *Der Ursprung der mittelalterlichen Steinkreuze*. in: Mitt d. Schlesische Gesellschaft für Volkskunde. díl 34. Breslau: 1934, str. 143

² Haněl, J. J. *O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě*. Praha: Jednota právnická. 1874, str. 3

³ Komarnicki, Z. *Krzyże pokutne*. in: Informator Bialski. Biała Prudnicka: BTKO. 1992, str. 4

⁴ Herr, O. *Steine am Wege* Görlitz: 1929, str. 4–5

Timpel, W., Sieber, P. *Burgen, Gräben, Alte Kreuze*. Weimar: 1974, str. 21

⁵ Scheer, A. *Krzyże Pokutne Ziemi Swidnickiej*. Swidnica: TRZS. 1987, str. 5

název „compositio“.⁶ Do současnosti se dochovalo jen několik exemplářů těchto smluv a můžeme je najít v soudních knihách některých slezských měst (např. Świdnice, Jawora, Bolkowa, Środy Śląskiej, Strzelina, Złotoryja, Zgorzelca, Nysy, Wrocław).⁷ Širší výběr těchto dokumentů, zahrnující 70 slezských smírčích smluv z let 1367–1615 s odkazem na konkrétní kříže a jejich umístění v terénu, najdeme v souborné práci, publikované na konci 19. století.⁸ Podobně jsou zdokumentovány i smírčí smlouvy, vztahující se ke křížům na území Moravy⁹ a Čech.¹⁰

Nejstarším zdokumentovaným smírčím křížem na území Slezska a snad i ve střední Evropě je kříž v polských Stanowicích nedaleko Strzegomia, datovaný ke dni 4. 12. 1305.¹¹ Jedná se o latinský kříž o rozměrech 81x77x21 cm (výška x rozpětí ramen x síla), vytesaný ze slepence. Původně byl zazděn do obvodní zdi jednoho ze statků ve vsi, od 10. 10. 1974 byl přenesen do swidnického muzea.

V archivu johanitského řádu v Praze¹² se dochoval dokument, spojený s instalací tohoto kříže. V dalším je uveden jeho zkrácený obsah:

„My Beatrice, kněžna Slezská¹³ a vládkyně Fürstensteinská chceme, aby všem vyznavačům Krista, do jejichž rukou se dostane tento dokument bylo známo, že Konrád von Langinberc, bývalý stanovický mlynář, byl zbaven života Konrádem, bývalým správcem statku (rector curiae) v Pasečné. Za zavraždění tohoto člověka bratr Günther, nynější klášterní administrátor (správce johanitské komendy) nabídl ženě, dětem a pozůstalým příbuzným zabitého kvótu pokání, kterou potvrdila rada důvěryhodných mužů. Žena, děti a blízcí příbuzní, kteří byli při uzavírání dohody přítomni, přijali dohodnutou sumu 12 marek a připojili na dohodu své podpisy. Sumu půldruhé marky obdržel dále sluha zabitého za utrpené škody a urážky a chirurg, který mu poskytl pomoc dostal jednu marku.¹⁴ Na znamení shody byl na místě činu postaven kříž. Všichni zmínění po potvrzení dohody rezignovali při zasedání soudu, v přítomnosti fojta a přísedících na jakékoli činy, jež by mohly mít charakter pomsty, současně děkují za výhodné podmínky, stanovené touto dohodou. Aby se žádná ze jmenovaných osob nedopustila porušení této dohody, rozhodli jsme se opatřit dokument naší pečeti a pečeti bratra Günthera, administrátora kláštera (johanitů) a obyvatel Střihomí. Tím listina nabyla právní moci. Jako svědky této dohody uvádíme (...) a mnoho dalších důvěryhodných lidí. Dohoda byla sepsána rukou Konráda, rektora střihomských škol, dne 4. prosince léta Páně 1305.“

V obci Ujazd Górny (Dolní Slezsko – PL) je dochován kříž z roku 1400, k němuž se rovněž zachovalo compositio o následujícím obsahu: jeden z obyvatel uvedené vsi zavraždil jakéhosi Petra Hoffmana a po činu uprchl ze strachu před krvavou pomstou. K té však nedošlo, neboť v souladu s tehdejší právní mocí, co byl chycen, vyslechl následující verdikt. Rodině zabitého musel předat určenou sumu peněz a k předání došlo nad otevřeným hrobem oběti. Současně nad otevřeným hrobem příbuzní podali na znamení shody ruce pachatelů a ten následně musel svoje „krví potřísněné“ ruce spustit do otevřeného hrobu a setrvat tak po určenou dobu. Navíc byl zavázán k obětování 30 liber vosku pro kostel a k vykonání dvou pěších poutí – do Říma a následně do Wilsnack. Konečně na místě činu musel postavit kamenný smírčí kříž.¹⁵

Mann uvádí další pozoruhodný příklad z roku 1494.¹⁶ Tehdy jakýsi Lenhart Schnorbein v Pankově u Svidnice zbavil života Martina Hygmanna, syna Hannossova, za což mu byly po usmíření s pozůstalými uloženy mimo jiné následující povinnosti:

- uskutečnění poutí do Akvizgranu (Aachen – Cáchy)
- objednání 31 očistných koupelí pro místní chudé¹⁷
- pokrytí nákladů pohřbu
- uhrazení soudních výloh
- obětování svíci, majících váhu 4 liber vosku

⁶ Heimlich, M. *Wenn Steine reden...!* in: Schlesische Monatshefte. Breslau: 1933, str. 190

⁷ Heimlich, M. *Der Ursprung der mittelalterlichen Steinkreuze*. in: Mitt. d. Schlesische Gesellschaft für Volkskunde. díl 34. Breslau: 1934, str. 152

⁸ Frauenstädt, P. *Blutrache und Totschlagsühne im Deutschen Mittelalter*. Leipzig: 1881

⁹ Franz, A. *Alte Steinkreuze und Kreuzsteine in Mähren*. in: Mitt. d. k.k. Central-Commission z. Erf. und Erh. Kunst und hist. Denkmäler. Roč. 25. Wien: 1899, str. 1–14

¹⁰ Dreyhausen, W. *Die alten Steinkreuze in Böhmen und im Sudetengau*. Leipzig: 1940

¹¹ Scheer, A. *Krzyże Pokutne Ziemi Swidnickiej*. Swidnica: TRZS. 1987, str. 24

¹² SÚA Praha, fond Johanité. Obec Stanowice náležela na počátku 14. století johanitskému řádu.

¹³ Kněžna Beatrice byla vdovou po knížeti Bolkovi I. Svidnickém z rodu Piastovců.

¹⁴ Pro porovnání lze uvést, že v roce 1377 byla cena osla 1 marka, dobrý kůň stál 7 marek.

¹⁵ Scheer, A. *Krzyże Pokutne Ziemi Swidnickiej*. Swidnica: TRZS. 1987, str. 26

¹⁶ Mann, T.J. *Sühnkreuze, Bildstöcke und Galgen als Zeichen mittelalterlicher Rechtspflege im Kr. Schweidnitz*. in: Heimatkalender der Kr. Schweidnitz. Schweidnitz: 1939, str. 90

¹⁷ Šlo o pokrytí nákladů koupelí obecní chudiny v místní lázni a uhrazení ceny potravin, spotřebovaných k jejich občerstvení po koupeli.

- zaplacení vdově 1 uherského zlatého, určeného na platbu lékaři
- vyplacení 14 marek na výživu a výchovu nezletilých dětí oběti, přičemž 7 marek okamžitě a zbytek v průběhu jednoho roku
- v průběhu jednoho roku vystavět u mostu kamennou kapličku

Dokument je datován 20. 3. 1494 a je jedním z mála tak starých a současně tak přesně datovaných *compositií*.

Také z historického území Čech a Moravy máme k dispozici několik podobných dokumentů, dokládajících skutečnost, že nezřídka byly užívány také fyzické tresty, tresty na cti a rovněž vyhnanství. Například v roce 1585 nějaký Jakob Weydner z města Svitav zabil Gilga Frepfera, za což vedle postavení kamenného kříže musel pozůstalým zaplatit 200 tolarů hlavního. Navíc musel 9 po sobě následujících nedělí vkleče, se svíci v ruce po kolenou obcházet místní hřbitov a u hrobu oběti měl třikrát prosit o odpuštění jak zabitého tak také všechny v té chvíli na hřbitově přítomné.

V kronice města Brna najdeme k datu 2. 2. 1600 zápis, v němž se uvádí, že Grieg Schuebart, syn místního sedláře, zabil čeledína Paula Jandu. Stalo se to u městské brány a vražedným nástrojem byl kuchyňský nůž. Za tento čin musel otec pachatele Jandovým příbuzným na základě dohody zaplatit 150 marek a špitálu svatého Štěpána dalších 100 marek. Samotný pachatel pak musel až do velikonoce, „byv okovy opatřen“ ve dne zametat brněnské ulice a noci trávit ve vězení. Po skončení tohoto pokání musel město „navždy opustit.“¹⁸

Z uvedených příkladů vyplývá, že se vždy jednalo o uzavření dohody mezi pachatelem a pozůstalými po zabitém. Jejím předmětem bylo jednak vzájemné usmíření a odpuštění, „odčinění a nahrazení“ způsobené „škody“, dále byl pachatel zavazován k jednání, jež bylo výrazem pokání a snahy o usmíření s Bohem. V neposlední řadě zde můžeme najít také prvky, jež jsou obdobou trestu obesné prospěšných prací a skládání určených finančních částek na obecně prospěšné účely.

Uvedené způsoby řešení následků trestných činů však nebyly ve středověku využívány výhradně, vždy a za všech okolností. Lze říci, že tehdejší právo se vyznačovalo jistou „dvojkoľejností“ trestní soustavy,¹⁹ neboť paralelně vedle sebe existovaly jak tresty peněžní, tak tresty fyzické. V zásadě platilo, že majetný občan se mohl vyplatit z každého spáchaného zločinu, nemajetný však podléhal fyzickým trestům, jež se ukládaly, když provinilec nebyl schopen peněžní pokutu zaplatit. Když tedy nepřicházela v úvahu a nemohla být uplatněna pro všechny zúčastněné strany „výhodnější“ varianta smírného vyřešení konfliktu, bylo postupováno tak, aby bylo alespoň „zadost učiněno spravedlnosti“.

Doklad o tom, že však již samotná dikce práva dávala přednost smírnému alternativnímu řešení, uvádí Palacký:²⁰ „Že při celém vedení pře veliká panovala přísnost ve formách, při exekuci pak nemalá povolnost a shovívavost uplatňována byla. To vykládá se oumyslem starých zákonodárcův, odvésti lidi od pření se u soudu a nakloniti je raději k obyčejí a řádu zvolených mocných rozsudí aneb k dobrovolným úmluvám. V témže smyslu rozuměti jest také kupříkladu oné hrozné alternativě předepsané starým právem, kdykoli otec zažaloval na únos dcery své. Dcera musela vyznati, byla-li unešena násilím, aneb svolilala k únosu sama. Po násilí povinna byla unositeli svému vlastní rukou stíti hlavu; ve druhém pak případě měl otec také vlastní rukou stíti netoliko unositel, ale také i dceru svou. Bylať to věc přirozená, že pak obyčejně raději následovalo smíření a odpuštění, nežli exekuce tak hrozná.“

Uplatňování alternativních postupů při řešení trestních věcí není tedy na území našeho státu věcí novou. Má zde již 700 letou tradici, již bychom si měli být vědomi a na kterou můžeme na počátku 3. tisíciletí navázat.

¹⁸⁾ Franz, A. *Alte Steinkreuze und Kreuzsteine in Mähren*. in: Mitt. d. k.k. Central-Commission z. Erf. und Erh. Kunst und hist. Denkmäler. Roč. 25. Wien: 1899, str. 4

¹⁹⁾ Fiala, Z. *Předhusitské čechy*. Praha: Svoboda. 1968, str. 216

²⁰⁾ Palacký, F. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha: B.Kočí. 1921, str. 463

POLSCY WYKŁADOWCY WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO W VIDNAVIE

Dr Paweł Szymkowicz

Po wojnach śląskich jedynie południowa część diecezji wrocławskiej pozostała w granicach Austrii, dotyczy to głównie południowej części biskupiego księstwa nyskiego oraz księstwa cieszyńskiego. Pracujący tam księża odpowiednie studia kończyli najczęściej w Ołomuńcu. Pod koniec XIX wieku biskup wrocławski kard. Georg Kopp, aby mieć większy wpływ na ich wykształcenie, zaczął czynić starania o otwarcie w austriackiej części swojej diecezji wyższego seminarium duchownego. Na pierwszy rzut oka z austriackiej części Śląska nadawały się do tego jedynie Cieszyn i Opawa. W pierwszym z nich zbyt wyraźnie jednak był widoczny podział narodowościowy i religijny, Opawa natomiast nie należała do diecezji wrocławskiej. Dlatego też kard. Kopp wybrał na siedzibę uczelni, położoną zaledwie 20 km od Nysy, nikomu nie znaną Vidnavę, gdzie od 1871 r. działało już pod biskupią kuratelą gimnazjum. Wyższe Seminarium Duchowne rozpoczęło oficjalnie swą działalność 10 sierpnia 1899 r.

Pierwszy rok zainicjowało tam 21 studentów w tym: 4 narodowości czeskiej, 8 narodowości niemieckiej i 9 narodowości polskiej. Nie dziwi zatem polskie nazwiska również wśród kadry profesorskiej, aby wymienić chociaż;

1. Władysława Długołęskiego – w latach 1901–1903 wykładał dogmatykę i podstawy teologii,
2. Feliksa Wiercińskiego – w 1911 r. prowadził wykłady z prawa kościelnego,
3. Alojzego Bukowskiego – uczył przez kilkanaście lat prawa kościelnego, natomiast po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przeniesiony został do Warszawy,
4. Wspomnieć też wypada o pierwszym wychowanku tej uczelni, ks. Franzu Schubercie, który w 1913 r. Wydał w języku polskim „Zarys teologii pasterskiej”. Oprócz wykładowców nie można w tym miejscu nie wspomnieć o wychowanku vidnavskiej uczelni, pierwszym polskim administratorze apostolskim we Wrocławiu ks. Miliku.
5. Najważniejszą jednak postacią spośród pracujących w Vidnavie Polaków był ks. Dr Ludwik Wrzoł. Przez ponad 25 lat uczył tam najróżniejszych dyscyplin: liturgii, etyki, dogmatyki oraz języka hebrajskiego. W późniejszym natomiast okresie wyłącznie filozofii. Był nawet postrzegany jako jeden z najlepszych znawców nauk Immanuela Kanta. W latach 1932 – 38 dr Ludwik Wrzoł dostąpił nawet godności rektora tej niewielkiej uczelni. Po układzie monachijskim, w wyniku którego między innymi Vidnava została przyłączona do III Rzeszy, ks. Wrzoł pod koniec grudnia 1938 roku przeniósł się do Cieszyna, gdzie uczył w tamtejszym gimnazjum, później natomiast został proboszczem w Ligocie koło Czechowic. Pomagał Polakom unikającym wcielenia do Wehrmachtu, za co aresztowany został po wybuchu II wojny światowej przez gestapo. Zmarł w obozie koncentracyjnym w Mauthausen 30 września 1940 r.

NAJCIEKAWSZE POLICHROMIE ŚREDNIOWIECZNE REGIONU NYSKIEGO

Tamara Derda

Bogate dzieje artystyczne Śląska w średniowieczu znalazły odzwierciedlenie w dziedzinie malarstwa ściennego. Dekoracja malarska była podstawowym czynnikiem dekoracji wnętrz średniowiecznej architektury i pełniła wyraźnie określone funkcje dekoracyjne i dydaktyczne. Wyjaśnienie, dlaczego warto wykonywać obrazy, zamieszczono w śląskim zbiorze kazań z 1468 r.: „*Po pierwsze – dla wzbogacenia niewiedzy prostaków, którzy nie umieją czytać pisma, aby w tego rodzaju obrazach, jakby w piśmie, mogli sakramenty wiary czytać i posiadać. Po drugie – dla podniesienia gnuśności uczuć, ponieważ malowidła przedstawiają czyny głównie dla oczu, więcej bowiem podnieca się uczucie przez to co się widzi, niż przez to co się słyszy. Po trzecie – dla usunięcia niestałości pamięci, bowiem to co się widzi silniej zapada w pamięci.*” Powyższy tekst odpowiada powszechnym w Europie poglądom tego czasu.

Gotyckie malarstwo ścienne w zakresie formy i treści pozostawało w ścisłym związku z innymi gatunkami malarstwa. W szczegółowych rozwiązaniach przejmowało schematy kompozycyjne z malarstwa miniaturowego, tablicowego, a później grafiki. Typowo gotyckie malowidła szeroko stosowały narracyjną metodę obrazowania występującą w trzech wariantach kompozycyjnych. Podstawowy schemat kompozycyjny – to malowidła strefowe z rzędami kwater, drugi – to podział ściany na kwatery małe i większe z wyróżnieniem szczególnie akcentowanych tematów przez powiększenie wymiarów sceny, trzeci wariant – to samodzielne malowidła ścienne, nierzadko imitujące pojedyncze obrazy tablicowe, nastawy ołtarzowe albo tkaniny arrasowe. Dolne partie ścian, poniżej przedstawień, zazwyczaj zdobiły malowane draperie. Popularne „programy katechetyczne” były łączone w odpowiednim wyborze scen w rozmaite całości, zależnie od indywidualnych upodobań fundatora, jak również od artykulacji architektury. Niegdyś, oprócz kościołów wiejskich, malowidła ozdabiały wnętrza świątyń miejskich, kaplic, oratoriów oraz pomieszczenia świeckie jak: sale zamków, wież mieszkalnych i ratuszy, krużganki klasztorne i zamkowe oraz sienie i izby reprezentacyjne kamienic mieszczańskich.

Polichromie, zgodnie ze światopoglądem epoki, miały charakter religijny i prezentowały podstawowe treści odnoszące się do sensu bytu ludzkiego w perspektywie wieczności. Można wyróżnić trzy grupy tematyczne. Najczęściej występuje szeroko rozumiany temat eschatologiczny obejmujący ilustracje podstawowych prawd o Grzechu, Odkupieniu i Sądzie, do którego również należy przedstawienie Panien Mądrych i Głupich. Kolejny bogato ilustrowany temat to Eucharystia. Trzecia grupa tematyczna dotyczy Kościoła – Eklezji i obejmuje przedstawienia Marii, apostołów i świętych. Spotykamy też tematykę świecką odnoszącą się do władzy świeckiej i feudalnego świata rycerzy np. św. Jerzy walczący ze smakiem, św. Marcin oddający płaszcz żebrakowi, Pokłon Trzech Króli.

W malarstwie śląskim styl gotycki rozwinął się w poł. XIII w., przybierając ok. 1400 r. idealistyczną formę tzw. stylu pięknego, by następnie od lat 20 XV w. nabierać coraz więcej znamion realizmu. Najstarsze zachowane polichromie gotyckie na Śląsku pochodzą z I poł. XIV w. Wśród nich spotykamy przedstawienia symboliczne, które kontynuują tradycje romańskie. Częstokroć spotykamy w tym samym wnętrzu malowidła z kilku faz, które powstały w różnym czasie. Malowidła były tworzone przez czołowych artystów przybyłych z zewnątrz i przez mistrzów lokalnych, a ich założenia dekoracyjne ulegały ewolucji w ramach twórczości danego warsztatu. Wprowadzanie nowych tendencji artystycznych na Śląsku narastało w miarę ożywienia kontaktów i napływania inspiracji przede wszystkim z Czech, począwszy od lat 60 – 70 XIV w.

Na Śląsku Opolskim znana jest szczególnie duża ilość ściennych malowideł gotyckich. Obecny stan posiadania jest tylko przypadkowo zachowaną częścią stanu pierwotnego. Liczne polichromie odkryte w wyniku prac konserwatorskich spod warstw tynków nałożonych w epoce reformacji, odsłoniły zaskakująco zachowaną autentyczność i świeżość kolorytu, niespotykaną w innych regionach. Spora ilość polichromii gotyckich jest zlokalizowana w zachodnich powiatach województwa: brzeskim i nyskim. Najczęściej stanowią dekoracje niewielkich kościołów prowincjonalnych, umieszczone w prezbiteriach i prostych nawach. W regionie nyskim na uwagę zasługują dwa zachowane zespoły interesujących malowideł ściennych zdobiące

kościółty wzniesione w 2 poł. XIII w. W kościele parafialnym w **Kalkowie**, budowli romańsko-gotyckiej o niezwykle rzadkim nie znajdującym odpowiednika na Śląsku, który wyróżnia się bogactwem detalu architektonicznego, znajduje się jedna z najstarszych na Śląsku polichromii gotyckich. Wykonana w 2 fazach, została odsłonięta w 1931 r. przez Łukasza Mrzyglodę. W I fazie, w latach 80-90 XIV w. powstał cykl narracyjny ze scenami ukazującymi Dzieciństwo i Pasję Chrystusa oraz męczeństwo św. Agaty. Są to strefowe malowidła, rozdzielone pasami ornamentalnymi, zlokalizowane na płn. i pld. ścianie prezbiterium. Złożone z wielofigurowych scen o silnie dekoracyjnym charakterze, zostały zakomponowane ze szlachetną elegancją, przy równoczesnym odrealnieniu i wyidealizowaniu charakterystycznym dla nurtu sztuki dworskiej. Wykonane przez lokalny warsztat, wykazują formalne nawiązania do malarstwa czeskiego i Biblii Wacława IV. Malowidła II fazy umieszczone w transepcie, powstały w 2 poł. XV w. i obejmują sceny Stworzenia Świata, w których jest widoczne odejście od wcześniejszych tradycji na rzecz realizmu. Kompozycje są trójwymiarowe, cechy fizjonomiczne zindywidualizowane, ekspresyjnie przerysowane, a ruchy niespokojne. W **Hajdukach Nyskich**, w nawie kościoła, zachowały się cenne polichromie gotyckie, wykonane również w 2 fazach, a odsłonięte w latach 1939-1940. W I fazie na ścianie pld. powstało przedstawienie Panien Mądrych i Głupich - najstarszy na Śląsku Opolskim przykład samodzielnej kompozycji z lat 30 - tych XV w. Jest to samodzielny obraz ścienny w malowanej ramie, będący imitacją obrazu tablicowego, ostatni znany przykład stylu pięknego i zarazem ostatni przejaw wpływów czeskich. Również temat wyodrębniony tu z szerszego cyklu stanowi wyjątek w skali Śląska. Do II fazy datowanej na 4 ćw. XV w., należą dwa cykle malowideł strefowych z inskrypcjami na ścianie płn.: cykl pasyjny z dużą sceną Ukrzyżowania powtarzającą pierwowzór graficzny M. Schongauera i cykl moralizatorski.

Literatura:

- T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka Śląska Opolskiego*, Kraków 1974
T. Dobrowolski, *Śląskie malarstwo ścienne i sztalugowe do początku XV w.* [w:] *Historia Śląska*, t. 3, Kraków 1936
Tenże, *Sztuka na Śląsku*, Katowice - Wrocław 1948
J. Domasłowski, A. Karłowska-Kamzowa, M. Kornecki, H. Małkiewiczówna, *Gotyckie malarstwo ścienne w Polsce*, Poznań 1984
A. Karłowska-Kamzowa, *Gotyckie malarstwo ścienne na Śląsku*, „*Roczniki Sztuki Śląskiej*”, III (1965)
Taż, *Średniowieczne polichromie ścienne na Śląsku Opolskim*, Katowice 1976
Taż, *Malarstwo śląskie 1250-1450*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979 i inne prace tej Autorki
Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. 7: Województwo opolskie, z. 9: Powiat nyski, Warszawa 1963

PIENIĄDZ ZASTĘPCZY W LATACH 1914–1924 W NYSIE, OTMUCHOWIE I PACZKOWIE

Stanisław Wierzbicki – Andrzej Zydek

Wymienione Śląskie miasta mają bardzo duży wkład do wielokulturowej historii Śląska, bowiem tworzyli ją Morawianie, Czesi, Polacy i Niemcy.

Nysa – jako miasto powstałe przed 1223 rokiem na prawie flamandzkim, zmienionym w 1308 roku na prawo magdeburskie. Od 1290 do 1810 roku stolica Księstwa Nyskiego Biskupów Wrocławskich. W okresie od XIII – XIV wieku w obrębie Księstwa były już także: Złote Hory, Jawornik, Jeseník i Bruntal oraz Ścinawa Mała, Paczków, Grodków oraz okolice tych miejscowości. Niektórzy Biskupi sprawowali również funkcje namiestnika Króla Czeskiego na Śląsku – sprawowali bowiem Urząd Starosty Generalnego.

Nysę nazwano Śląskim Rzymem ze względu na liczne kościoły i obiekty zabytkowe w stylach późnego gotyku, renesansu a przede wszystkim baroku. W obiektach tych oraz muzeum są wybitne dzieła sztuki.

Otmuchów – jeden z najstarszych grodów kasztelańskich na Śląsku, wzmiankowany już w Bulli Wrocławskiej z 1155 roku. Miasto założone na prawie flamandzkim. Kolegiata Biskupów Wrocławskich od 1290 roku, w którego ramach stało się częścią lenna korony czeskiej wraz z którą w 1572 zostało przyłączone do Monarchii Habsburskiej, a od 1742 r. przeszedł pod panowanie Prus. Fryderyk Wilhelm IV podarował Otmuchów swemu Ministrowi Wilhelmowi von Humboldt znanej historycznej postaci.

Paczków – założony w 1254 roku należał do 1810 roku do Księstwa Nyskiego Biskupów Wrocławskich. Paczków nazwano Śląskim Carcassone. W Carcassone we Francji są najlepiej zachowane typowe średniowieczne mury obronne miast warownych w Europie. W Paczkowie w dobrym stanie są również miejskie gotyckie mury obronne z wieżami i gotycki kościół obronny.

Pieniądz zastępczy Nysy, Otmuchowa i Paczkowa w latach 1914–1924 był emitowany podobnie jak w całych w Niemczech w czasie I wojny światowej i po jej zakończeniu przez miasta, gminy a nawet niektóre wsie i przedsiębiorstwa. Emisja ich w formie bonów papierowych i monet była związana z brakiem drobnej monety na rynku pieniężnym i milczącą zgodą władz pruskich. Pieniądze zastępcze nazywano: Notgeld, Gutscheine, Scheine i Notgeldscheine – są to zasadnicze nazwy.

Oprócz wartości wyrażanej najczęściej w fenigach a w okresie inflacji w milionach marek posiadają one również ciekawe elementy graficzne: herby miast, panoramy miast, historyczne postacie, obiekty i dzieła zabytkowe. W okresie wojny mają również elementy narodowe a w okresie Powstań Śląskich i Plebiscytu również elementy polityczne.

Na Opolszczyźnie w jej obecnych granicach pieniądze zastępcze wydawano w 32 miejscowościach. Bardzo interesująca jest heraldyka na Śląskich pieniądzach zastępczych; są na nich symbole miast, bramy, wieże, rycerze, ale również orły, lwy i kwiaty.

Ciekawa jest historia herbu Nysy. Najstarsza pieczęć miejska z 1260 roku przedstawia bramę miejską z częścią murów i wieże. Na pieczęci miejskiej z 1290 roku widzimy otwartą bramę z pięcioma oknami. W następnej fazie ewolucji herbu z 1306 roku pojawia się nowy motyw św. Jan Chrzciciel patron Biskupstwa Wrocławskiego. Dopiero w 1367 roku wchodzi do herbu lilie, na razie jako dodatek po jednej lilii z każdej strony św. Jana. Od 1406 roku do końca XV wieku lilie te są zgrupowane na tarczy stojącej u stóp św. Jana Chrzciciela, a od 1508 roku lilie podzielono na dwie tarcze po trzy na każdej, ustawionych u nóg tego patrona miasta. Po przejściu Nysy pod władzę Prus usunięto św. Jana z herbu Nysy i pozostawiono tylko jedną tarczę z sześcioma liliami. Lilie w heraldyce są najmiłszym motywem – oznaczają niewinność.

W heraldyce Paczkowa jest umieszczony orzeł w aureoli trzymający w szponach zieloną gałązkę oliwną. Jest to orzeł św. Jana Ewangelisty patrona miejscowego kościoła.

Również Otmuchów ma ciekawą heraldykę na pieniądzu zastępczym. Na awersie znajduje się na stronie prawej herb miasta: rycerz trzymający tarczę, na której jest brama miejska, po lewej stronie postać Biskupa z pastorałem i biblią – to symbole istniejącej kolegiaty biskupiej.

Na zorganizowanej wystawie przez członków Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego w Opolu są niektóre Scheiny i Notgeldy emitowane przez wymienione miasta a będące unikalnymi i bezcennymi dokumentami historycznymi.

Ogółem Magistrat Nysa w okresie od 1917 roku do 1923 roku wydał VI emisji bonów o wartości jednostkowej 10 Pf do 100.000.000.000 Marek w 1923 roku.

Magistrat Otmuchowa emitował bony tylko w 1921 roku.

Ogółem Magistrat Paczkowa od 1916 roku do 1921 roku wydał V emisji bonów o wartości jednostkowej 5 Pf do 1 Marki 1921 roku.

Na wystawie jest również żeton z oficerskiego jenieckiego obozu w Nysie.

(wrzesień 2001)

O BŁOGOSŁAWIONEJ SIOSTRZE MARII ANTONINIE KRATOCHWIL (1881–1942), SIOSTRZE SZKOLNEJ DE NOTRE DAME

M. Amata Kupa

Kim jest siostra Maria Antonina Kratochwil, której pamięć przywołujemy dziś, w tym miejscu i w tym gronie? Kim jest ta siostra nauczycielka i wychowawczyni, męczennica beatyfikowana w grupie 108 polskich Męczenników II wojny światowej?

Dla nas sióstr Zgromadzenia Ubogich Sióstr Szkolnych de Notre Dame, błogosławiona siostra Antonina była zawsze, szczególnie po swej męczeńskiej śmierci, świetlanym przykładem i kimś, za przyczyną której zwracaliśmy się do Boga w różnych sytuacjach naszego życia. Dlatego cieszę się z możliwości podzielenia się, chociaż w sposób bardzo zwięzły, bogactwem jej osobowości.

Siostra Antonina urodziła się w katolickiej rodzinie, dnia 21 sierpnia 1881 r. w Witkowicach na Morawach. Na chrzcie świętym otrzymała imię Maria. Ojciec jej, Jan, był odlewnikiem żelaza. Przed urodzeniem swej córki Marii, pracował w hucie w Węgierskiej Górze, a potem do roku 1885 w Witkowicach. Matka Joanna zajmowała się prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci. Lata dziecięce i młodzieńcze Maria spędziła w Węgierskiej Górze i w Bielsku, gdzie uczęszczała do szkoły Sióstr Szkolnych de Notre Dame, a następnie pomagała im w pracy w przedszkolu.

Styl życia i pracy sióstr rozbudził w Marii pragnienie włączenia się w ich szeregi i poświęcenia swego życia Bogu w służbie najmłodszym. Dnia 21.05.1901 r. rozpoczęła początkową formację zakonną we Wrocławiu, gdzie mieścił się dom macierzysty Śląskiej Prowincji Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame. Wyrosło ono z pilnej potrzeby kształcenia i wychowania młodzieży żeńskiej w pierwszej połowie XIX wieku, gdy po Rewolucji Francuskiej w Europie Zachodniej zamknięto większość szkół katolickich, szczególnie prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. Założycielka Zgromadzenia, Karolina Gerhardinger (ogłoszona błogosławioną przez Ojca św. Jana Pawła II w 1985 r.), była uczennicą takiej właśnie szkoły zakonnej Sióstr Kanoniczek de Notre Dame św. Augustyna (Zakonu założonego w XVI wieku przez św. Piotra Fourier i bł. Alicję Le Clerc we Francji). Karolina zachęcona i wspierana przez biskupa Michała Wittmanna, założyła nasze Zgromadzenie w 1833 r. w Neunburgu, w Bawarii, wskrzeszając system szkół katolickich i przejmując dla swojej zakonnej wspólnoty charyzmat zlikwidowanego Zakonu Kanoniczek de Notre Dame św. Augustyna. Warto tutaj wspomnieć, że Założycielka – w Zgromadzeniu Maria Teresa od Jezusa – we wrześniu 1849 r., w drodze z Wrocławia do Monachium, zatrzymała się na zamku w Jaworniku dla omówienia z ówczesnym Księciem Biskupem (późniejszym kardynałem) Melchiorem von Diepenbrock sprawy przybycia sióstr do Wrocławia i podjęcie przez nie działalności w diecezji wrocławskiej. Ksiądz Kościoła bardzo gorąco polecał Matce Teresie Ziemię Śląską jako pole pracy Sióstr.

Od roku 1851 Zgromadzenie pomyślnie rozwijało się w diecezji wrocławskiej. Z czasem jej stolica stała się siedzibą odrębnej jego prowincji. W tym domu Maria Kratochwil rozpoczęła początkowy okres formacji zakonnej. W 1902 r. jeszcze na etapie kandydackim przełożeni postanowili o skierowaniu jej do seminarium nauczycielskiego w Białej Wodzie (w tej chwili miejscowość nosi nazwę Bila Vodá. W okresie cesarstwa austro-węgierskiego miejscowość nosiła nazwę Weißwasser, stąd to uproszczenie Biała Woda).

Działalność Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Białej Wodzie rozpoczęła się od roku 1876, kiedy po otrzymaniu od władz pruskich polecenia likwidacji Zgromadzenia, siedziba jego Śląskiej Prowincji przeniesiona została z Wrocławia do Białej Wody. Tam od Ojców Pijarów Zgromadzenie odkupiło budynki klasztorne. Za siostrami do Białej Wody przyjechało 120 byłych uczennic ze zlikwidowanych szkół prowadzonych poprzednio przez Zgromadzenie w różnych miejscowościach na terenie Śląska. Do Białej Wody przyjechały, m.in. także z Opola. Dziewczęta zamieszkały w klasztornym internacie. Dzięki ich obecności siostry mogły rozpocząć działalność dydaktyczno-pedagogiczną w szkole powszechnej, a także przygotowywać w seminarium nauczycielskim młode nauczycielki, których brak był bardzo odczuwalny. Uczennice seminarium po zdaniu egzaminu przed państwową komisją w wybranym okręgu (opawskim,

legnickim, wrocławskim, opolskim lub cieszyńskim) otrzymywały uprawnienia do prowadzenia zajęć w szkołach publicznych i prywatnych. Z czasem działalność dydaktyczno-pedagogiczna Sióstr Szkolnych de Notre Dame w Białej Wodzie obejmowała różne formy działalności: począwszy od prowadzenia przedszkola, poprzez 8-klasową szkołę wydziałową, szkołę gospodarczą i seminarium nauczycielskie. Po 19 latach funkcjonowania w Białej Wodzie, w roku 1895, władze Śląskiej Prowincji Zgromadzenia mogły wrócić do swej siedziby we Wrocławiu. Zmiana sytuacji politycznej nie spowodowała likwidacji placówki zakonnej w Białej Wodzie. Siostry dalej tam służyły.

W latach następnych seminarium nauczycielskie w Białej Wodzie służyło także wychowaniu do zawodu nauczycielskiego grupy kandydatek Zgromadzenia Sióstr Szkolnych de Notre Dame. Wśród nich była Siostra Maria Antonina Kratochwil.

Po czteroletniej nauce w Białej Wodzie i egzaminie państwowym zdanym przed komisją państwową w Cieszynie, Siostra Antonina uzyskała uprawnienia do nauczania w szkołach z językiem wykładowym polskim i niemieckim. Początkowo uczyła w polskich szkołach w Karwinie (1906–1909 i 1910–1917), potem we Lwowie (1917–1925), następnie w Tłumaczu (1925–1932). W 1932 r. ponownie przeniesiona została do Lwowa, gdzie przez 7 lat była dyrektorką szkoły. Pełniła także obowiązki przełożonej wspólnoty zakonnej w Tłumaczu, w Mikuliczynie (I 1940 – VII 1942) oraz wychowawczyni kandydatek do Zgromadzenia w Tłumaczu i we Lwowie.

Od pierwszych lat jej pracy dydaktyczno-pedagogicznej władze szkolne zauważały u młodej nauczycielki wyjątkowy talent do pracy wychowawczej. Dzięki szczególnie pogodnemu usposobieniu cieszyła się szacunkiem grona nauczycielskiego, miłością dzieci i uznaniem ich rodziców.

W działalności pedagogicznej Siostra Antonina nie zadowalała się kształceniem tylko umysłu swych uczennic, ale w duchu wartości chrześcijańskich formowała serca swych wychowanek. Główny nacisk kładła na wychowanie społeczno-obywatelskie i religijno-moralne.

Do kształtowania uczuć i postaw patriotycznych dziewcząt wykorzystywała uroczystości państwowe. Przygotowywała je starannie i czyniła wysiłki, by obchodzono je bardzo uroczysto. Przy okazji tych świąt dziewczęta zachęcała do pracy nad sobą dla dobra Ojczyzny. Uczennice czynnie odpowiadały na odezwy takie, jak **Polska jest w Potrzebie**, **Zbierajcie na Fundusz Obrony Narodowej** z kwietnia 1939 r., a także przeprowadzały zbiórki na budowę kościołów oraz na rzecz szkolnictwa polskiego za granicą.

Siostra Antonina swoją wielką wrażliwością i pragnieniem niesienia pomocy ubogim wywierała wpływ na swoje uczennice. W szkole było wiele okazji do urządzania zbiórek na rzecz potrzebujących wsparcia. Siostra Antonina potrafiła do tych akcji pozyskać nie tylko siostry i uczennice, ale także rodziców dzieci i przyjaciół.

Życie szkoły ubogacały różne imprezy kulturalne i święta okolicznościowe, np. Święto Szkoły Polskiej, Tydzień Książki Polskiej, Miesiąc Śląska, Dzień Matki, dzień św. Mikołaja, **Opłatek**, Święto Pieśni, zabawy karnawałowe, majówki itp. Podczas nich było miejsce na muzykę, śpiew, tańce ludowe, inscenizacje utworów literackich. Uczennice uczyły się kulturalnego sposobu spędzania czasu.

Niemale znaczenie w pracy dydaktyczno-wychowawczej Siostry Antoniny miały wycieczki krajoznawcze w bliższe i dalsze okolice. Zapoznawała młodzież z różnymi regionami kraju, miast, gdzie zwiedzały kościoły i historyczne miejsca, a także kopalnie, fabryki itp. W ten sposób uczennice poznawały przemysł górnośląski. Ucząc miłości do Ojczyzny, Siostra Antonina uczyła równocześnie miłości do Boga, Stwórcy dobra i piękna. Takie wychowanie i nauczanie kształtowało charaktery dziewcząt, uczyło miłości Boga oraz szacunku dla człowieka i kraju.

Za tę otwartość i chęć pomocy każdemu potrzebującemu, dziewczęta ceniły swą wychowawczynię. Jedna z byłych uczennic seminarium nauczycielskiego w Tłumaczu, Joanna Czuban-Krywult, tak wspomina (w 1993 r.) atmosferę, z jaką zetknęły się dziewczęta wchodzące do internatu prowadzonego przez Siostrę Antoninę: *„Pamiętam, jak ciepło i serdecznie powitała nas, młode dziewczyny, gdy zamieszkałyśmy w internacie, daleko od domu rodzinnego. Była zawsze dla nadmiar rozbrykanych uczennic dobrą, serdeczną, życzliwą. Wyróżniała się spośród pozostałych sióstr zakonnych pogodą ducha i miłością. Wokół siebie umiała stworzyć miłą atmosferę i czułyśmy się jak w kochającej rodzinie. Jej łagodność, ale i konsekwencja w postępowaniu, pozwalały budować nasze charaktery i serca”*. Tego, co wychowanki zyskiwały przy Siostrze Antoninie, nie zatrzymywały wyłącznie dla siebie. W dalszej części relacji wyżej wspomnianej, byłej wychowanki, czytamy: *„Jestem emerytowaną nauczycielką i z perspektywy lat widzę, co Jej sama zawdzięczam i co jest najważniejsze w postępowaniu z dziećmi i młodzieżą”*.

W szkole, którą prowadziła jako dyrektorka, Siostra Antonina pracowała z wielkim zaangażowaniem i zapałem. Była wymagająca, ale nigdy twarda. Sama dobrze przygotowywała się do lekcji i tego wymagała od nauczycielek.

Siostra Bernadeta Kwiecińska, SSND, jako młoda nauczycielka uczyła w szkole pod kierunkiem Siostry

Antoniny. W swoich wspomnieniach pisze: „*Jako dyrektorka szkoły we Lwowie z ogromną delikatnością odnosiła się do grona nauczycielskiego. Troszczyła się o stałe dokształcanie nauczycielek. Słowem i przykładem ustawiała do pracy z dziećmi bardzo pozytywnie*”.

Praca dydaktyczno-wychowawcza Siostry Antoniny przynosiła przez wszystkie lata błogosławione owoce. Dewizą jej życia było czynić wszystko raczej z nadmierną dobrocią, niż okazywać jej brak.

Siostra Czesława Grygierczyk, SSND, wspominając o pełnej dobroci i wyrozumiałości postawie Siostry Antoniny przytacza fakt, że nawet Żydzi przychodzili do niej z życzeniami imieninowymi mówiąc: „*To bardzo dobra Siostra i dla nas Żydów*”; a miejscowy proboszcz, ks. Edward Tabaczkowski, przychodząc w swoich trudnych sprawach po radę do Siostry Antoniny, mawiał: „*Macie prawdziwą matkę w osobie Siostry Antoniny*”.

Osoby będące blisko Siostry Antoniny dostrzegały związek, jaki zachodził między jej pozytywnymi cechami w relacjach z ludźmi, a jej stosunkiem do Boga. Żyjąca z nią na co dzień, młoda wówczas siostra Janina Wizer, SSND, stwierdza: „*W jej głębokim optymizmie życiowym wyrażały się przede wszystkim wiara, nadzieja i zaufanie do Boga*”.

Wielka jej dobroć nie przeszkadzała jej być wychowawczynią wymagającą i konsekwentną w postępowaniu. Od uczennic oczekiwała umiłowania prawdy i dokładności w wypełnianiu obowiązków. Gdy musiała zwrócić uwagę, robiła to z wielkim taktem, spokojnie i delikatnie. „*Słuchając jej napomnień równocześnie spoglądałyśmy w jej oczy, aby dostrzec jej ciepłe i życzliwe spojrzenie*” – wspominają ówczesne jej wychowanki.

Nie można nie wspomnieć tutaj bardzo dostrzegalnej u Siostry M. Antoniny miłości do przyrody. Kochała ją, projektowała ogród kwiatowy, lubiła uprawiać kwiaty (zwłaszcza róże i lewkonie). Pielęgnowała również poziomki, które owocowały do późnej jesieni; deser z poziomek zawsze smakował wychowankom. Siostra Antonina lubiła spacerować, zwłaszcza gdy zimą padały grube płaty śniegu. Umiała cieszyć się pięknem natury.

Życie codzienne nie szczędziło także Siostrze Antoninie przeciwności życiowych, cierpień i trudów. Znosiła je z wielką cierpliwością i cichością. Traktowała je jako wyraz Woli Bożej. Kiedy doznawała przykrości lub gdy coś było dla niej niemiłe, zachowywała spokój, pozostawała opanowana, nie reagowała ani nie dawała poznać po sobie, że coś boli, nie skarżyła się nigdy.

Z początkiem września 1939 r. Siostra Antonina wraz z siostrami rozpoczęła we Lwowie rok szkolny. Wybuch wojny był zaskoczeniem. Późniejsze przeżycia związane z okresem II wojny światowej stały się dla Siostry Antoniny okazją do rzetelnej dokumentacji jej cnót, a szczególnie cnoty miłości Boga i bliźniego, które posiadała w stopniu heroicznym. Po zajęciu Lwowa przez wojska bolszewickie w 1939 r. Siostry Szkolne de Notre Dame zostały pozbawione pracy i wywłaszczone ze swej własności. Szkołę zakonną sióstr przejęła administracja sowiecka.

W tej sytuacji władze zakonne powierzyły Siostrze Antoninie odpowiedzialność za ośmioosobową wspólnotę sióstr w Mikuliczynie. Kiedy w styczniu 1940 r. Siostra Antonina tam przybyła, dom był już upaństwowiony, a siostrą pozostawiono do dyspozycji jeden pokój. Mieszkały w nim stłoczone, zapadały często na zdrowiu. Pośród tych trudnych warunków, Siostra Antonina starała się wytwarzać miłą atmosferę rodzinną, atmosferę pokoju. Była siłą duchową dla udręczonych sióstr.

W marcu 1940 Siostry zostały przez władze okupacyjne usunięte nawet i z tego jednego pokoju; zamieszkały u Sióstr Służebniczek, które jako Ukrainki należały do obrządku greckokatolickiego. I tutaj także panowała nie mniejsza ciasnota. Mimo wszelkich niewygód, niedostatku, różnic narodowościowych i różnych obrządków, między siostrami obu zgromadzeń panowała prawdziwa siostrzana zgoda.

Dla zdobycia potrzebnych środków do życia Siostra Antonina wraz z siostrami podjęła pracę na roli, a następnie w pralni szpitala zakaźnego. Niedostatek i głód był stałym towarzyszem sióstr. Chociaż siostry w Mikuliczynie same cierpiały niedostatek, siostra przełożona M. Antonina przygotowywała paczki żywnościowe i odzieżowe dla ludzi wywiezionych na Syberię.

W drugiej połowie czerwca 1941 r., gdy rozpoczęła się wojna niemiecko-rosyjska, siostry wróciły do części swego budynku, do pomieszczeń nie zajętych przez szkołę ukraińską.

Wczesną wiosną 1942 r. w Mikuliczynie zatrzymał się transport Żydów węgierskich skazanych na zagładę. W transporcie były całe rodziny żydowskie. Zgłodniałym i zziębniętym, siostry odstąpiły swój skromny posiłek: zupę i chleb, a dzieciom także mleko i herbatę. Szczególnie matki – Żydówki serdecznie dziękowały za pomoc okazaną dzieciom. Po kilkugodzinnym postoju transport wyruszył w dalszą drogę na Wschód.

Z początkiem lipca 1942 r. Siostra M. Antonina wyjechała do przełożonej prowincjalnej we Lwowie dla przedstawienia trudnej sytuacji sióstr w Mikuliczynie. Po kilku dniach wróciła bardzo zmęczona, ale radosna, bo z pełnym koszem żywności dla sióstr; niestety siostry nie skorzystały już z tej żywności, gdyż w tym dniu, tj. 9 lipca 1942 r., po brutalnej rewizji domu i osobistej rewizji Siostry Antoniny, mimo, iż gestapowcy nic nie znaleźli, zaarrestowali całą siedmioosobową wówczas wspólnotę sióstr i pod eskortą uzbrojonych w automaty

policjantów odprowadzili do więzienia gminnego. Następnego dnia uwięzione siostry zostały przewiezione do więzienia śledczo-politycznego w Stanisławowie. Po wielogodzinnym oczekiwaniu w pozycji „na baczność” twarz obrócone do ściany, następnie krótkim załatwieniu formalności, zmianie habitów na ubrania więziennej odzieży, siostry wpełniły do celi nie mającej więcej niż 30 m² powierzchni. W tym czasie znajdowało się tam już przeszło 20 kobiet różnego wieku, o różnym poziomie umysłowym i duchowym. Osiem z nich spało na 4 metalowych łóżkach bez materaców, pozostałe na podłodze.

Od pierwszej chwili pobytu w celi, siostry wystawione były na publiczne drwiny, szyderstwa i wyśmiewanie. Przełożoną, Siostrę Antoninę, gestapowcy traktowali ze szczególnym okrucieństwem. W więzieniu bardzo dawał się we znaki głód, przerażające zimno i plaga wyjątkowo *złośliwych* wszy, z którą nie można było sobie w żaden sposób dać rady. Boleśniejsze jednak od głodu, zimna i wszy, było upokarzające traktowanie sióstr.

Siostry w więzieniu skupiły się wokół Siostry Antoniny. Od samego początku układały wspólnie plan dnia, uwzględniając wspólne modlitwy. Siostra Antonina zachęcała do modlitwy i ofiarowania swych cierpień za Kościół, Zgromadzenie, Ojczyznę, za prześladowanych, o wytrwanie w dobrym do końca, za ludzi cierpiących – o siłę, wiarę i odwagę dla nich wszystkich, za prześladowców o ich przemianę. Dzielili się „głodową” kromką chleba ze słabszymi towarzyszkami niedoli.

Dla osób świeckich Siostra Antonina była zwiastunem nadziei. Sama promieniowała pogodą ducha i innych podnosiła na duchu. Więźniarki z każdym dniem coraz bardziej zbliżały się do sióstr, dzieliły się swymi przeżyciami. Osoby skazane na śmierć przez rozstrzelanie zwracały się do Siostry Antoniny w sprawach sumienia, odbywały jakby spowiedź, gdyż kapłana nie było. Wywołane na rozstrzelanie, prosiły ją o błogosławieństwo i modlitwę.

W czasie pobytu w więzieniu Siostra Antonina była kilkanaście razy poddawana przesłuchaniom. Wychodziła z nich nieludzko zmaltrretowana, sponiewierana i pobita. Nie skarżyła się jednak nigdy z powodu zadawanych jej cierpień. Jej stałym pragnieniem była służba Chrystusowi w potrzebujących pomocy, bez względu na ich przekonania, narodowość, czy religię. W tym duchu Siostra Antonina chętnie spełniała prośbę siedemnastoletniej Żydówki, która prosiła ją, aby zapytała stróża więziennego o los jej siostry. W odpowiedzi stróż wyrzucił Siostrę Antoninę z celi na korytarz i tak okrutnie zmasakrował, że ciało jej ociekało krwią. Za przykładem swego Mistrza, Jezusa Chrystusa, modliła się: „*Ojcze, odpuść im, bo nie wiedzą, co czynią*”, a do więźniarek zachęcających ją, by to zgłosiła lekarzowi, powiedziała: „*Nie będę się mściła, niech im Bóg wybaczy*”.

Ciężkie warunki więzienne, bolesne przeżycia, krwawe rany po pobiciu oraz tyfus, na który zachorowała sprawiły, że w dniu zwolnienia z więzienia, 26 września 1942 r., Siostra Antonina została wyniesiona z więzienia. Po uwolnieniu, siostry znalazły schronienie u sióstr Służebniczek Dębickich w Stanisławowie. Sprowadzony lekarz umieścił Siostrę Antoninę w miejscowym szpitalu zakaźnym. Siostra Antonina w odpowiedzi na pytanie o imię ojca, powiedziała: „*Ojciec?, mój ojciec? ... Ojcze nasz, któryś jest w niebie...*” To były jej ostatnie słowa.

Lekarz Żyd – dyrektor szpitala powiedział m.in. do sióstr, które przybyły odwiedzić Siostrę Antoninę: „*To jest męczennica. Ja sam widziałem, jak strasznie musiała być bita i poniewierana. Robiłem wszystko, co było w mojej mocy, ale ludzkimi siłami nie mogłem jej uratować*”. Dnia 2 października zmarła.

Siostra Antonina wszędzie pozostawiała ślady człowieka dobrego, odważnego, wewnętrznie zharmonizowanego. Dawała świadectwo Bożej dobroci, miłości i przebaczenia.

W czasie homilii, wygłoszonej podczas uroczystości beatyfikacji 108 Męczenników II wojny światowej, Ojciec święty powiedział m.in.: „*Gdy bowiem dokonujemy tego uroczystego aktu, niejako odżywa w nas wiara, że bez względu na okoliczności, we wszystkim możemy odnieść pełne zwycięstwo dzięki temu, który nas umiłował*” (por. Rz 8,37).

„*Błogosławieni Męczennicy wołają do naszych serc: Uwierzcie, że Bóg jest miłością! Uwierzcie na dobre i na złe! Obudźcie w sobie nadzieję! Niech ta nadzieja wyda w nas owoc wierności Bogu we wszelkiej próbie!*”

Postawa Siostry Antoniny wskazuje, że na Boże wezwanie, także do przyjęcia cierpienia, można odpowiedzieć twierdząco.

OBECNOŚĆ KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO NA TERENIE DAWNEGO KSIĘSTWA BISKUPÓW WROCŁAWSKICH

Jan Kopiec

Do dnia dzisiejszego żyjemy zainteresowaniem przeszłością tego pięknego pogranicza, dziś definiowanego i określanego jako **Region Jesenicko-Nyski**. Nawet pobieżne zorientowanie się w historycznych uwarunkowaniach tego terytorium wprowadzi nas w dawną przeszłość, kiedy struktura zamieszkania tego okręgu, warunki osadnicze, ekonomiczne i kulturowe związane były z formowaniem się księstwa, jako władztwa biskupów wrocławskich. Dziś to może brzmieć nieco dziwnie, ale feudalne uwarunkowania stwarzały taką możliwość jako zupełnie naturalną, co oczywiście nie wykluczało nigdy narastania napięć i konieczności wykorzystywania wszelkich ówczesnych okazji do tworzenia jak najbardziej korzystnych okoliczności dla zaistnienia nowej rzeczywistości. A taką nową rzeczywistością było na przełomie XII i XIII w. uzyskanie pełnej władzy książęcej na obszarze dziś znanym z bogactwa inicjatyw społecznych i zasobności kulturalnej tych mieszkańców w ciągu wielu stuleci przez biskupów rozległej diecezji wrocławskiej, obejmującej niemal cały historyczny Śląsk¹.

Od początku, to znaczy od momentu uformowania się państwa czeskiego i polskiego, a kościelnie diecezji ołomuńskiej na Morawach i wrocławskiej na Śląsku w X w., nasz rejon należał do diecezji wrocławskiej. Mimo wszystkich trudności i nawet sporów, stan ten przetrwał do naszych czasów². Na tym terenie wykrystalizowało się w średniowieczu księstwo biskupów wrocławskich jako udzielnych władców feudalnych. Nie do końca znana nam jest dokładna kolejność tych wydarzeń, które doprowadziły do uformowania się terytorialnego władztwa biskupów wrocławskich na obszarze dawnej kasztelanii nysko-otmuchowskiej i poszerzonym następnie w połowie XIV w. o księstwo grodkowskie. Raczej znamy efekty końcowe, które dały zwierzchnikom diecezji wrocławskiej niezależne oparcie względem władzy świeckiej, książęcej, w średniowiecznym rozumieniu tego pojęcia. Musimy też na samym początku rozróżnić podstawową jakby kwestię, że na tym terytorium biskup występował w swoim imieniu, jako władca, a nie jako człowiek Kościoła, biskup dużej diecezji, mającej przecież swoje określone miejsce w ramach całego Kościoła.

Krótko przypomnijmy więc, że usamodzielnienie polityczne biskupów wrocławskich względem książąt wrocławskich nastąpiło w wyniku długiego procesu dziejowego. Punktem wyjścia do osiągnięcia tego ważnego celu było posiadanie własności terytorialnej, a następnie uzyskanie stopniowo uprzywilejowania swojej pozycji i wreszcie przejęcie – powiedzmy nawet dosadnie: uzurpacja ze strony biskupów, do czego ułatwieniem był ówczesny upadek piastowskiej władzy książęcej w ogóle na Śląsku po śmierci księcia Henryka IV Probusa w 1290 r. Nie można także zapominać, że dokonywał się ten proces w ramach ogólnoeuropejskiego ewoluowania pojęcia i zakresu autonomii Kościoła w stosunku do państwa. Powiedzmy wyraźniej: o ile jeszcze w XI i XII w. Kościół był całkowicie podporządkowany państwu, a jego organizacja włączona była w system organów państwowych, to już w ciągu XIII w. wyemancypował się on w dziedzinie gospodarczej i prawnej. To dlatego właśnie w XIII stuleciu mogła się ukształtować terytorialna suwerenność biskupów wrocławskich na obszarze kasztelanii nyskiej i otmuchowskiej. Niemałe też znaczenie, już bardziej subiektywne, miał fakt zasiadania w XIII w. na stolicy biskupiej trzech wybitnych hierarchów: Wawrzyńca (1207–1232), Tomasza I (1232–1268) oraz Tomasza II (1270–1292), całkowicie przejętych możliwościami zdobycia feudalnych uprawnień Kościoła kosztem wyswobodzenia się spod dotychczasowej dominacji państwa.

¹ Por. ze starszych opracowań: J. Pfitzner, *Besiedlungs-, Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Breslauer Bistumslandes*, Teil 1: *Bis zum Beginn der böhmischen Herrschaft*, Reichenbach 1926 (tutaj podana szczegółowa wcześniejsza literatura); z nowszych prac: K. Orzechowski, *Dzieje i ustrój księstwa biskupiego na Śląsku*, w: *Szkice Nyskie*, red. Z. Kowalski, t. 3, Opole 1986 s. 7–43; K. Dola, *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. I: *Średniowiecze*, Opole 1996 s. 53–55.

² Przebieg granicy diecezjalnej między Ołomuńcem i Wrocławiem omawia B. Kumor, *Granice diecezji i metropolii polskich (966–1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 18–24; o naszej t. 19, 305–312, wykorzystując wcześniejszą literaturę.

Tworzenie się odrębnego władztwa biskupów wrocławskich rozpoczęło się od prawnego uregulowania sprawy dziesięcin. Ta forma świadczeń na rzecz Kościoła była nie tylko źródłem dochodów, ale była przede wszystkim znakiem suwerenności nad społeczeństwem i – co warto podkreślić – najwcześniej walka o dziesięciny na ziemiach polskich została podjęta właśnie przez biskupów wrocławskich; już w 1207 r. wystąpił biskup Wawrzyniec w tej kwestii, a spór z księciem śląskim, zakończył się w 1227 r. ugodą, korzystną dla Kościoła.

Kolejny etap tworzenia władzy książęcej przez biskupów wrocławskich dotyczył sprawowania jurysdykcji nad ludnością nowo zakładanych wsi na nowym prawie, flamandzkim i niemieckim. Na tym tle dochodziło do bardzo licznych napięć z księciem, ale również na tym polu zakończył się kolejną ugodą w 1230 r. za znanego nam już biskupa Wawrzyńca: w jej wyniku tzw. *iurisdictio gladii* czyli prawo karania poddanych, pozostała formalnie przy księciu wrocławskim, ale na terytorium nyskim miała być wykonywana przez biskupiego urzędnika (tzw. landwójta).

Wreszcie decydująca walka o immunitet, czyli autonomię i swobodę uprawnień biskupa wrocławskiego miała miejsce między najpierw księciem Henrykiem Brodatym (1201–1232) a biskupem Tomaszem I (1232–1268) w latach 20-tych XIII wieku, a to z powodu łamania przez księcia *privilegium fori*, czyli uprawnień sądowniczych biskupa – sprawa zakończyła się zwycięstwem biskupa, ale spór rozgorzał na nowo pomiędzy księciem Henrykiem IV Probusiem (zm. 1290) a biskupem Tomaszem II (1270–1292). Książę ten bowiem uznał, że lokacje nowych wsi na terytorium nysko-otmuchowskim przebiegały z pominięciem i naruszeniem uprawnień książęcych, co widoczne było – według księcia – zwłaszcza na terenie tzw. przesieki, która była wyłączną własnością monarchii. Przebieg sporu był bardzo gwałtowny i niekorzystny dla biskupa, lecz zakończył się nieoczekiwanie wydaniem przez Probusa wielkiego przywileju dla biskupstwa wrocławskiego w dniu 23 VI 1290 r. Przywilej ten był bardzo istotnym w dalszej walce o pełny immunitet. Przede wszystkim przywrócił on, a także znacznie rozszerzył, dawno już uzyskane prawa przez biskupów wrocławskich, mianowicie nadał majątkom biskupstwa pełną wolność od wszelkich świadczeń prawa polskiego i niemieckiego, tak zwyczajnego, jak i nadzwyczajnego, rzekł się na rzecz biskupstwa sądownictwa, zwłaszcza w tzw. *causis maioribus*, nadał mu wreszcie prawo bicia monety – ta ostatnia kwestia dotyczyła wyłącznie terytorium nysko-otmuchowskiego, podczas gdy pierwsze obowiązywały na terenie wszystkich majątków biskupich. Tak więc teraz pozostał już tylko krok do przekształcenia uprawnień i pozycji biskupa w systemie feudalnego państwa w pełnoprawne władztwo terytorialne na wzór pozostałych książąt. Ten ostatni krok – i decydujący – uczynił biskup Henryk z Wierzbna (1302–1319). W warunkach toczącej się wówczas walki o spadek po zmarłym księciu Henryku Probusie biskup stworzył po prostu fakty dokonane: zagarnął władzę wojskową, zobowiązując swoich wasali do służby militarnej, następnie zawarł sojusz obronny z nowym księciem – Henrykiem VI (co było uprawnieniem samodzielnym władców) i czego symbolicznym wyrazem była także uformowana wtedy nowa pieczęć biskupa. Ważne przy tym, że jeszcze wtedy księstwo biskupie było częścią *Regnum Poloniae*, a dopiero na skutek stopniowo dokonujących się holdów książąt śląskich i przechodzenia ich pod lenno królów czeskich – przeszło i ono w skład Królestwa Czeskiego w 1335 r. Tę zależność wzmocnił jeszcze zakup księstwa grodkowskiego w 1344 r., z którego biskup – już Przecław z Pogorzeli (1342–1376) – holdował królowi czeskiemu.

Owa świecka władza biskupa, równa każdej władzy innych książąt, rozciągała się na terytorium obejmującym obszerną kasztelanię otmuchowską na południu i kasztelanię milicką na północy, a liczne jeszcze majątki biskupie ujęte były w klucze. O ile kasztelania milicka przeznaczona była na utrzymanie kapituły wrocławskiej, o tyle otmuchowska pozostawała we władaniu i służyła utrzymaniu biskupa wrocławskiego. Natomiast uzyskanie, właściwie wywalczenie, takich samych prerogatyw na terenie nyskim związane jest zazwyczaj już z biskupem księciem Jarosławem (1198–1201), synem śląskiego księcia Bolesława Wysokiego. W następnych okresach nastąpiło pełne uformowanie formalne i umocnienie się tego władztwa głównie dzięki konsekwentnej postawie biskupów śląskich tego czasu.

Terytorium księstwa biskupiego było terenem prowadzonej ożywionej akcji osadniczej. Miała ona miejsce na obszarze puszczy granicznej oraz objęła także pozostałe lesiste obszary kasztelanii. W ciągu XIII stulecia prawdopodobnie 31 wsi, istniejących już wcześniej na prawie polskim, przeniesiono na prawo niemieckie – miało to miejsce na obszarze skupionym wokół Otmuchowa aż do Szklar i Skarbiszowic na północy, na południu do Gór Złotych na linii między Ratnowicami i Nadziejowem, na wschodzie do ujścia rzeki Białej do Nysy (Kłodzkiej) i dalej aż do miejsca, gdzie założone zostało miasto Nysa, a na zachodzie do Wilamowic i Chocieborza, dochodząc do rzeki Nysa.

Na tak opisanym terytorium prowadzona aktywnie **akcja kolonizacyjna** skierowana była na powiększenie zasiedlonego terytorium, dlatego powstawało wiele nowych miejscowości, zakładanych na tzw. surowym pniu. Z ważniejszych inicjatyw w tym względzie wskazać można: za biskupa Wawrzyńca nastąpiła lokacja Nysy między 1207 a 1223 r., Głucholazów w 1222 r., i Złatych Hor ok. połowy XIII w. Za biskupa Tomasza

I na pasie północnym oraz na zachodzie kasztelanii powstały m.in. wsie: Lipniki, Lubiatów, miasto Paczków z okolicznymi wsiami aż do Javornika. Dalej to okolice przesieki na południe od Otmuchowa – tutaj Widnawa i Fryvaldov z ich okręgami. Trzeba zwrócić przy tym uwagę na ważne rozróżnienie, że miasta wymienione lokowane były nie na prawie magdeburskim, lecz na flamandzkim³. Dzięki tej działalności stwierdzić możemy stałe zwiększanie się liczby ludności na terenie księstwa; dla przykładu pod koniec wieku było ok. 2500 osób, w 1315 r. 24 200 osób, co dawało bardzo wysoką średnią gęstość zaludnienia (w 1787 r. zamieszkiwało ten teren ok. 81 tys. osób).

W XIV w. obszar księstwa biskupiego powiększony został o terytorium grodkowskie przez jego zakup od książąt brzesko-legnickich, wzięty najpierw w zastaw przez wspomnianego już biskupa Przecława z Pogorzeli, a w 1344 r. już nabyty i następnie potwierdzony jako lenno od króla czeskiego. W tym też czasie nabyty został klucz wiązowski, który chociaż terytorialnie nie był połączony z księstwem, ale był za to łącznie z nim administrowany⁴.

Z działalnością osadniczą wiązany był rozwój gospodarczy, w tym bardzo charakterystyczny dla średniowiecza związany z wydobywaniem złota – uczeni powołują się na list papieża Honoriusza III do króla czeskiego Przemysła Ottokara I z 27 I 1224 r., w którym papież napominając króla, równocześnie nakaz mu, by ten zwrócił biskupowi wrocławskiemu Wawrzyńcowi zabrane mu przez swego brata, margrabiego Władysława posiadłości (ciągnące się od Głucholazów do Złotego Stoku), w których znajdowały się kopalnie złota⁵.

O rozmachu gospodarczej działalności biskupów wrocławskich może świadczyć przede wszystkim fakt, że np. w XVII w. w ich posiadaniu znalazły się 34 majątki: 26 z nich znajdowało się w księstwie nysko-otmuchowskim, a 8 w innych rejonach Dolnego Śląska, m.in. klucz skorochowski czy Biskupice koło Wągrowa. Przy okazji badania Cz. Niwińskiego wykazały, że majątki te dawały pracę wielu ludziom, a pożywienie dla służby oraz robotników folwarcznych w owych majątkach było wartościowe kalorycznie, chociaż może dość jednostajne⁶. Nie miejsce tutaj na dalsze rozważania nad gospodarką czy np. nad rzemiosłem w księstwie biskupim, ale stwierdzić wolno, że mimo wszystkich trudności, jakie w przeszłości nie omijały także tego terenu, rozwój gospodarczy i dodajmy, także kulturalny, wykazywał znaczące osiągnięcia. I tak przetrwał ten obszar jako księstwo świeckie biskupów wrocławskich aż do momentu zajęcia go przez Prusy w 1742 r., które zajęły większą jego część; południowa – z Widną i zamkiem w Janowej Górze koło Javornika będącym letnią rezydencją biskupów wrocławskich – pozostała przy Habsburgach, czyli w Austrii.

Działalność biskupów wrocławskich została skierowana także na pomnożenie struktur kościelnych na terenie własnego księstwa. Jest to dzisiaj zagadnienie dość dobrze znane, ze względu na dość obfitą dokumentację źródłową. Teren księstwa biskupiego należał historycznie do Dolnego Śląska, a pod względem organizacji kościelnej do archidiecezji wrocławskiej. Archidiecezja to była terytorialna jurysdykcja wysokiego urzędnika biskupiego, zwanego właśnie archidiecezjanem, któremu zlecona była działalność wizytacyjna w parafiach oraz kontrola dyscypliny w szeregach duchowieństwa⁷. Znamy wykazy parafii z XIII w., a zwłaszcza z XIV w., z którego to okresu zachowały się rejestry zbieranego świętopietrza z poszczególnych parafii. Nie będziemy wchodzić w zawile szczegóły, na nasze potrzeby stwierdzić w tym miejscu wystarczy, że każda lokowana wioska była przewidziana jako samodzielna parafia, stąd nawet do naszych czasów ukazuje się gęsta sieć kościołów i bogata dokumentacja ich założenia i uposażenia; pod tym względem był to teren wskazujący na większą troskę zwierzchników diecezji, niż inne. Parafie te były oparciem dla sieci szkół elementarnych i różnych placówek typu przytułków i szpitali – było tak nie tylko w miastach, ale nawet w znacznej ilości wiosek. W ramach archidiecezji istniały dekanaty, jako bardzo ważna struktura terytorialna, zbierająca kilka lub kilkanaście parafii, pod zwierzchnictwem dziekana, który był pośrednikiem między duchowieństwem parafialnym a biskupem. W początkach XVIII w. parafie były zgrupowane w dekanatach:

³ Dokumentację tego procesu osadniczego w świetle dokumentów przedstawia szczegółowo K. Engelbert, *Quellen zur Geschichte des Neisser Bistumslandes auf Grund der drei ältesten Neisser Lagerbücher*, Würzburg 1964, gdzie autor zestawiał 1371 dokumentów do końca XIV w. odnoszących się do działalności osadniczej na tym terenie. Dużą pomocą dla uchwycenia wszystkich miejscowości jest aktualna do dziś praca H. Neulinga, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, wyszczególniający najstarsze wzmianki o kościołach i innych kościelnych instytucjach (klasztor, szpital itp.) na terenie całej diecezji wrocławskiej w średniowieczu.

⁴ Pamiętać należy, że na Górnym Śląsku we władaniu biskupów wrocławskich znajdował się klucz ujazdowski (Ujazd Śl., niedaleko Strzelec Opolskich w kierunku Gliwic).

⁵ Ciekawe szczegóły z tego zakresu podaje J. Kaźmierczyk, *Głucholaskie zagłębie złota*, w: *Szkice Nyskie*, dz. cyt., s. 43–79.

⁶ Zob. Cz. Niwiński, *Żywność służby w folwarkach biskupstwa wrocławskiego w drugiej połowie XVII wieku*, Opole 1968.

⁷ Przypomnijmy tylko, że diecezja wrocławska podzielona była na 4 archidiecezje: najstarszym był wrocłowski i głogowski, poświadczony już z początku XIII w., ok. 1230 pojawił się archidiecezjan opolski, a ok. 1267 – legnicki.

Nysa, Otmuchów, Paczków i Głucholazy, a po 1742 r. na terenie części austriackiej: Widnawa, Złote Hory, Jawornik i Jesenik. Łącznie pod koniec XVIII w. na tym terenie funkcjonowało 70 parafii.

Stolicą regionu były Nysa. Nie tyle formalnie, ile ze względu na rezydencję biskupów wrocławskich, którzy ze względu na sprostamentyzowanie Dolnego Śląska i samego Wrocławia, przebywali bardzo często właśnie w Nysie. Można w tym miejscu wyliczyć osiągnięcia miasta Nysy, jako siedziby rezydencji biskupiej, jak miasto to rozwijało się, było rejonem osiedlania się zakonów (bożogrobcy, franciszkanie, kapucyni, jezuiti, dominikanie, z żeńskich magdalenki), funkcjonowania szkół w wysokim poziomie – szkoła parafialna św. Jakuba, działające przez 100 lat od 1575 do 1656 seminarium duchowne, znane jezuickie gimnazjum i kolegium *Carolinum* z pierwszym rektorem o. Krzysztofem Scheinerem, znanym astronomem – także rozwinięte kulturalne inicjatywy, z zasobnymi bibliotekami i drukarnią, poświęconą w połowie XVI w. czy teatrem jezuickim na czele.

Drugie gimnazjum powstało w 1727 r. w Bilej Vodzie, gdzie prowadzenie tej szkoły, również o wysokim poziomie, powierzono pijarom. Towarzyszyła temu postawa biskupów wrocławskich jako mecenasów kultury, popierających barokową przebudowę po okresie Reformacji, jak świadczyć mogą liczne kościoły z parafialnym w Otmuchowie na czele. Rozumiemy, że wszystkie te wskazane płaszczyzny historyczne zasługują na odrębne potraktowanie, o wielu z nich będzie mowa w czasie obecnego sympozjum⁸.

Znaczącym dla naszego regionu wydarzeniem było zajęcie Śląska przez Prusy w 1742 r. i mimo prowadzony z Austrią wojen o tę ziemię ostatecznie w 1763 r. na mocy pokoju zawartego w Hubertsburgu umocnienie tutaj panowania pruskiego. Księstwo biskupie zostało wówczas podzielone: 1690 km kwadr. zabrały Prusy, resztę, ok. 960 km kwadr. – pozostało w Austrii. Granica biegła prawie prostą linią od Kopy Biskupiej na wschodzie, do Bilej Vody za zachodzie. Prusom przypadły miasta Nysa, Otmuchów, Paczków i Głucholazy, we władaniu Habsburgów Jawornik, Jesenik, Widnawa i Złote Hory (w 1793 r. prawa miejskie otrzymał jeszcze Friedeberg – Żulowa). Jest bardzo zastanawiającą rzeczą, że Stolica Apostolska nie zaaprobowała tych zmian – jak chciały Prusy i następnie także Austria. W ten sposób pewne enklawy diecezji ołomuńskiej znajdowały się pod panowaniem pruskim (okręg Głubczyc, Kietrza i Branice), a diecezji wrocławskiej pod panowaniem Habsburgów (rejon Jesenika i Widnawy, także Cieszyńskie). Już w 1744 r. rząd pruski ogłosił warunki, pod jakimi spełniać może swe prawa zwierzchnie biskup ołomuński na terenie swej pruskiej części. Już w 1748 r. pojawiały się pomysły o swoistej wymianie tych terenów, ale przeciwko temu były zainteresowane diecezje, jak i Stolica Apostolska. Nawet projekt cesarzowej Marii Teresy, by utworzyć biskupstwo w Opawie (zamyślała bowiem o podniesieniu Ołomuńca do rangi arcybiskupstwa i metropolii, dlatego potrzebne były nowe diecezje), ale opór kapituły wrocławskiej i następnie wydarzenia związane z zamieszczeniem, wywołanym józefinizmem i epoką Wielkiej Rewolucji Francuskiej uczyniły te plany bezprzedmiotowe. Biskup wrocławski mianował tylko odrębnego swego przedstawiciela tzw. wikariusza generalnego, który w jego imieniu zarządzał tą częścią diecezji (podobnie było w przypadku części diecezji ołomuńskiej w granicach Prus). Tak więc kościelnie teren ten należał nadal do diecezji wrocławskiej faktycznie do 1945 r., a formalnie właściwie do 1972 r., kiedy nastąpiły znaczące decyzje w statusie kanonicznym tych ziem zarówno na terenie polskim – powstała diecezja opolska, jak i w Czechosłowacji – nasz rejon włączono wówczas do archidiecezji ołomuńskiej. Natomiast dnia 30 maja 1996 r. papież Jan Paweł II utworzył diecezję ostrawsko-opawską i w ten sposób zrealizowany został zamysł sprzed przeszło 200 lat.

W 1810 r. nastąpiła w Prusach sekularyzacja kościelnych instytucji nie-parafialnych, jak klasztory, kapituły wraz z kościelnymi szkołami i szpitalami-przytułkami; utracili też swoje księstwo biskupi wrocławscy. Mogli ją jeszcze reprezentować w części austriackiej swojej diecezji, co trwało do końca I wojny światowej (1918) i z tego tytułu każdorazowy biskup wrocławski miał swoje miejsce w strukturach instytucji habsburskich. Na tym terenie w 1899 r. biskup J. Kopp założył osobne seminarium duchowne w Widnawie dla kandydatów do kapłaństwa, rekrutujących się z „austriackiej” części diecezji wrocławskiej.

To terytorium weszło w skład Czechosłowacji, gdzie do 1945 r. pozostawiono biskupom wrocławskim ok. 33 000 ha ziemi. Dziś ta granica również istnieje i wyznacza aktualne warunki, których doświadczamy także podczas naszego spotkania.

⁸ Dla tego okresu polecić warto artykuł K. Doli, *Nyskie księstwo biskupie w XVIII wieku*, w: Carl Ditters von Dittersdorf. Z życia i twórczości muzycznej. Materiały Międzynarodowego interdyscyplinarnego sympozjum Nysa, 24-26 września 1999, red. P. Tarliński i H. Unverricht, Opole 2000 (seria: Sympozja 40).

WSPOMNIENIA O SEMINARIUM DUCHOWNYM

Ks. Jerzy Pawlik

Schematyzm diecezji wrocławskiej okresu międzywojennego przedstawia struktury i sposób studiów filozoficzno-teologicznych w tejże diecezji, dosyć wyraźnie odróżniając Konwikt dla studentów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Alumnat. Zresztą te dwie oddzielne instytucje były wobec siebie dosyć oddalone: Konwikt stanowił spory kompleks, zbudowany z czerwonej cegły w bezpośrednim sąsiedztwie katedry (dzisiaj pl. Katedralny 4), natomiast Alumnat zbudowany został w dzielnicy Karłowice w małym sosnowym Lasku (podczas budowy tego nowego gmachu wycinanie każdego pojedynczego drzewa wymagało osobistej zgody ks. kardynała Bertrama). Wcześniejszy budynek Alumnatu po zachodniej stronie katedry, zbudowany nad odnogą Odry, był niewystarczający wobec wielkiej liczby alumnów, a poza tym był już dosyć stary i nie odpowiadał wymogom tamtych czasów. Tenże budynek okazał się jednak użyteczny i potrzebny, kiedy w 1942 r. władze niemieckie zabrały budynek w Karłowicach na szpital wojskowy, a niedobitki kandydatów do kapłaństwa (większość bowiem została powołana do służby wojskowej) ponownie musiały zamieszkać w starym budynku Marianum. Do całego systemu przygotowania kandydatów do kapłaństwa diecezji wrocławskiej w latach II wojny światowej należało jeszcze Filozoficzno-Teologiczne Studium w Widnawie dla tej części diecezji wrocławskiej, która wcześniej należała do Austrii, potem do Czechosłowacji, a w la tacki wojny znowu została włączona do diecezji. To właśnie studium otrzymał w 1938 r. pełne prawa państwowej szkoły wyższej i stanowiło dla diecezji wrocławskiej w tym czasie drugi, równoległy tor przygotowania do kapłaństwa właśnie dzięki uprawnieniom państwowej szkoły wyższej. Dla nas, dotychczasowych studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego, miało to szczególne znaczenie.

Kiedy w jesieni 1939 r. na skutek działań wojennych zamknięty został Uniwersytet Jagielloński i profesorów wywieziono do obozu koncentracyjnego, a Śląskie Seminarium Duchowne w Krakowie zamknięto, budynek zaś przeznaczono dla Ordnungspolizei, dla nas, dotychczasowych studentów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, ten urozmaicony system we wrocławskiej diecezji stał się pierwszym celem zainteresowań, kiedy się okazało, że wojna może potrwać dłużej. Studenci najstarszego rocznika (powinni otrzymać święcenia w 1940 r.) zdołali w budynku diecezjalnym przejść skrócone zakończenie studiów i przygotowanie do kapłaństwa i do końca 1939 r. wszyscy otrzymali święcenia kapłaństwa. Studentom młodszych roczników radzono szukać skutecznych sposobów i dróg na dokończenie studiów. Każdy otrzymał urzędowe zaświadczenie o przynależności do diecezji katowickiej i dotychczasowych studiach z zaznaczeniem możliwości otrzymania litterae dimissoriae celem przyjęcia święceń kapłańskich w odpowiednim czasie. Jak różnorodne były te drogi, mogą świadczyć fakty przyjmowania święceń kapłańskich przez alumnów Śląskiego Seminarium zarówno w Polsce centralnej (GG), jak też w Anglii, Austrii, Niemczech, na Węgrzech albo we Francji. Uzbrojeni w wyżej określone zaświadczenia i pełni nadziei wyruszyli grupkami alumni Śląskiego Seminarium na poszukiwanie możliwości kontynuowania studiów. Siłą, przyciągania bliskością i niedalekim dojazdem kierowali się najpierw do Wrocławia, bo to system studiów podobny, Wydział Teologiczny na uniwersytecie, a zapewne także wpłynęły na to opowiadania starszych księży, którzy studiowali we Wrocławiu i tam się do kapłaństwa przygotowywali.

We Wrocławiu od razu pierwsza niespodzianka. Zarówno w Konwikcie jak też i w Kurii Diecezjalnej jasna i jednakowa informacja: Reichsstudentenführer Seyss-Inquart wydał zarządzenie, że na wyższe uczelnie w Niemczech nie wolno przyjmować dotychczasowych studentów uczelni polskich, chyba że kandydat udowodni czynne udzielanie się w niemieckich organizacjach mniejszościowych w Polsce. Czyli droga na uniwersytety w Niemczech zamknięta.

Notabene bardzo ciekawa sytuacja zaistniała na Uniwersytecie w Wiedniu, kiedy w 1943 r. zjawił się tam student Franciszek Wąsala z Katowic i pracując w Wiedniu chciał słuchać wykładów na tamtejszym Wydziale Teologicznym. W trakcie prywatnej rozmowy pokazał dziekanowi Wydziału swój indeks uniwersytecki z Krakowa i w tymże indeksie na pierwszej stronie w języku łacińskim było urzędowe stwierdzenie immatrykulacji z pieczęcią uczelni i podpisami władz uniwersyteckich. Na ten widok powiedział onże wiedeński dziekan: „*Jesteś pan rite immatrykulowanym studentem i to jest ważne w całej Europie*”. Po dzień dzisiejszy pokazuje ks. Franciszek Wąsala zapisane wykłady w Wiedniu w swoim krakowskim indeksie.

We Wrocławiu okazała się natomiast roztropność duszpasterska ks. kard. Bertrama. W zasadzie ks. kard. Bertram rozmawiał osobiście – chociażby krótko – z każdym kandydatem diecezji katowickiej, ażeby wobec władz państwowych ukazać, że za podejmowane decyzje odpowiedzialność podejmuje on osobiście. Każdy ze zgłaszających się kandydatów z Katowic otrzymywał imienne skierowanie do Widnawy z podpisem ks. kardynała. Ks. Rudolfo Zielasko to swoje skierowanie złożył już po wojnie do akt Instytutu Śląskiego w Katowicach. W skierowaniu tym, adresowanym do rektora Seminarium w Widnawie, prosił kard. Bertram o przyjęcie, wymieniając imiennie studenta, na uczelnię w Widnawie, dodając dosłownie: „*obwohl er polnischer Nationalität ist*“ (choć jest polskiej narodowości). Pisząc te słowa ksiądz kardynał chronił rektora w Widnawie wobec policji politycznej, biorąc osobiście odpowiedzialność za ten fakt. W taki sposób można było ominąć zarządzenie Reichsstudentenführera Seyss-Inquarta, a równocześnie umożliwić się kontynuowanie studiów i przygotowanie do kapłaństwa alumnów diecezji katowickiej.

W lutym 1940 r. (początek II semestru) znalazło się już w Widnawie 27 alumnów z diecezji katowickiej, którzy byli od samego początku jednakowo traktowani na równi z studentami z diecezji wrocławskiej i studentami diecezji ołomunieckiej, jako że ówczesna granica państwowa nie pokrywała się z granicami diecezji. U siebie „w domu” byli naturalnie studenci generalnego wikariatu w Cieszynie, którzy wrócili do „swojego seminarium”, uprzednio rok akademicki 1938/39 studiując w Krakowie w rezultacie przyłączenia Zaolzia do państwa polskiego. Praktycznie cały zespół studentów w Widnawie stanowiły cztery grupy o rozmaitej przynależności diecezjalnej, a równocześnie idący tą samą drogą i w tym samym kierunku, mianowicie do kapłaństwa.

Osobny rozdział można by napisać na temat języka, którym się posługiwała ta mieszanina różnych narodowości, rozmaitej przynależności diecezjalnej, a także różnorodnego początku swoich studiów filozoficzno-teologicznych. Chociaż oficjalnym językiem był niemiecki, to na korytarzach słyszeć można było zmieszanie kilku języków i każdy starał się posługiwać jakimś słowniczkiem, a pewnym uznaniem cieszyli się koledzy, znający kilkadziesiąt słów więcej.

Ten pozornie urozmaicony system instancji czy instytucji stanowił zharmonizowaną całość, przynajmniej dla studentów z diecezji katowickiej, a dla bardziej przejrzystego obrazu można się trzymać jako linii zasadniczej przebiegu studiów rocznika, który immatrykułował się na Uniwersytecie Jagiellońskim w październiku 1937 r. i kończył swoje studia w czerwcu 1942 r. W toku dalszych wspomnień będą naturalnie brane pod uwagę także roczniki sąsiednie, czyli starszy i młodszy.

Otóż właśnie dla tego rocznika konkretnie seminarium w Widnawie było tym miejscem, gdzie słuchano wykładów i składane były egzaminy, natomiast święcenia, zarówno niższe jak i wyższe (łącznie z prezbiteratem) przyjmowane były we Wrocławiu (jak też i powiązane z nimi rekolekcje).

Dla alumnów diecezji katowickiej, prowadzonych w Krakowie systemem regulaminów zakonnych, do których Śląskie Seminarium zostało zobowiązane w 1935 r., pierwszym zaskoczeniem był styl prowadzenia chociażby rozmów wstępnych, kiedy nowo przybyły alumn zapraszany był do zajmowania miejsca siedzącego. Podobnie jak we Wrocławiu wyraźne było odróżnienie systemu studiów, którym kierował *director studiorum* wspólnie z Kolegium Profesorów dla poszczególnych przedmiotów teologicznych, od całości formacyjnego zadania seminarium, które prowadził ksiądz rektor z wychowawcami oraz ojciec duchowny.

Rektor całości, ks. prałat Paweł Kirchner, w pierwszej rozmowie wprowadzającej próbował zorientować się w dotychczasowym przebiegu drogi do kapłaństwa, informował o stylu całości funkcjonowania seminarium i tak niby mimochodem prosił, ażeby w miarę możliwości posługiwać się językiem niemieckim, chociaż to nie jest warunkiem przyjęcia do seminarium. Dla jasności sytuacji tłumaczył, że alumni diecezji katowickiej powinni tytułem utrzymania płacić dziennie 1 markę, ale wobec sytuacji wojennej i trudnych warunków na terenach okupowanych będą mogli te pieniądze przekazywać dopiero po otrzymaniu święceń kapłańskich, kiedy już będą posiadali własne pieniądze.

Director studiorum ks. prof. dr Erich Kleineidam, który do Widnawy przeniesiony został z Wrocławia, w trakcie pierwszej rozmowy chciał zdobyć rozeznanie na temat dotychczasowego przebiegu studiów, wysłuchanych w Krakowie wykładów i złożonych tam egzaminów. Ponieważ w zasadzie studenci z Krakowa posiadali swoje indeksy, przedkładali je ks. prof. Kleineidamowi jako autentyczne świadectwa. Natomiast starsi koledzy, którzy wcześniej przyjechali do Widnawy, wprowadzali do pokoi mieszkalnych albo do salek na studia, w których alumni realizowali swoje osobiste odcinki pracy.

Grono profesorów związane było w zasadzie z generalnym wikariatem w Cieszynie, co miało dla nowo przybyłych wielkie znaczenie, albowiem dzięki temu znali język czeski bardzo dobrze, a język polski w większym albo mniejszym zakresie. Było to cenne odkrycie dla alumnów diecezji katowickiej, u których znajomość języka niemieckiego nie zawsze była wystarczająca. Jeżeli bowiem wykłady były prowadzone w języku łacińskim większość słuchaczy słabo знаła niemiecki) albo właśnie w języku niemieckim, to cały problem i to w wielkim wymiarze pojawiał się dopiero przy egzaminach. W tej sytuacji dopiero ujawnił się

wielki format poszczególnych profesorów. Ks. prof. Blokscha wykłady z dogmatyki prowadził w języku łacińskim i w tymże języku stawiał pytania przy egzaminie, a roztropni studenci odpowiadali po polsku, natomiast z miny księdza profesora można było wyraźnie odczytać, że wszystko dokumentnie rozumie i w indeksie wpisywał notę bene albo valde bene. Dzięki solidarnej postawie alumnów wszyscy dobrze wiedzieli, jak to należy robić. Podobnie było z egzaminami z prawa kanonicznego, podczas których ks. prof. Harbich wysłuchiwał odpowiedzi studenta w języku polskim, a stopień w indeksie wpisywał po łacinie. Nie inaczej było z egzaminami z biblistyki, podczas których ks. prof. Otto przytakiwaniem głowy utwierdzał studenta, że rozumie jego wywody. Nikt o tym głośno nie mówił, bo niby i po co mówić o sprawach oczywistych. Profesorowie byli zadowoleni z pojętności studentów, że rozumieli wykładane prawdy. Studenci z satysfakcją patrzyli na stopnie stawiane w indeksie, które jak szczeble w drabinie zbliżały do celu. Seminarium Duchowne spełniało swoje zadanie i prowadziło ku kapłaństwu, mimo dalekich odgłosów działań wojennych i groźnych komunikatów radiowych.

Subtelnym pedagogiem wobec ciekawie złożonej zbiorowości studentów okazał się director studiorum, ks. dr Erich Kleineidam. Wobec niewystarczających umiejętności „wspólnego” języka niemieckiego trudno było zorganizować prawidłowe ćwiczenia seminaryjne dla poszczególnych przedmiotów. Nie chciał jednak ks. Kleineidam zrezygnować z jakiegoś aktywnego działania studentów, nie ograniczających się tylko do słuchania wykładów i respektowania regulaminu seminarium. Jeżeli nie można było prowadzić ćwiczeń seminaryjnych z prawdziwego zdarzenia, to podjął się ks. Kleineidam zorganizowania swego rodzaju proseminarium. Po zorientowaniu się w zakresie znajomości języka niemieckiego zebrał grupę studentów z tych trzech narodowości i na cotygodniowych zebraniach było prezentowane i omawiane piśmiennictwo religijne w języku czeskim, polskim i niemieckim. Częściowo korzystano ze zbiorów bibliotecznych, a niektóre egzemplarze przywieziono po feriach wielkanocnych, ponieważ zależało nam na okazaniu, jak te różne czasopisma wyglądają. Bardzo dobrze w tym przeglądzie czasopism wypadła polska „Tęcza”, wydawana w Poznaniu.

W kolejnym roku akademickim poszedł Vis. Kleineidam jeszcze dalej. Z dosyć licznej grupy alumnów diecezji katowickiej wyłuskał trzech: byli to Rudolf Zielasko, Jerzy Stroba i Jerzy Pawlik – i dla tej grupy malutkiej prowadził przez cały rok swego rodzaju seminarium, biorąc jako temat traktat św. Augustyna *De ordine*. Nieraz trzeba było sięgać po słownik niemiecki, ażeby precyzyjnie sformułować swoją wypowiedź, ale ks. Kleineidam był wymagający i nieustępliwy. Ta subtelna nieustępliwość księdza profesora i konsekwentne wymagania zrobiły swoje i na pewno wpłynęły na formację intelektualną i formację kapłańską. Kiedy 34 lata później prowadziłem gościnne wykłady w Erfurcie, to ks. Kleineidam delikatnie przypominał te seminaryjne ćwiczenia w Widnawie i nie omieszkiał zauważyć, że to one też pomogły w późniejszej pracy.

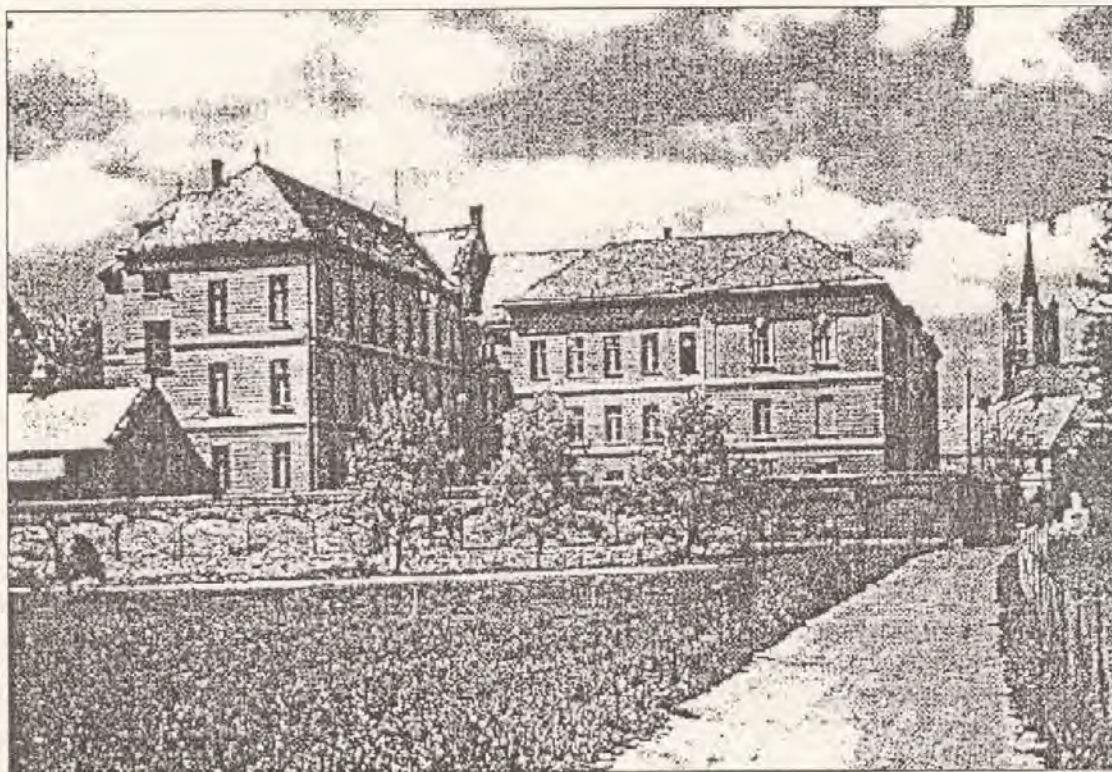
Od samego początku kontynuowania studiów na uczelni w Widnawie często i wyraźnie przypomniano, że po święcenia, począwszy od tonsury aż do prezbiteratu, będziemy jeździli do Alumnatu we Wrocławiu i tam też będą odbywały się rekolekcje albo dni skupienia przed święceniami.

Alumnat we Wrocławiu-Karłowicach zrobił niezapomniane wrażenie i pozostawił głębokie przeżycia. Zamiast przed przytłaczającym olbrzymim gmachem stanęliśmy przed kompleksem piętrowych pawilonów z sobą połączonych. Powitał nas z ojcowskim wyrazem twarzy rektor Alumnatu ks. prałat Ramatschi. Na wstępie od razu przeprosił, że nie zna biegle języka polskiego, ale natychmiast zapewnił, że normalnie alumni wrocławscy przechodzą w Alumnacie dwuletni kurs języka polskiego, który prowadzi ks. prefekt Kurz. Potem wprowadzał nowo przybyłych w funkcjonowanie Alumnatu, którego głównym zadaniem jest przygotowanie do praktycznej pracy duszpasterskiej w parafiach.

Wykłady na uniwersytecie są w Alumnacie „tłumaczone” na codzienną praktykę duszpasterską. Po dzień dzisiejszy mocno tkwi mi w pamięci wyjaśnienie zasad „cumulatio beneficiorum”. Kiedy ks. prałat Ramatschi w toku oprowadzania wszedł z tą grupką alumnów na taras, wszyscy zauważyli wiele popielniczek wmurowanych w ściany tegoż tarasu i od razu stwierdzenie: tyle popielniczek! Ks. Ramatschi z niezmaczoną ojcowską pogodą wyjaśnia: „*Nasz ksiądz kardynał stoi na stanowisku, że nie powinno się praktykować «cumulatio beneficiorum», ażeby alumn mógł palić papierosy siedząc w ogrzewanym pokoju, bo wtedy dym papierosów wnika w ściany i tynki pokoju, a takie przenika firanki; jeżeli alumn już chce palić papierosy, to niech to czyni na tarasie a dym papierosów też będzie mniej szkodliwy na wolnym powietrzu; dlatego nie będzie «cumulatio beneficiorum»*”. To wyjaśnienie na tarasie Alumnatu naświetliło zagadnienie, co najmniej tak, jak wysmienity wykład prawa kanonicznego.

Wprowadzając do kaplic Alumnatu ksiądz rektor powiedział zdecydowanie: tutaj odbędą się rekolekcje; tutaj będziecie przyjmować święcenia. Potem krótka adoracja. Następnie dłuższe oprowadzanie po kaplicy – właściwie to spory kościół – było nie tylko objaśnianiem architektury, lecz także równocześnie wykładem na temat postawy liturgicznej, chociażby na przykładzie ławek: odpowiednio szeroko zbudowane, aby nie było wątpliwości, czy się kłęczy (co nieco się opierając) albo czy się siedzi. Swobodnie rozbudowane prezbiterium zostało odpowiednio ukształtowane ze względu na obrzędy udzielanych święceń.

Ojciec duchowny ks. Puzik prowadził przed święceniami rekolekcje albo dni skupienia. W sobie tylko wiadomy sposób umiał ukazać funkcję kapłana posługując się dwoma współzrędnymi: odniesieniem do Boga i odniesieniem do człowieka. Swoje rozważania utrwalił wydając książkę pt. *Cristopher*, z której uratowało się tylko 15 egzemplarzy wobec nakazanej konfiskaty całego nakładu (tak bardzo bali się partyjniacy treści tej książki).

Seminarium Duchowne w Widnawie (obecnie szpital).

Fot. Archiwum

Również nasze pokoje mieszkalne w Alumnacie potrzebowały nieco objaśnień: obok niewielkiego biureczka do uczenia się na siedząco stał pomysłowy pulpit, aby także na stojąco można było czytać, a w samym pulpicie mogły być przechowywane pomoce katechetyczne i plansze; po zmianie płaszczyzny pulpitu na poziomą od razu można było ćwiczyć odprawianie Mszy św. jak gdyby przy ołtarzu. Wskazując na szafę ks. Ramatschi zwrócił uwagę na małe drzwiczki z boku, gdzie alumn po przechadzce w deszczową pogodę mógł postawić buty na cienkich pręcikach dla wysuszenia, bo z tyłu było to schowanko całkiem otwarte. „*Nasz kardynał o wszystkim pamięta*” – wyjaśnił ks. Ramatschi. W trakcie podwieczorku w refektarzu wyjaśnił nam ksiądz rektor różnicę pomiędzy kubkiem do śniadania a filiżanką do picia herbaty (bo w ojczyźnie herbaty podają ją tylko w filiżankach).

Po takim wprowadzeniu byliśmy już całkiem oswojeni z naszą nową sytuacją w Alumnacie. (Oswoić znaczy uczynić swoim i ten alumnat stał się „naszym” Alumnatem).

Po krótkich rekolekcjach nadszedł dzień święceń. Chociaż ks. kard. Bertrama znaliśmy już wcześniej, to jednak wprowadzenie w tym dniu było całkiem nowe: kardynał jako biskup przyszedł do nas, by udzielić święceń.

Po dzień dzisiejszy wspominamy przy spotkaniach koleżeńskich chwilę podczas udzielania pierwszej tonsury, gdy do księdza kardynała podszedł alumn, który zamiast włosów posiadał łysinę, a kardynał znalazłszy nieco włosów z zadowoleniem spełnił przepisany obrzęd i tonsura była ważna.

Niezapomniane wspomnienia pozostały z święceń diakonatu i prezbiteratu. Ponieważ kardynał Bertram był szczupłej postawy i miał też już swój wiek, to przy nakładaniu rąk czasem się trochę oparł na głowie kandydata, a myśmy potem przy posiłku opowiadali, o czyją to głowę ksiądz kardynał musiał się mocniej oprzeć.

Po każdych święceniach było spotkanie w salonie z ks. kard. Bertramem i możliwość rozmowy. Ksiądz kardynał zawsze nawiązywał do trudnej sytuacji alumnów, przygotowujących się do kapłaństwa w oddaleniu od swojej diecezji rodzinnej. Niczego nie owijał w bawełnę a sprawy nazywał po imieniu.

Alumnat we Wrocławiu-Karłowicach pozostawił w świadomości kapłańskiej niezatarte ślady i wspo-

mnienia i dlatego często bywając we Wrocławiu, chociażby na parę minut muszę pojechać na Karłowice, ażeby chodząc po korytarzach (dzisiaj inny użytkownik) przypomnieć sobie te szczeble drogi do kapłaństwa.

Po konfiskacie budynku w Karłowicach późniejsze roczniki przyjmowały święcenia w starym budynku Marianum.

W czasie pobytu w Widnawie nastąpiły wydarzenia, które mogły pociągnąć za sobą tragiczne skutki. Grupa alumnów diecezji katowickiej zorganizowała na dzień 3 Maja 1940 r. cichą, ale wymowną akademię okolicznościową w jednym z pokoi mieszkalnych w seminarium. Kilkunastu zebranych w tym pokoju alumnów wysłuchało referatu z wydźwiękiem mocnej nadziei na prędkie uzyskanie wolności i zakończenie okupacji na polskich ziemiach. Odśpiewano kilka pieśni o treści narodowej. Wieczorem tego samego dnia w wielkiej sali wykładowej zebrała się już prawie cała gromada studentów katowickich, a jeden z kolegów usiadł do pianina i prowadził śpiew dosyć bogatego repertuaru piosenek narodowych i ludowych. Przy dobrej pogodzie okna były otwarte i śpiew młodych głosów niósł się po ogrodzie. Następnego dnia po śniadaniu ksiądz rektor zebrał alumnów katowickich w sali i przypominawszy śpiewy dnia poprzedniego przy otwartych oknach (o małej akademii w pokoju mieszkalnym nic nie mówił) zapowiedział wyjazd kierownictwa Seminarium do Wrocławia celem podjęcia działań, ażeby zapobiec ewentualnym konsekwencjom nieroztropnego postępowania. Dopiero na korytarzu wywiązała się rozmowa o możliwych skutkach, gdyby cała sprawa nabrała rozgłosu. Wyliczano wszelkiego rodzaju represje aż do tych najgorszych. Organizatorzy jednej i drugiej imprezy już pakowali swoje walizki.

Kilka dni upłynęło w nerwowym oczekiwaniu na powrót przełożonych z Wrocławia i Katowic, gdzie szybko zwołane zostały poważne narady, albowiem można było spodziewać się najgorszego. Kiedy wrócili ksiądz rektor i director studiorum, ponownie zebrano w sali studentów katowickich i przekazano ustalenia narad w Katowicach i Wrocławiu, przypominając o nieobliczalnych możliwych konsekwencjach. W napięciu oczekiwana decyzja obydwu narad zapowiadała najcięższą konsekwencję według prawnych postanowień – wstrzymanie wszelkich święceń, natomiast nikt nie pozostanie wydalony z seminarium i nadal będzie można kontynuować studia; równocześnie nakazano bardzo daleko idącą roztropność. (W międzyczasie przyszła wiadomość o aresztowaniu alumnów Kawki i Gürtlera, co jeszcze bardziej uzasadniało roztropne postępowanie).

Następne dni były bardzo napięte i pełne wyczekiwania, czy sprawa nie wyjdzie poza mury seminarium. Chodziło przecież o bezpieczeństwo Seminarium jako instytucji i możliwość aresztowania nie tylko studentów, lecz także całego kierownictwa Seminarium w Widnawie. Jasne było jedno, studia można będzie dalej kontynuować i droga ku przyszłości nie została zamknięta. Pewnego rodzaju odprężenie przyniosły imieniny ks. prof. Ericha Kleineidama, jako że ks. Kleineidam miał zwyczaj zapraszać na swoje imieniny do prywatnego mieszkania alumnów, pełniących funkcje pomocnicze, na spotkanie przy herbacie i ciastkach. Wśród alumnów, pełniących takie funkcje pomocnicze, było również dwóch z diecezji katowickiej. Kiedy na to prywatne spotkanie z okazji imienin ks. prof. Kleineidam zaprosił również tych alumnów katowickich, nastąpiło dalsze uspokojenie umysłów i wyciszenie niepokoju. Naturalnie pod koniec roku akademickiego nie udzielano żadnych święceń.

Tymczasem pod koniec roku akademickiego spadła na nas jeszcze gorsza wiadomość: wobec pokonania Francji przez wojska niemieckie i zabrania do niewoli wielu Francuzów X budynek seminarium w Widnawie będzie skonfiskowany i urządzony tam będzie obóz dla jeńców francuskich. Nowy niepokój, nowe spekulacje: a co z nami? Podczas zebrania w wielkiej sali, ks. rektor Kirchner potwierdził wiadomość o konfiskacie budynków seminarium i przeznaczeniu ich na obóz dla jeńców francuskich. Równocześnie poinformował o pertraktacjach z siostrami boromeuszkami o użyczenie budynku pensjonatu i szkoły dla dziewcząt w Widnawie i ewentualnym kontynuowaniu studiów w tymże budynku, który jednak jest o wiele mniejszy i nie pomieści całego seminarium w dotychczasowych rozmiarach. Czyli nowa niepewność. Później także poinformowano alumnów o przysłaniu na adresy rodzinne informacji o możliwościach dalszego studiowania w Widnawie. W atmosferze niepewności rozjechali się alumni po egzaminach na wakacje.

Przedtem jednak zarówno ks. rektor Kirchner jak też ks. prof. Kleineidam przeprowadzał krótkie rozmowy indywidualne z studentami katowickimi na temat spędzania wakacji. Wobec faktu aresztowania alumnów Kawki i Gürtlera, a także wiadomości o inwigilacji polskich studentów na Górnym Śląsku, radzili spędzać wakacje na jakiejś plebanii na terenach dawniej już przynależnych do Niemiec i łącznie z taką sugestią podawali adresy życzliwych proboszczów, gotowych przyjąć na wakacje alumna pod pozorem pomocy przy żniwach. W ten sposób dawano alumnom katowickim możliwość schronienia i uniknięcia ewentualnych szykan, a równocześnie było to wyraźnym dowodem wielkiej życzliwości i zrozumienia ciężkiej sytuacji alumnów katowickich. Wielu alumnów korzystało z tej propozycji, a inni w rezultacie ostrzeżenia spędzali wakacje u krewnych lub znajomych poza zagrożonym terenem.

W „nowym” budynku dawnej szkoły dla dziewcząt podjęło Seminarium w Widnawie swój tok pracy

w październiku 1940 r. Wobec naprawdę szczupłych pomieszczeń (jedna z sypialń mieściła się w dawnej kuchni szkolnej z kamienną posadzką) nie pomieścili się wszyscy alumni katowiccy i poszukali miejsca w Paderborn, Fuldzie albo w Salzburgu. Pozostali w Widnawie alumni kontynuowali swoje studia, a dopiero pod sam koniec z zachowaniem minimalnych okresów dyspens przyjmowali święcenia wyjeżdżając do Alumnatu we Wrocławiu.

Jak mocno utkwiły w pamięci lata studiów we wrocławskiej diecezji, mogą świadczyć wyjazdy po latach zarówno do Widnawy, jak też i do Wrocławia-Karłowic.

Wydrukowano pierwotnie w Nr 4/1997 czasopisma „DOLNY ŚLĄSK” wydawanego przez DOLNOŚLĄSKIE TOWARZYSTWO SPOŁECZNO-KULTURALNE

CÍRKEV A STÁT V ČESKOSLOVENSKU PO ROCE 1945

Zdeněk Jirásek

Po druhé světové válce došlo uvnitř české a slovenské společnosti k řadě podstatných posunů. Mnohé byly ovlivněny prožitky války, řada se zároveň stávala předmětem různých politických sporů a korespondovala tak s obecnější problematikou začleňování Československa do sovětského mocenského bloku ve střední a jihovýchodní Evropě. Mnohé posuny se projeví bezprostředně po zakončení války, mnohé se vyhrobovaly v období tzv. omezené demokracie do února 1948, řada nastala až po tomto mocenském zvratu. V tomto krátkém příspěvku se pokusíme poukázat na některé základní rysy vztahu církve a státu, státu jako faktoru podléhajícího fundamentálním změnám a církve, především církve římskokatolické, reprezentující jakýsi faktor trvalosti, konzervativnosti a do značné míry i kontinuální stability.¹

Obrátíme-li pozornost k přechodnému období let 1945–1948, pak lze konstatovat, že obnova církevního a obecně náboženského života se v mnoha směrech vrátila do kolejí, které byly známy z období první republiky. To platilo o obecných záležitostech vztahu církvi a státu. Zároveň se však projeví některé organizační problémy. Všechna náboženství se sice mohla svobodně rozvíjet, ovšem tzv. starokatolíci, církev malá a etnicky dominantně spjatá s německým etnickým prostředím, byli likvidováni. Na Slovensku se projeví politické útoky proti římskokatolické církvi s poukazem na válečnou minulost. Jak však ukázaly již volby v roce 1946, tato propagandistická akce zůstala bez podstatnějšího vlivu na myšlení zdejšího obyvatelstva. V tomto období se projeví i řada problémů majetkového rázu, a to především v případě římskokatolické církve, nešlo však o záležitosti, které by bylo možno nazvat jednoznačně proticírkevní, či protináboženské.

Navíc nelze přehlédnout ještě jednu podstatnou skutečnost. Ačkoli zvláště v Čechách byla vždy od roku 1918 poměrně silná antiklerikální orientace u zdejšího obyvatelstva, na jedné straně o válce posílila, zvláště pak v znovuosídlovaném pohraničí, na druhé straně však autorita římskokatolické církve vzrostla. Antinacistická minulost mnoha kněží totiž byla mimo jakoukoli diskusi a jména arcibiskupa Berana, biskupa Trochty a mnohých dalších byla symbolem odporu z let nedávné okupace.

Situace se ovšem radikálně změnila po únoru 1948. Změna mocenské situace ve státě nutně předznamenávala i posun vztahu k jednotlivým náboženským společnostem a církvím. Přitom je třeba poznamenat, že nová komunistická moc nedisponovala jasným a propracovanějším programem v této oblasti v okamžicích státního převratu. Samozřejmě představitelé nové vládnoucí skupiny vycházeli z až extrémně bojovného ateismu, zároveň si však uvědomovali, že náboženství a církve jsou v nepřehlédnutelné části české a slovenské společnosti zakořeněny.

Všechny další úvahy mocenského centra se držely v následujících obdobích zhruba této základní konstrukce. Náboženství je „opium lidstva“ a je třeba ho vymítit, nelze však v Československu postupovat tak, že veškeré náboženství bude prohlášeno za nelegální. Tedy hlavní útok musí být veden proti římskokatolické církvi, jakožto nadnárodní korporaci. Proti nejružnějším církvím evangelickým bude vedena individuálně orientovaná kampaň a jejich aktivní členové budou sledováni bezpečnostními složkami. Sekty je třeba postavit mimo zákon. Poslední úkol byl však chápán jako doprovodný, týkal se také relativně velmi omezeného počtu obyvatel, začal být v plné míře uplatňován od roku 1949.

Jak je patrné, hlavní problém spatřovalo komunistické vedení v Československu ve vztahu k římskokatolické církvi. V rámci ní se také odehrál hlavní spor o vztah církve, respektive náboženství, a státní moci. A právě této otázce budeme věnovat v následujících chvílích osobitou pozornost.

¹ Článek vychází z dosud publikované literatury, která je v současné době již poměrně četnou. Z literatury obecnější uvádím především Karel Kaplan: *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*, Brno 1994, 440 s. Zde je rovněž uvedena rozsáhlá bibliografie. Specificky slezskou problematikou se zabývají Peter Hunčaga: *Římskokatolická církev v československém Slezsku po roce 1945*, rkp. 160 s. - uloženo na ÚHM FPF SU Opava a Zdeněk Jirásek: *K problematice perzekuce církví a náboženských společností na Moravě a ve Slezsku v letech 1948–1954*, *Časopis Slezského zemského muzea*, s. B, 1997 (roč. 46), s. 164–176.

Ve dnech státního převratu v únoru 1948 zachovala církev v podstatě nepolitické stanovisko. Známy články arcibiskupa Berana pod názvem Arcibiskupe nemlč, nesmíš mlčet akcentoval především všelidské a celonárodní principy. Již v březnu se problémem římskokatolické církve počali však představitelé komunistického vedení zabývat, šlo především o Alexeje Čepičku, který byl pověřen jednáním s katolickými ordináři. Ti v naprostém souladu odmítli přímou angažovanost kněží v politice. To byl první vážný střet, šlo zde především o osobu Josefa Plojgara, který se stal jakýmsi symbolem zrady všech katolických principů. Až do květnových voleb však probíhala mezi státem a církevními představiteli určitá jednání. Po nich se však situace velmi rychle změnila.

Již v létě 1948 byla římskokatolická církev státní bezpečností a komunistickým vedením státu chápána jako prvořadý nepřítel. Nastoupily metody administrativních zákazů a perzekucí. Násilné rušení církevních spolků, škol a zákazy tiskovin byly toho velmi hmatatelným důkazem. Připomeňme, že jedna ze slezských lokalit, Frýdland na Ostravici je příkladem jedné z prvních demonstrací obyvatelstva proti komunistickému režimu, která se konala právě proti uzavření zdejší církevní školy. První evidentně proticírkevní represe pak byly zaznamenány v případě četby pastýřského listu arcibiskupa Berana v českých kostelích na podzim roku 1948.

Útok proti církvi byl paralelně doplňován i útokem proti Vatikánu, což vyvrcholilo faktickým přerušením diplomatických styků se Svatou stolicí, a to za velmi dramatických okolností. Konečná roztržka mezi církví a státem byla zaznamenána ve chvíli, kdy došlo k objevení odposlouchávacího zařízení při biskupské konferenci v Novém Smokovci v březnu 1949. V několika článcích otištěných v posledních deseti letech o této problematice se setkáváme s názorem, že šlo o předem připravenou provokaci Ministerstva vnitra. Osobně jsem studoval řadu spisů této věci se týkajících a zastávám spíše názor, že šlo o dilentantismus těch, kdo odposlouchávací zařízení státní bezpečnosti instalovali. Ministr vnitra Václav Nosek byl o věci velmi podrobně informován, jeho prohlášení o supervizi či o některé západní tiskové agentuře bylo naprosto lživé.

Od počátku roku 1949 pak nastoupila linie perzekuce církve a především římskokatolických ordinářů. Nechci na tomto místě opakovat konec konců dnes již dostatečně známa fakta o mnoha perzekucích, o porušování i tehdy platných zákonů apod. Připomenou pouze, že záměr odtržení vedení římskokatolické církve a věřících, na který komunistická moc sázela se jí nepodařilo prosadit a tzv. katolická akce se ve své podstatě rozplynula. Vedení státu se však podařilo prosadit nové církevní zákonodárství, které ve své podstatě ignorovalo běžné principy souvztažnosti práva civilního a kanonického. Násilná likvidace mužských klášterů i rozpuštění a zákaz mužských řeholí jsou dnes rovněž popsány řadě historických studií. Totéž platí o mnoha zinscenovaných soudních procesech s proticírkevním nábojem.

Pro Jesenicko, kde se dnes nacházíme, připomeňme i zřízení tzv. centralizačních klášterů pro řádové sestry. I tato smutná kapitola je dnes již v mnoha studiích popsána. Méně známá je skutečnost, že stejně jako došlo k násilnému rozpuštění řeholí mužských, mělo dojít k obdobnému zásahu proti řádům ženským. Vše bylo již podrobně naplánováno na léto roku 1953, k zahájení této akce však již nedošlo.

Od konce roku 1948 se při sledování vývoje církve a státu setkáváme tedy s tendencí likvidovat církev. Nejzřetelnější výstřelky této linie byly spjaty právě s obdobím let 1949–1953. Protináboženská politika však pokračovala i nadále, měnili se však postupně formy a míra represe nebyla vždy stejná. A dodejme zároveň, že v globále šlo o politickou linii, která nebyla ve svých strategických cílech z hlediska komunistické moci celkově úspěšnou.

Druhá řádová sestra Marie Tomisová,⁴ narozená 8. června 1905 ve Slezské Ostravě, bydlícím v Hulvákách, Železárenská 15/295, pracovala v závodní nemocnici ve Vítkovicích a důvodem pro její ucházení se o německou státní příslušnost byly německé školy, které vystudovala, ačkoliv jako mateřskou řeč uvádí také češtinu. Říšské občanství jí bylo uděleno 23. srpna 1940 v Ostravě. Zásilku o sdělení obvinění z provinění proti národní cti obdržela 8. července 1948, ačkoliv šest dní předtím nalézací komise rozhodla o nezavedení řízení. Věc byla úředně uvedena na správnou míru 2. srpna 1948, Marie Tomisová obdržela rozhodnutí o nestíhání teprve 23. září 1948.

Anna Křístková, narozená 13. června 1872 v Orlové, neznámého pobytu, se hlásila za okupace k německé národnosti proto, že také vychodila německé školy. Její žádost u německých úřadů byla kladně vyřízena 28. května 1940. Ovládala český i německý jazyk, za mateřský považovala prvý z nich. Její případ ležel mezi spisy TNK od 2. dubna 1947 a byl uzavřen až 13. července 1948.

Nyní je nasnadě položit si otázku, v čem tkvěla společenská nebezpečnost ucházení se o německé občanství a národnost. Proto se vrátíme o pár let zpět a budeme věnovat pozornost některým nařízením říšského ministerstva vnitra (dále ŘMV), v nichž začíná nacistický postoj na udělování říšského státní příslušnosti nabývat pevnějších obrysů: dle nařízení z 20. dubna 1939⁵ se z československých státních příslušníků s německou národností automaticky stali němečtí státní příslušníci, současně si ale zachovali práva příslušníků protektorátních, takže se tento stav dá označit za udělování dvojího občanství. Mimořádnou důležitost mají směrnice ŘMV z 29. března 1939⁶ podléhající ve své době přísnému utajení: jednak dopředu avizují výše uvedené nařízení ŘMV z 20. dubna 1939, jednak připouští velký nacistický zájem na německé státní příslušnosti i u jiných národností: „(...) Jelikož aktu přihlášení se k německému národu náleží zcela zásadní význam, může být za německého národního příslušníka považován naopak někdo, kdo částečně nebo zcela je jiného kmene, např. českého, slovenského, ukrajinského, maďarského nebo polského.“⁷

Hojné přestupy Čechů k německému nejenže podporovaly nacistické plány na odnárodňování, ale také nebývale ztěžovaly práci zahraničního odboje, především londýnské emigrace, v počátečním období hlavně v jejím úsilí o uznání československé exilové vlády. Neudíví nás proto, že první formulace směrnic ministerstva vnitra ze dne 26. listopadu 1945⁸, které prováděly v první vlně právních předpisů „malý“ dekret především, se zabývá právě hlášením se k německé nebo maďarské národnosti. Jindřich Stach, právník zabývající se výkladem tohoto dekretu nám k tomu říká, že „Hlásil-li se někdo za Němce takovým způsobem, že to mělo za následek ztrátu jeho československého státního občanství, nemůže za to býti trestán podle tohoto ustanovení, neboť podle odst. 5 směrnic může býti pro čin podle písm. a) stíhán jen československý státní občan. Takový člověk je potrestán již tím, že jest nyní považován za Němce. (...) Trestán tedy může býti jen ten, kdo se sice bez nátlaku hlásil k německé národnosti, ale způsobem, který nestačil ke ztrátě státního občanství (...).“⁹

Do důsledku vzato, byl přestup k německé státní příslušnosti považován za větší zradu než-li hlášení se k německé národnosti. Všechny tři řádové sestry toto občanství obdržely a navíc v době, která se považuje teprve za počáteční fázi poněmčování, takže nátlak nebyl takového stupně jako například později za Heydrichova protektorátu, kdy bylo poněmčení obyvatel Čech a Moravy vyhlášeno jako konečný cíl nacistických snah v této oblasti. Vzhledem k tomu, že jejich provinění spadalo pod nařízení „malého“ dekretu, museli po válce znovu získat československé státní občanství. Svým jednáním za války se tedy skutečně snažili vyhnout předpokládaným problémům ze strany okupační moci a hledali pro sebe pohodlné řešení bez ohledu na zachování jistého stupně národní cti, který by měl být zakódován alespoň z části v příslušníku každého národa. Nepřispěli svým chováním ani k osvobození své země, což se však pochopitelně nedá u každého člověka požadovat, horší byla skutečnost, že svým chováním tento boj za svobodu ztížili.

⁴ AMO, c. f., k. č. 1123, spis 2193/48.

⁵ Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999, s. 190.

⁶ *Tamtéž*, s. 191.

⁷ *Tamtéž*.

⁸ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, r. 1946, částka 53, vyd. dne 12. června 1946, s. 942.

⁹ Stach, Jindřich: *Provinění proti národní cti a jejich potrestání podle dekretu prezidenta republiky ze dne 27. října 1945*. Praha 1946, s. 9.

Shrnutí

Malý dekret představuje v našem soudnictví určitý fenomén, daný jednak svou mimořádností a časově omezenou platností a pak širokým společenským záběrem. Jeho nařízení zasáhla do životů velkého množství lidí z rozmanitých sociálních vrstev a proto spisy trestně nalézacích komisí pověřených výkonem jeho nařízení představují jedinečný materiál při sledování chování občanů Československého státu v době vysokého ohrožení jeho státnosti a zjišťování odolnosti společnosti vůči kolaboraci.

Téma tohoto příspěvku je ale užší, protože se zabývá pouze jednou z mnoha vrstev: příslušníky církve. Tito se vůbec nevyskytují v první fázi retribucí, teprve druhé období v roce 1948 zaznamenává případy tří řádových sester. Jejich osudy byly velice podobné, včetně způsobu, jakým byly uzavřeny jejich spisy: podléhaly amnestii ve správních věcech trestních u příležitosti volby nového prezidenta republiky dne 14. června 1948. Tyto řádové sestry obdržely v roce 1940 na vlastní žádost německou státní příslušnost, kterou po válce odvrhly a získali opět občanství Československé republiky. Dle platných právních předpisů se ale musely z takového jednání zodpovídat. Jejich chování s projevilo jako velice vrtkavé a labilní a přispělo ke ztížení práce na osvobozování Československa, v počátečním období jednání většího počtu takovýchto osob podkopávalo úsilí londýnské emigrace o znovu uznání československé exilové vlády a po celou dobu okupace podporovalo odnárodňovací plány nacistických vůdců.

UMĚLECKÁ VÝZDOBA PIARISTICKÝCH KOSTELŮ V ČESKÉM SLEZSKU

Marie Schenková

Působení piaristického řádu na území českého Slezska se výrazně projevilo v kulturním rozvoji regionu. Vedle pedagogické činnosti to byl také rozvoj hudby a výtvarného umění.

Rekonstruovat vybavení slezských klášterů je v současné době velmi obtížné. Inventáře obsahují jen lapidární údaje a v josefinských dobách a v padesátých letech 20. století byla výzdoba klášterů likvidována často bez jakýchkoliv záznamů. Pokud jde o piaristické kláštery v českém Slezsku, malá část vybavení se dochovala v Bílé Vodě a je shromážděná v současné muzejní expozici. Z vybavení piaristického kláštera v Bruntále se dochovalo pouze na vybavení kostelů.

Piaristický kostel Navštívení P. Marie v Bílé Vodě má také dlouhodobou tradici poutního místa, jež sahá až do středověku. Dřevěná kaple je zde připomínána ve vizitačních protokolech 1579, ale o starší stavbě nelze pochybovat. Kapli získali v r. 1570 protestanti a ta časem zpusťla. Proto v r. 1604 nechal baron Kryštof Maltitz vybudovat nový dřevěný kostel, ve kterém byly v polovině 17. století obnoveny poutě. Se stavbou současného kostela bylo započato v r. 1755. Již v r. 1765 se zde konala první mše a vysvěcen byl v r. 1777. Z análů koleje se dovídáme o interiérové výzdobě kostela, jehož nejcennější součástí je milostná soška Madony z počátku 16. století. Socha patří k nejlepším příkladům stossovsky orientovaného sochařského názoru v moravkoslezském regionu. Jemná, precizní modelace je ještě umocněna bohatým zlacením a polychromií. Reprezentovala slezské středověké umění ve výstavách v Bruselu a Opavě. Je umístěna na tabernáklu hlavního oltáře, jehož oltářní architekturu s postavami sv. Petra a Pavla namaloval František Bartsch z Wilkanowa (Bystrzica Klodská), který je také autorem fresky Křtu Páně nad křtitelnicí. Namaloval také dva obrazy bočních oltářů - sv. Hedviku a sv. Otýlii. Autor ústředního obrazu hlavního oltáře s námětem Navštívení P. Marie je jezuitský malíř Ignác Raab (1715-1787). Obraz byl dodán do Bílé Vody v r. 1774 jako dar hraběte Salma. Kompozice i kostýmní vybavení je převzato z Rubensova obrazu tohoto námětu s nímž se Raab seznámil prostřednictvím rytiny. Raab je také autorem souboru obrazů zdobících presbytář s námětem Rodokmen Kristův, Immaculata, Zasnoubení P. Marie, Narození Páně a Představení v chrámu. Na malířské výzdobě kostela se dále podílel opavský malíř Johann Franz Klein (1738-1779), který namaloval v r. 1776 obraz sv. Josefa Kalasánského, v němž zachytil všechny tři typy pedagogické činnosti řádu, tedy školu triviální, gymnasium a filozofii. Ve stejném roce namaloval oltářní obraz Sv. Kříž a o rok později Příbuzenstvo Kristovo. Jeho dílem je také pozoruhodná křížová cesta, kterou dodal do koleje 25. 8. 1776 a za každý obraz dostal 24 zl. Vzorem mu při zpracování pašijového cyklu byla Krackerova křížová cesta, kterou namaloval pro františkánský kostel sv. Barbory v Opavě. Jeho pojetí je však jadrnější, převedeno do lidovějších poloh. Autorem oltářního obrazu sv. Jana Nepomuckého a malých obrázků Archanděla Michaela a Anděla Strážce je vídeňský malíř slezského původu F. I. Leicher (1727-1812), který pro piaristy hodně pracoval. Kvalitní sochařská výzdoba pochází ze 70. let 18. století. Autorem klasicistní kazatelny z r. 1801 zdobené znakem piaristů, postavičkami andílků, deskou desatera a vázou, je bruntálský sochař Amand Strauss (kolem 1738 až 1816). K cennému vybavení kostela patří také dřevořezba Piety z druhé poloviny 15. století, poloplastika Navštívení z druhé poloviny 16. století, barokní lavice a krásná intarzovaná kredenční skříň.

Piaristický kostel P. Marie Těšitelky v Bruntále byl vybudován podle plánu Felixe Antona Hammersmiedta v letech 1739-1752. Vysvěcen byl v roce 1764, avšak jeho výzdoba pokračovala v dalších letech. Podílel se na ní především významný olomoucký malíř Johan Christoph Handke (1694-1774), který již v roce 1748 namaloval pro Bruntál obraz sv. Josefa Kalasánského, který byl vystaven v bruntálském farním kostele při třídních slavnostech v roce 1749 po prohlášení tohoto světce za blahoslaveného. Obraz byl po svatořečení světce (1767) 10. července 1768 slavnostně umístěn v piaristickém kostele. Anály koleje popisují podrobně pořadí slavnostního průvodu přenesení obrazu za palby mořdírů, vyzvánění všech zvonů, hudby a zpěvu, za přítomnosti vysokého kléru, místodržitelů řádu, řádových rytířů, městské rady a tisícového davu lidí. Obraz svatého neslo 6 chlapců, oděných do purpurových španělských šatů, dalších 6 chlapců stejně oděných neslo po stranách hořící pochodně. Další dva dny byla denně pořádána slavnostní procesí k obrazu

do piaristického kostela z okolních farností, vedená kněžími, jichž se účastnilo údajně přes dvacet tisíc osob. V roce 1752 namaloval Handke pro bruntálské piaristy oltářní obraz sv. Tekly a v roce 1763 Pia V. modlíciho se k P. Marii. Autorem obrazu Příbuzenstvo Kristovo r. z. 1743 byl Handkeho tovaryš a pomocník Johann Drechsler. Idylická scéna kopíruje v zrcadlovém provedení Raffaelův obraz Madona Františka I. V Louvru. Autoři oltářních obrazů 14 božích pomocníků, Ukřižování a nádstavcových obrazů nejsou známi. Původní obraz hlavního oltáře byl pro špatný stav nahrazen v r. 1862 kvalitním obrazem Rudolfa Templera (1837 až 1905), který zobrazuje P. Marii se sv. Josefem a Ježíškem v nebeské sféře s pohledem na město Bruntál. Barokní fresky v pozadí hlavního oltáře s motivem Nejsvětější Trojice a alegorickými postavami byly přemalovány při renovaci kostela v roce 1928 opavským malířem Adolfem Zdrazilou (1868–1942). Nejcennější součástí obrazového fondu kostela je milostný renesanční obraz Madony z roku 1531, patrně italské provenience, který byl později opatřen stříbrným pláštěm, svatozáří a honosným rámem z 18. století. K obrazu se dochovaly devoční grafiky z 18. století, které jsou uloženy ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě. Interiér doplňují kvalitní drobné obrázky P. Marie a P. Marie Pomocné. Součástí vybavení kostela byl také obraz Krista v Emauzích z druhé poloviny 18. století, který je zajímavý tím, že je na něm zachycen pohled na bruntálský piaristický kostel a klášter. Na sochařské výzdobě kostela se podíleli především bruntálští sochaři Franz Proske a Sebalduš Kappler. Interiér kostela doplňují lavice z 18. století a pěkná rokoková křesla.

BÍLÁ VODA A JÁNSKÝ VRCH – VÝZNAMNÁ SLEZSKÁ HUDEBNÍ CENTRA V 18. STOLETÍ

PhDr. Artur Sommer

Určitý problém poznání hudební kultury Slezska tkvěl dlouhou dobu v tradičním pojetí dějin čehokoli v našich zemích podle Palackého koncepce "dějin českého národa v Čechách a na Moravě". Avšak dnes už víme, že konglomerát různých feudálních státeků a panství střídavě zapojovaných do mocenské sféry polské, německé a české a v tom probíhající etnicko-jazykový vývoj povyšuje i z hlediska hudebních dějin Slezsko na jistý zvláštní případ vzájemného ovlivňování kultury. Ve Slezsku, které bylo okrajovou oblastí českých historických zemí, se v jeho dějinném vývoji střetávaly zájmy Rakouska-Uherska, Pruska a Polska. Proto celá politická a etnická oblast se lišila od vývoje v historických zemích.

Počátek slezského hudebního regionu je spjat s hustou sítí zámeckých kapel ve Slezsku, mezi nimiž se postupně vytvořila vzájemná komunikace, kterou se formou notových opisů předával notový repertoár. Jednalo se mj. o zámky Hradec nad Moravicí, Velké Hoštice, Slezské Rudoltice, Linhartovy, Jánský Vrch aj. Tyto zámecké kapely, vytvořené v 18. st., byly z velké části tvořeny hudebníky amatéry lidového původu. O tom svědčí např. dochované materiály zámecké hudební kultury ve slezském regionu spočívající v 18. st. Ve značném rozšíření děl určitých skladatelů, což platí především o Karlu Dittersovi z Dittersfordu, jak ještě uslyšíme.

V oblasti opavského Slezska byla hlavním centrem kulturního a tedy i hudebního života přirozeně Opava, kde hlavní podíl na rozvoji církevního řádového dramatu připadal jako vlastní jezuitskému řádu, který v Opavě působil od 20. let 17. st., a jehož latinská škola prováděla od r. 1630 první školní představení. V 18. st., na tuto činnost navázali minorité, kterým již zajišťovali hudební složku hudebníci ze zmíněných zámeckých kapel. Ještě více než oba jmenované řády se hudebnímu dramatu věnovali piaristé, u nichž barokní funkce hudby zůstala v plném rozsahu uchována.

V oblasti Jesenicka patřila k jednomu z jejích nejvýznamnějších hudebních středisek piaristická kolej v Bílé Vodě. Její zakladatel Jakub Arnošt hrabě Liechtenstein (1690–1747), kanovník olomoucký a nakonec arcibiskup salzburský, přitom vědomě navazoval na hudební tradice v Kroměříži, spojené se jménem svého vzdáleného příbuzného biskupa Karla Liechtensteina. Castellcorn (1664–1695), který uvedl piaristy do svého sídelního města. Ti byli povoláni i do Bílé Vody právě z Kroměříže, aby podle přání zakladatele věnovali prvořadou péči hudební výchově studentů. V moderně vybavené koleji zbudoval Liechtenstein i jeviště podle vzoru biskupského divadla ve Vyškově. Toto moderní jeviště, dostatek herců a výborný kolejní orchestr vytvořily z Bílé Vody hudební centrum, které svou uměleckou úroveň předstihlo i daleko starší jezuitskou kolej v Nise. Náměty odpovídaly baroknímu vkusu a byly čerpány ze stejného okruhu jako náměty her jezuitských. Autory her byli většinou kolejní profesori, kteří k nim skládali i scénickou hudbu. Piaristé se pokusili o inscenace rozsáhlých hudebních dramát a pro významná představení doplňovali orchestr o hudebníky ze širokého okolí. Rozsah představovaných žánrů byl velmi široký a obsahoval vedle církevní hudby také komorní díla, instrumentální koncerty, kantáty, oratoria a mnohé hry dostaly charakter opery. Tato hudebně-dramatická činnost přesahovala svým významem rámec koleje a vzhledem k tomu, že ve Vratislavi jako velkém společenském centru došlo k rozpadu italské operní společnosti, stala se Bílá Voda centrem dramatického dění. Kolej si získala pověst vynikajícího hudebního střediska a připravovala hudebníky, kteří se nadále významně uplatnili v zámeckých kapelách. Kolej v Bílé Vodě udržovala styky se známými mecenášem divadla Hrabětem Františkem Antonínem Rottalem z Holešova a žáci i profesori bývali častými hosty na kůrech minoritského kláštera v Kladsku a cisterciáckého v Kamenici. Vyhovovali také pozváním k různým zámeckým koncertům. V důsledku sedmileté války o Slezsko došlo však i zde k velkému omezení hudební činnosti piaristů a nová hranice, která se dotýkala přímo kolejního kostela, omezila a ztížila divadelní provoz. Úpadku hudebního života vzhledem k nepříznivým podmínkám zabránil Antonín Brossman, řeholním jménem Danasus a S. Hieronymo, rodák z Fulneka, který vyučoval v koleji už jako klerik v letech 1752–1753 hudbě. Když se v roce 1760 vrátil do Bílé Vody, obnovil znovu tradici divadelních představení. Brossmanův příchod do koleje umožnil i rozvinutí modernějších směrů evropské hudby. Svou organizační a tvůrčí

činností položil Brossmann základy pro rozvoj hudebního života i v dalších letech. Po jeho odchodu navázala piaristická kolej čilé hudební kontakty s dalším hudebním centrem, pro jehož vznik vytvořil podmínky příchod vřatislavského biskupa Filipa Gotharda Schaffgotsche (1737–1795) na Jánský Vrch u Javorníka a častým hostem v koleji býval i Karl Dittersdorf, biskupův kapelník. Vrchol hudební kultury koleje v Bílé Vodě tvoří Brossmannův poslední pobyt v koleji v letech 1779–88, kdy byl dokonce jejím rektorem. Po tomto roce dochází k úpadku gymnázia, přestala se uvádět hudební dramata a těžiště se přeneslo do oblasti hudby církevní, kterou řídí členové řádu až do roku 1833. Hudební rozkvět koleje trval 60 let a nabyl po tuto dobu neobyčejné intenzity a vlivu na široké okolí.

Již zmíněný biskup Schaffgotsch si ihned po svém usídlení na Jánském Vrchu v r. 1766 – žil zde po svých sporech s pruským králem Fridrichem II. Vlastně ve vyhnanství – vytvořil ze svých úředníků menší kapelu, která ho však svou úrovní nedokázala uspokojit. Proto býval častým hostem nejen v Bílé Vodě, ale i na šlechtických zámcích opavského Slezska, kde se pěstovala hudba. Při jedné návštěvě Opavy v r. 1769 se seznámil s houslistou, dirigentem a skladatelem Karlem Dittersdorffem (1739–1799), rodákem z Vídně, který donedávna vedl orchestr varadinského biskupa. Schaffgotsch ho získal pro sebe, finančně ho skvěle zajistil a vymohl mu i povýšení do šlechtického stavu s přídomkem „von Dittersdorf“. Z Dittersdorffova podnětu vybudoval na zámku divadlo a poskytl i prostředky na vytvoření profesionálního orchestru a operního souboru. Jeho většinu tvořili čeští hudebníci, které Dittersdorf angažoval prostřednictvím pražského přítele. Patřili k nim bratři Červenkové z Brna, Batkové z Prahy, zpěvák Jan Třepický z Rokycan, Petr Hrdlička z Prahy, houslista Jan Neřád, hornista Josef Rívola, Jan Jakub a Antonín Duškové a řada jiných, takže lze hovořit o velkém středisku české hudební emigrace do německého prostoru.

Dittersdorf jako obratný skladatel proslavil sebe i Jánský Vrch hlavně operními kompozicemi buffového charakteru a řadil se k předním tvůrcům německé komické opery. Byl po čtvrt století prvořadou osobností hudebního dění ve Slezsku a přinášel i poznání nových hudebních pudů a směrů svým častým stykem s Vídní, Prahou, Brnem, Vřatislaví i Berlínem. Závažná byla i jeho činnost výchovná ve spolupráci s piaristou Brossmannem, s nímž se důvěrně přátelil. Řada jejich žáků rozvíjela po rozpadu klášterních a zámeckých kapel svou hudební činnost v měšťanském prostředí, především ve Vídni a v Brně. Ostatně sám Dittersdorf vycházel svou operní tvorbu lidovému vkusu natolik vstřícně, že byl přijímán vděčněji než Mozart. Jeho opera „Lékař a lékárník“ pronikla dokonce až na londýnská jeviště.

Dittersdorf i Brossman náležejí k nejpozoruhodnějším postavám slezské hudební kultury za poslední dvě století.

Rozkvět hudebního střediska na Jánském Vrchu trval 25 let a smrtí biskupa Schaffgotsche v r. 1795 ihned skončil, protože jeho nástupce biskup Hohenlohe neměl už o kapelu zájem. Z Dittersdorffových pamětí se m.j. dovídáme také o významu Bílé Vody jako důležité předehry k jeho vlastnímu působení. Téměř současně zanikl i význam piaristického kláštera v Bílé Vodě, takže hudební život Jesenicka ztratil náhle své přední místo ve Slezsku, protože nebylo společenské vrstvy schopné vydržovat profesionální hudebníky. Avšak v dějinách slezské hudby mají tato dvě místa trvalý význam.

LITERATURA:

- Rudolf Zuber, Hudba v piaristické koleji v Bílé Vodě, Slezský sborník roč. 60/1962, str. 351–367.
Rudolf Zuber, Karel Ditters z Ditterdorfu, Šumperk 1970.
Gracián Černušák, Dějiny evropské hudby, Panton Praha 1964.

URODY KULTUROWE BIAŁEJ WODY W JESIONIKACH

Petr Andrlé

XIII stulecie jest m. in. stuleciem wielkich postaci muzyki. Początek tej epoki jest całkowicie pod znaczeniem utworów BACHA (1685-1750), druga połowa została zdominowana HAYDNEM (1732-1809) i MOZARTEM (1756-1791). Przełom stulecia jest zupełnie pod wpływem BEETHOWENA (1770-1827).

W ramach programu uroczystego poświęcenia kościoła parafialnego w Białej Wodzie, zagrała również orkiestra Carla Ditterse z Dittersdorfa z Jańskiej Góry. Ditters był nie tylko znaczącym kompozytorem, ale też wiceprezesem sądu krajowego, naczelnym hetmanem Cukmantelu (dziś Złote Góry) i naczelnym hetmanem Jesennika. W bieżącym roku przypominamy sobie także 125 rocznicę premiery jego najświetniejszej opery „Lekarz i aptekarz” w Wiedniu. Uczniem akademickim w Białej Wodzie był też jego syn. W ramach uroczystości odbyła się premiera dramatu profesora retoryki akademii pijarów w Białej Wodzie Ks. Emanuela p. t. „Die Weihung Schlesiens”. Dramat liczący pięć godzin oglądało około 4 tys. widzów, którzy przyjechali ze wszystkich zakątków Śląska, Moraw i Prus. Przyjechał również rektor akademii w Przyborze Ks. Damasus i Ks. Hieronimo-Antonin Jan Nepomuk BROSSMANN (1731-1798), pedagog, wybitny kompozytor i teoretyk, który spędził pełniąc różnorodne funkcje w Białej Wodzie połowę swego życia. W literaturze naukowej bywa określany jako „morawski BRIXI” i należy do znaczących (niestety do dziś zbyt mało docenianych) kompozytorów, których utwory są ciekawe jeszcze w naszych czasach. Urodził się 7 IX 1731 w FULNEKU, gdzie uczył się grać na skrzypcach i wiolonczeli. W 1751 r. został w akademii pijarów otwarte studia filozoficzne i jednym z pierwszych uczniów w latach 1751-1753 był ów Antonin Brossmann, który tutaj później w latach 1779-1789 objął stanowisko rektora. W latach 1788-1798 był znów rektorem akademii w Przyborze, gdzie nie długo po 67 urodzinach 16 IX zmarł. Przypominamy więc sobie uroczystość 270 lat od urodzenia kompozytora i rozpoczęcia studiów filozoficznych w akademii w Białej Wodzie.

Kanonik ołomuniecki Jakub Arnošt grabia z Lichtenstejnów (1690-1747) odziedziczył po rodzicach dobrą Herwigswalde (dziś Doboszowice w Polsce), do którego należała też Biała Woda. Powierzył pijarom założenie akademii, które rozpoczęło się w 1723 r. Budowaniem zajął się Ks. Cornelius Homešek z Litomysza, pierwszy rektor w Białej Wodzie. W 1732 r. mógł z dumą stwierdzić, że instytucji edukacyjnej tego typu nie ma na całych Morawach, na Śląsku, nawet ani w Styrii. W tych czasach przybywało akademii corocznie więcej niż 300 uczniów. Teatr w Białej Wodzie w pełni zappełniał setki widzów z Münsterberka (Ziębice), Frankensteina (Ząbkowice Śląskie), Silberberka (Srebrna Góra), z Jawornika i innych miast. Akademia pijarów w Białej Wodzie nabyła nawet takiego rozgłosu, że ówczesny biskup z Wrocławia Franciszek Ludwik (1694-1732) zdecydował się w 1731 r. zbudować w Bruntalu gimnazjum i powierzyć pijarom jego kierowanie.

Pijarowie zajmowali się więcej niż 300 lat kształceniem czeskich i niemieckich dzieci głównie z socjalno słabszych warstw i w niższych klasach nauczali je języka ojczystego. Nie wahali się skorzystać dla celów edukacyjnych z prac Jana Amosa Komenskigo, wybitnego czeskiego pedagoga i filozofa, i w czasach tzw. ciemnoty wykształcili setki tysięcy młodych ludzi, którym dali solidne wychowanie i dobre podstawy wykształcenia. Rozwijali działalność w różnorodnych miejscach Czech, Moraw i Śląska, w Austrii i w Prusach. Nie doceniona została twórczość literacka, artystyczna i muzyczna pijarów. Teatr był na przykład u nich częścią kształcenia. Pijarowie składali po skończeniu nowicjatu trzy śluby zakonne: ślub czystości, ubóstwa i posłuszeństwa. W porównaniu z innymi zakonami składali jeszcze ślub czwarty - kształcić bezpłatnie biedną młodzież tak, jak to sobie życzył założyciel pijarów.

Światu kultury nie dali tylko Dobnera, Voigta, Schallera, Halaschku, Brossmanna, ale uczniami pijarów byli też J. E. Purkyně, J. J. Ryba, M. F. Klácel, K. H. Mácha, T. G. Masaryk, J. V. Šládek, J. Zeyer, Reiner Maria Rilke, G. Mendel, J. Křišťál, V. B. Třebizský, J. Jungmann, F. Sušil, K. Bělecký, J. N. Neumann, J. Janáček, K. Voborník, J. V. J. Michl i setki innych.

Biała Woda stała się pośrednikiem nowych prądów kulturowych dla szerokiej sfery Śląska. W muzyce się tutaj najpierw realizowały kompozycje pijarów, które powstały z tradycji muzyki baroku, ale pod wpływem Brossmanna przenikają tutaj w latach 60 elementy włoskiej szkoły, później twórczość klasyków wiedeńskich.

Temu rozwojowi sprzyjały kontakty akademii z głównymi centrami muzyki tych czasów (Wiedeń, Praga, Wrocław) oraz z innymi akademiami pijarów (Przybor, Kromierzyż, Lipnik, Mikulow) i orkiestrami z zamków (Jasna Góra, Linhartowy, Holeszow, Hradec k. Opawy). Pijarowie duchowo kierowali Białą Wodą aż do 1938 r.

Jest ironią losu, że w 1950 r., akurat na dzień Św. Wacława - 28 IX, przyjechał do Białej Wody pierwszy transport internowanych zakonnic kongregacji i zakonów kościoła. W latach 1950-1951 tutaj reżym totalitarny internował setki zakonnic. Wielu z nich znalazło miejsce ostatniego spoczynku na cmentarzu w Białej Wodzie. Zatrzymanie się na tym miejscu jest częścią programu I Świętowacławskiego czesko-polsko-niemieckiego spotkania.

O historii Białej Wody i o działalności pijarów opowiada książka 2 rocznika serii DO NITRA ASKIBURGIONU („Do wnętrza Askiburgiona”), która będzie w ramach sympozjum promowana. Nosi tytuł „Trzysta lat pijarów w Jesennikach”. W ramach sympozjum przypomnimy sobie również tych, którzy zostawili dla nas prace naukowe, ale już nie mogli przyjść pomiędzy nas. Wspomnimy oczywiście wszystkich, którzy wzbogacili w ostatnich latach historię tego kraju, która należy nierozłącznie do historii narodów czeskiego, polskiego i niemieckiego.

ZÁVĚREM

27. září 2002 bychom se měli sejít v Bílé Vodě znovu. Opět uctít památku členů církevních řádů a kongregací. A zahájit tak 2. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ. Shodli se na tom zástupci Okresního úřadu v Jeseníku, Města Jeseníku, Obce Bílá Voda a občanského sdružení VLASTENECKÝ POUTNÍK. První kroky v nezbytné přípravě svěřili pořadatelé právě poslední jmenovanému sdružení.

Tentokrát půjde také o historii. Tématem druhého setkání budou OSOBNOSTI JESENÍKŮ A SLEZSKA. O mnohých víme. O některých se dokonce učí děti ve školách. O některých najdeme zmínky v učebních knihách i v populárně pojatých sbornících. O mnohých však víme málo, o některých vůbec nic. Nemělo by smyslu opakovat, proč tomu tak je. Na SETKÁNÍ se budeme zabývat otázkou, co udělat k tomu, aby se vědělo o všech, jejichž práce a činnost je spojena s touto oblastí. Abychom napravili některé deformace, abychom pomohli objektivnímu výkladu společných dějin národa českého, německého a polského. Píšeme-li českého, myslíme tím pochopitelně i národ moravský a slezský. Proto budou přizváni z Česka, Německa i Polska ti, kdož se s naším záměrem ztotožní. A přispějí tak i k tomu, aby byla vzdána čest a uznání i těm, kteří byli neprávem z dějin vyřazeni, či jejich „také vykladači“ tendenčně prezentováni. Oslovíme historiky, archiváře, publicisty, kulturní pracovníky, činovníky obcí a spolků. Jedním z výstupů by měl posléze být detailní pohled na činnost těch, kteří předpokládali, že naše generace uchopí jejich odkaz. Důkazem toho, že jejich víra a přání byly vyslyšeny, bude i 2. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-NĚMECKO-POLSKÉ SETKÁNÍ A VE DNECH 27. - 29. září 2002.

PETR ANDERLE
Vlastenecký poutník, o.s.

**SLEZSKÁ VLASTIVĚDNÁ SYMPOZIA (1999, 2001),
I. SVATOVÁCLAVSKÉ ČESKO-POLSKO-NĚMECKÉ SETKÁNÍ 28. – 30. ZÁŘÍ 2001
Sborník referátů**

Vydavatelé: Matice slezská (odbor Opava)
Státní okresní archiv Jeseník
Občanské sdružení Vlastenecký poutník Budišov nad Budišovkou
v nakladatelství MORAVSKÁ EXPEDICE®, Střední 137, 793 05 Moravský Beroun
Vyšlo díky podpoře MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ ČESKÉ REPUBLIKY
a NADACE OPEN SOCIETY FUND PRAHA.

Redigovali: Petr Zahnaš
Petr Andrlé

Vyšlo nákladem 250 výtisků

Tisk: Tiskárna – František Maj, provoz Háj ve Slezsku-Lhota

Neprodejné

Opava 2002

ISBN 80-86511-05-7
